

СЎЗ САЊАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 4

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№4 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2022-4>

Бош муҳаррир:

Холбеков Муҳаммаджон

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Тўхтасинов Илҳом

ф.ф.д., доцент (Ўзбекистон)

Главный редактор:

Холбеков Муҳаммаджон

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Тухтасинов Илҳом

к.ф.н., доцент (Ўзбекистон)

Editor in Chief:

Kholbekov Muhammadjan

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

Tuhtasinov Ilhom

Ph.D. Ass. Prof. (Uzbekistan)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммаед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Юсупов Ойбек

масбул котиб, доцент (Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бокиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммаед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабоев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Юсупов Ойбек

отв. секретарь, доцент (Ўзбекистон)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. sci., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. sci., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. sci., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. sci., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. sci., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. sci. (Georgia)

Yusupov Oybek

Ass. prof. (Uzbekistan) - Senior Secretary

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Elmurodova Gulrukh Karimalievna TOURISM TEXTS AND THEIR PRAGMALINGUISTIC FEATURES.....	4
2. Qahramon Eshboyev GRADUONIMIYA VA SINONIMIYANING O‘ZARO MUNOSABATI MASALASI XUSUSIDA.....	11
3. Райхонова Мухайё Мухаммадиевна ШЕЪРИЯТДА БАДИИЙ ТАСВИР УЙҒУНЛИГИ.....	15
4. Дилдора Юнус кизи Юсупова ЭВФЕМИЗМЫ В ПОЭЗИИ ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ.....	22
5. Dilorom Nigmatovna Yuldasheva, Madina Ithom qizi Ro‘ziyeva LISON-TAFAKKUR-NUTQ MUNOSABATI – SUBSTANSIAL TILSHUNOSLIKNING BOSH MAVZUSI.....	28
6. Жаримбетова Толғанай Қурбанбаевна БАДИИЙ ХУЖЖАТЛИ ҚИССАЛАРДА ҚАХРАМОН ОБРАЗИНИ ЁРАТИШ МАҲОРАТИ.....	35
7. Назарова Иноятхон Бахтиёрхўжаевна МИЛЛИЙ ЭСТРАДА АКТЕРИ ВА УНИНГ НУТҚ МАҲОРАТИ.....	42
8. Ниязов Равшан Туракулович ДЕТЕКТИВ ЖАНР ХУСУСИЯТЛАРИ ВА БАДИИЙ ЎЗИГА ХОСЛИГИ.....	48
9. Tajiboyev Botir Raximjonovich ASSOTSIATIV LUG‘ATLARINING YARATILISHIGA BIR NAZAR.....	55
10. Шеркулов Сардор Комилович ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА У.ФОЛЬКНЕР НАСРИ АНЪАНАЛАРИ.....	60
11. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna, Gulamova Dilobar Imamkulovna EVFEMIZMLAR O‘QUVCHI NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA.....	66
12. Юсупова Дилдора Юнусовна ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕЧЬ И МНОГОЗНАЧНОСТЬ.....	73
13. Abdurakhmanova Nargiza Nusratullayevna THE CONCEPT OF “INSTRUCTIVE DISCOURSE” IN ENGLISH AND UZBEK AND ITS METHODOLOGY....	80
14. Pхomova Umida Djamaliddinovna AMERIKA ADABIYOTIDA “O‘QITUVCHI” OBRAZINING BADIY TALQINI (BEL KAUFMANNING “PASTKI ZINADAN YUQORIGA” ASARI MISOLIDA).....	86
15. Наширова Дилноза ЎЗБЕК ТИЛИДА ЙЎНАЛМА ҲАРАКАТ ФЕЪЛЛАРИ ТИЗИМИ.....	91
16. Rasulova Soxiba Ulug‘bekovna WASHINGTON IRVING IJODIDA SATIRA VA YUMOR.....	97
17. G‘aybullayeva Xatira Muratdjanovna BADIY TARJIMADA LINGVOMADANIY TAHLILNING AHAMIYATI.....	106
18. Икрамова Азиза Аминовна ИҚБОЛ МИРЗОНИНГ “САМАРҚАНД САЙҚАЛИ” ШЕЪРИЙ ДРАМАСИДА СИНКРЕТИК ХУСУСИЯТЛАР.....	112

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Elmuradova Gulrukh Karimalievna,

Teacher of the English Language Translation Practice Department,
Uzbekistan State World Languages University,
egulruh@yahoo.com

TOURISM TEXTS AND THEIR PRAGMALINGUISTIC FEATURES

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATION

This study is devoted to the creation and analysis of a communicative-pragmatic model of the presentation text of a tourism destination. The presentation text is at the center of social communication; therefore, it is of interest to create universal linguistic models within the framework of the theory and style of the text. This article is complex in nature, due to the specifics of the studied material, which combines the features of advertising, tourism discourse. According to the views of linguistics, it is fundamental to study the linguistic embodiment of strategies for speech impact on the target audience, the communicative context, which is formed from several sub contexts.

The work is due to the increasing attention to research carried out within the framework of the communicative-pragmatic paradigm of knowledge. It is extremely important in the work to address the communicative-pragmatic aspects of the language. This approach to the study of presentation text allows us to comprehensively describe the model of the text and characterize its elements. In addition, linguistic modeling is globally associated with the systematization of humanitarian knowledge, its modernization into precisely defined concepts and structures.

Key words: Social communication, linguistic models, communicative-pragmatic model, pragmalinguistic features, materials on tourism, pragmatically directed linguistics.

Elmurodova Gulrux Karimalievna,

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Ingliz tili amaliy tarjima kafedrası o‘qituvchisi
egulruh@yahoo.com

TURIZM MATNLARI VA ULARNING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot turizm hududlarining taqdimot matnining kommunikativ-pragmatik modelini yaratish va tahlil qilishga bag'ishlangan. Taqdimot matni ijtimoiy muloqot markazida; shuning uchun ham matn nazariyasi va uslubi doirasida universal lingvistik modellarni yaratish qiziqish uyg'otadi. Ushbu maqola o'rganilayotgan materialning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra murakkab xarakterga ega bo'lib, unda reklama, turizm nutqining xususiyatlarini birlashtiradi. Tilshunoslik nuqtai nazariga ko'ra, maqsadli auditoriyaga nutqning ta'sir qilish strategiyalarining lingvistik timsolini, bir nechta kichik matnlardan tashkil topgan kommunikativ kontekstni o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur ish kommunikativ-pragmatik paradigma doirasida olib borilayotgan tadqiqotlarga e'tiborini qaratgani bilan ajralib turadi. Ishda tilning kommunikativ-pragmatik tomonlarini hal etish nihoyatda muhim. Taqdimot matnini o'rganishga bunday yondashuv matn modelini har tomonlama tavsiflash va uning elementlarini tavsiflash imkonini beradi. Bundan tashqari, lingvistik modellashtirish global miqyosda gumanitar bilimlarni tizimlashtirish, uni aniq belgilangan tushunchalar va tuzilmalarga modernizatsiya qilish bilan bog'liq.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mulohaza, lingvistik modellar, kommunikativ-pragmatik model, pragmalingvistik xususiyatlar, turizmga oid materiallar, pragmatik yo'naltirilgan tilshunoslik.

Эльмурадова Гулрух Карималиевна,
Преподаватель кафедры переводческой практики английского языка,
Узбекский государственный университет мировых языков,
egulruh@yahoo.com

ТУРИСТИЧЕСКИЕ ТЕКСТЫ И ИХ ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

АННОТАЦИЯ

Данное исследование посвящено созданию и анализу коммуникативно-прагматической модели текста презентации туристической дестинации. Текст презентации находится в центре социальной коммуникации; поэтому представляет интерес создание универсальных языковых моделей в рамках теории и стиля текста. Данная статья носит комплексный характер, что обусловлено спецификой изучаемого материала, сочетающего в себе черты рекламного, туристического дискурса. Согласно взглядам лингвистов, принципиальное значение имеет изучение языкового воплощения стратегий речевого воздействия на целевую аудиторию, коммуникативного контекста, который формируется из нескольких подконтекстов.

Работа обусловлена возрастающим вниманием к исследованиям, проводимым в рамках коммуникативно-прагматической парадигмы познания. Крайне важно в работе обращаться к коммуникативно-прагматическим аспектам языка. Такой подход к изучению презентационного текста позволяет всесторонне описать модель текста и охарактеризовать его элементы. Кроме того, лингвистическое моделирование глобально связано с систематизацией гуманитарного знания, его модернизацией в четко определенные понятия и структуры.

Ключевые слова: Социальная коммуникация, лингвистические модели, коммуникативно-прагматическая модель, прагмалингвистические особенности, материалы по туризму, прагматически направленная лингвистика.

“True overcoming of traditional ideas about language and the implicit semiotics hidden in them becomes possible in the light of the recognition of the fact that language can be understood in terms of behavior and action, i.e. Not as a ghostly sphere of information transmission hovering outside reality, but as a real element of the impact of reality itself. Language is not only a means of acquiring and transmitting knowledge, but also the objectification of knowledge that occurs in its peculiar structure, and, moreover, a certain life form. Who knows how to use language, he uses a certain strategy of orientation in the world, a certain interpretation of the human environment, a certain pattern of behavior? (Kelemen, 1977:106)

It can be assumed that, knowing the language, a person simultaneously knows a special - discursive - way of forming his relationship with reality. Those principles that provide this ability should be the object of the closest attention of linguists, although they are hidden from direct observation. Most likely, the area of their most distinct manifestation is the syntax of discourse, linking linguistic semantics (reflection of reality) with linguistic pragmatics (regulation of human relations with the environment).

Touristic text is persuasive: in the process of communication we are considering, an attempt is made to influence the addressee in order to get him to make a decision about the need, desirability, opportunity to go on a trip / visit a particular tourism object. To convince the addressee, the addresser

of the touristic text turns to different methods of influence, the dominant of which is speech. In touristic text, it is the focus of speech on the achievement of non-speech goals. Thus, through speech, the behavior of the addressee is regulated.

The persuasion of the touristic text addressee by means of verbal means includes the impact on the consciousness by appealing to the mind and the impact on the consciousness through the emotional sphere. According to the communicative approach, the rational-logical and persuasive ways of verbal persuasion are considered as argumentation that has a two-sided character: showing the truth (plausibility) of the thesis and creating an emotional attitude to the thesis, contributing to the perception of this thesis as a guide to action.

In order to prove a thesis or an enthymeme, the touristic text addresser uses various kinds of arguments and *topoi*. Argumentation in touristic text, which includes logical argumentation (which has a strong and lasting effect on the mind and behavior of the addressee) and rhetorical argumentation (which enhances the persuasiveness of speech), has a significant impact on the addressee.

Mass media texts are diverse and require scientific understanding [Vorob'eva, 2006]. In modern professional communication, information and advertising materials are widely used. One of them is the presentation text of the tourist destination. The specificity of this study is due to the diversity of terminology, which is largely determined by the material (presentation texts of the health tourism destination) and the subject of the work (communicative-pragmatic model). In this regard, there is a need to clarify the terminological apparatus, which is actively used in this study, and to identify the general principles of work aimed at effectively combining the linguistic, sociocultural and medical-valeological aspects of the study of communicative messages.

The word "destination" is consonant with the English destination, which translates as 1) destination and 2) destination, originally the word destination comes from the Latin "location" [English Russian dictionary, 1983, p. 656].

Analyzing the scope of the term "destination" in English, it should be noted that it has a spatial and territorial meaning. Destination is understood as a certain place, territory, towards which movement is carried out, i.e. The term "destination" is not narrowly specialized, it is used not only in the field of tourism. For example, in the oxford English dictionary, destination is defined as "the place to which a person or thing is going", i.e. A place where people currently go [Concise Oxford English dictionary, 2014, p.345]. With regard to the temporal characteristic of the definition, the movement action is considered as occurring at a given point in time (present continues).

The term "tourist destination" was introduced by n. Leiper, a professor at Meissen university (New Zealand) in 1973, who substantiated the first visual model of a tourism system and determined the place of a tourist destination in it [leiper, 1973]. Subsequently, this concept was repeatedly refined by foreign and domestic scientific schools.

The term of tourism practice "destination" is presented in the dictionary "dictionary of travel tourism and hospitality", which says that these are countries, regions, cities visited by tourists. Some domestic scientists adhere to a similar point of view [Goncharova, 2010].

The term "tourist destination" is interpreted as a place, visiting which leaves tourists with different impressions, experiences and emotions [Pearce, 1989], or as a motive for the trip [Cooper, 1993].

In the works of domestic scientists (M. B. Birzhakov, N. A. Goncharova, I. V. Zorin, M. A. Morozov, S. S. Nikolaev, E. N. Pavlova, A. A. Ryabtsev) under the tourist destination a geographic area that has a certain attractiveness for tourists. At the same time, it is specified that attractiveness may be different for different groups of tourists [Morozov, 1998].

In the works of some researchers, a tourist destination is presented in the sense of "a socio-geographical area that a tourist or a whole segment of consumers has chosen as the purpose of the trip and which has

Necessary institutions, organizations, accommodation facilities, services and infrastructure" [Nikolaev, 2000, p. 65].

In later sources, the semantics of the term is expanded and supplemented with new characteristics: "a tourist destination is a physical space in which a visitor spends time, including tourist services, attractions and tourist resources within one day of travel, having physical and administrative boundaries" [Zorin, 2005].

Significant for determining the content of the concept of "tourist destination" is the interpretation, where a tourist destination is understood as a multicomponent component of a tourist trip that characterizes its geographical, socio-cultural, regional, ethnographic and service values [Pavlova, 2010].

A tourist destination is considered as a center (territory of the state) with all kinds of amenities, facilities and services to meet the needs of tourists [Birzhakov, 2011].

Reflecting on the content of the term "tourist destination", the polish scientist J. Kaczmarek includes in the content of this concept a territory with structural tourist resources that form the tourist attractiveness of the destination [Kaczmarek, 2010]. J. Kaczmarek refers to the structural tourist resources of any territory as sights, tourist infrastructure, and transport accessibility.

Thus, in addition to definitional synonyms with the semantics of "territory", definitions of the term "destination" include the following professionalisms: travel motives, sights, tourist infrastructure, transport accessibility. Let's define some professional concepts necessary for the analysis of presentation texts of a tourist destination.

A tourist attraction is everything that may be of direct interest to a tourist and is an influential factor in choosing a tourist destination.

The following points of interest stand out in the scientific literature:

- natural - elements resulting from natural processes: mountains, caves, seas, lakes, forests, climatic conditions, health factors - mineral waters, thermal springs, therapeutic mud, salt caves;
- anthropogenic - sights created by people: religious shrines, castles, palaces, museums, galleries, landscape parks.

Tourism infrastructure covers those elements that ensure the normal functioning of the place of stay, subject to the maximum satisfaction of the needs of tourists. Tourist attractions are supported or supplemented by elements of tourist infrastructure (tourist trails, swimming pools, sports facilities, hotels of original architecture, etc.). The most important components of this infrastructure are:

- accommodation base - hotels and other accommodation facilities, sanatoriums, camp sites, guest rooms and other collective accommodation facilities;
- gastronomic base - all food outlets, both independent and located in accommodation facilities (snack bars, bars, pubs, restaurants, cafes, tea houses, pizzerias, canteens);
- accompanying base - devices and structures, the main purpose of which is to serve tourists: swimming pools, baths, sports equipment rental points, observation platforms, pump rooms;
- para-tourist base - facilities designed to meet other socio-economic needs, which J. Kaczmarek includes shops, cinemas, concert halls, theaters, Post offices, banks, libraries.

Transport accessibility implies the ability not only to reach the area that is the purpose of the trip, but also to move around it. Transport accessibility according to the classification of J. Kaczmarek is divided into:

- external accessibility, which is determined by the existing transport communication network between the place of residence of the tourist and the purpose of his trip (tourist destination);
- on internal accessibility, which is determined by the system of transport communications, tourist routes, the presence of which in the selected tourist destination allows the tourist to take walks to specific objects.

The structural resources indicated by J. Kaczmarek are extremely important for understanding the essence of a tourist destination.

In professional literature, several types of tourist destinations are distinguished: modern significant urban agglomerations, as well as state capitals and other major centers of business and cultural activity; ethnocultural centers where local customs and national culture are developed; specially created recreation and leisure centers. These are cities or settlements with natural or

artificially created attractions. This type includes recreational, balneological, health resorts and entertainment centers [Gergishan, 2011].

The definition proposed by the world tourism organization should be recognized as the most authoritative definition of a tourist destination: "the main destination of a tourism trip is defined as the place visited that is central to the decision to take the trip", i.e. The main destination is defined as the place visited at the basis of the decision to make the trip [official website of the world tourism organization].

Thus, a tourist destination in the dissertation is understood as a geographical area that has a certain attractiveness for a tourist in accordance with the motive of his trip, has structural resources, including places of interest, transport accessibility, accommodation facilities, catering, socio-cultural, regional-ethnographic and service values to meet customer needs. Considered on the basis of tourist prospectuses and brochures, the touristic text is a special mass-information and status-oriented institutional discourse. Touristic text is complexly organized, or rather, hybrid, combining the features of advertising, popular science, didactic discourses, and polycode discourse using verbal, iconic, graphic codes. The specificity of this discourse lies in the area of its application - in the field of tourism. The involvement of the addressee in an alternative type of activity accompanying the rest (cognitive, entertaining, health-improving) is facilitated by the argumentative resources of the touristic text.

The clarification of the definition of "tourist discourse" is due to the insufficient degree of study of speech used in situations related to communication in the field of tourism.

For the purpose of a more detailed study, the touristic text was considered in comparison with the advertising one. In terms of its pragmatic orientation (to sell a tourist product) and high information saturation, touristic text approaches advertising discourse. Nevertheless, the features that distinguish the touristic text from the advertising discourse are revealed: the predominance of the informative function in the touristic text, the presentation of detailed information about the real-potential reality, the dominance of the cultural-historical and popular science aspects, as well as universal, national values in the presentation of information.

The functional and semantic types of speech used in touristic text (description, narration, reasoning), forms of presentation of information (monologue, dialogic, polylogical) were analyzed. The combined use of different ways and forms of presentation in the touristic text contributes to the most complete and reasoned transmission of information.

The discursive genres of tourist brochures and brochures are the most common, and, consequently, the most popular printed non-periodical information and reference publications used in the field of tourism. It is noted that travel brochures and brochures are secondary genres. They are characterized by a standard composition (headline - phrase-introduction - main part - conclusion), highly economical presentation of information and the desire for objectivity. Along with the obligatory presentation of the present reality, these genres contain elements of prospection and / or retrospection. In this regard, such editions are both preliminary and subsequent texts.

In addition to general genre characteristics, the features that distinguish tourist brochures from tourist brochures are highlighted. First of all, these distinctive features are explained by the different volume of these publications. Thus, due to their small volume, tourist brochures are characterized by a concise presentation of information (simplified syntax, abbreviated words, selection of the most significant information). Tourist brochures are characterized by redundancy in the presentation of information (numerous repetitions, clarifications, a large number of historical, cultural, geographical and other references, detailed syntactic constructions).

It has been established that when presenting the addresser of the touristic text, linguistic means are used that reflect it, anonymous and collective nature: the pronouns *on* and *nous*, the possessive adjective *our*, marking the non-singularity of the addresser. The sender is characterized by competence, didacticism, popularization, polyphony, helpfulness. Through the dialogical nature characteristic of the addresser, his desire to establish friendly contact, continue communication with the addressee of the touristic text, and influence his further actions is manifested.

The specificity of the touristic text was determined, namely, the presence of such basic functional characteristics of the touristic text as informative, evaluative, motivating, persuasive.

A high degree of informativeness of touristic text is achieved due to the reliability, sufficiency, perceptibility and usefulness of information. Encyclopedic nature ensures the completeness and didactic orientation of information. Popularization gives it an entertaining character and contributes to its better perception. Polycode touristic text has as its goal a highly economical presentation of information and serves to effectively influence the addressee.

Evaluation of touristic text accompanies a positive emotional impact on the addressee, stimulates his further activity. The transfer of evaluativeness is facilitated by affective and qualitative adjectives; superlative adjectives; adverbs that are evaluative in nature or act as an intensifier of a feature; nouns and verbs with positive connotations; accenting means (excretory and restrictive phrases, neologisms, anglicisms, phraseological units, puns); approximators that serve to reduce the categorical nature of the estimate; modal words and expressions; anthropomorphic vocabulary; verbs of opinion; precedent names; tropes (epithets, comparisons, metaphors, personification); semantic-emotive vocabulary, *laisse + infinitive verb constructions*, inversions of sentence members, emotional-expressive syntax.

Models of the texts of tourist prospectuses and brochures receive the appropriate content depending on the value dominant of the touristic text. Taking into account the values of hospitality, stability (security), family, free time, information, freedom, personality, tolerance, respect, mobility, conservatism, traditionalism, education, natural and cultural heritage, the cult of beauty and health, pleasure (pleasure), the addressee of the touristic text creates his appeal to the addressee, and under the influence of the allocated values, the addressee of the touristic text prefers one or another type of recreation.

The motivation of touristic text is determined by the addresser's intention to encourage the addressee to purchase a tour or visit a certain tourism object: categorical motivation (imperativeness), softened motivation, implicit motivation and linguistic means of their implementation are highlighted: verbs in the imperative mood, in the future tense (future simple), in the past the unfinished tense (perfect) and the present tense (present) of the indicative mood; modal words; verbs in the passive form; infinitives in the present tense of the active voice; speech clichés; evaluative and descriptive information; exclamatory and interrogative sentences; headers.

Touristic text is persuasive, because in the process of communication in the field of tourism, an attempt is made to influence the addressee in order to make him decide to go on a trip or visit a particular tourism object. To convince the addressee, different methods of influence are used, where speech is dominant. It has been established that the speech impact on the addressee can be carried out by informing, inciting and evaluating, as well as by an argumentative way of organizing the text, which uses a certain sequence of arguments (for example, the "edge principle") and various connectors (adversarial but; conclusive at last, thus, then; temporary later, after; connective and; comparative otherwise; illustrative indeed, etc.). Rational-logical and persuasive methods of verbal persuasion used in touristic text are considered as argumentation. Argumentation in touristic text has a two-sided character: showing the truth or plausibility of a certain thesis and creating an emotional attitude towards it, which enhances the persuasiveness of this thesis.

5. Touristic text is a strategic process based on the choice of optimal language means. Among the most commonly used tactics and strategies in touristic text, differentiation strategies, value, evaluation strategies, strategies for coordinating the language and worldviews of touristic text participants, strategies for increasing the "readability" of the message are highlighted. The use of the tactics of retrospection and reframing (mental transfer in time and space) significantly distinguishes from other genres of travel brochures and brochures that provide the opportunity for the addressee of the touristic text to move almost instantly in space and time.

The presented study opens, in our opinion, certain prospects for further study of touristic text both in English and other languages. The study outlines ways for a more detailed study of touristic text, in particular, the consideration of iconic, or paralinguistic, means of touristic text as a polycode text.

References:

1. Alekseeva, M. V. Supertext typology of scientific speech (on the basis of English -language scientific and humanitarian literature) text.: autoref. Dis. Dr. Philol. Sciences: 10.02.05 / m. V. Alekseeva. M.: MGU, 2001.-45 p.
2. Anisimova, e. E. Text linguistics and intercultural communication (based on creolized texts) text.: studies. Allowance / E. E. Anisimova. M.: publishing center "academy", 2003. - 128 p.
3. Anisimova, t. V. Modern business rhetoric text.: studies. Allowance / t. V. Anisimova, E. G. Gimpelson. Moscow: Moscow psychological and social institute; Voronezh: publishing house of "modek", 2002. - 432 p.
4. Arutyunova, N. D. Pragmatics text. / N. D. Arutyunova // linguistic encyclopedic dictionary. - M.: soviet encyclopedia, 1990 b.-s. 389-390.
5. Avdosenko, E. V. Phraseologisms in the discourse of instructive communication text. / E. V. Avdosenko // phraseology in discourses of different types: vestnik islu. Ser. Linguistics. Irkutsk: iglu, 2000.1. Issue. Z.-s. 4-9.
6. Кара-Мурза, Е.С. Язык современной рекламы / Е.С. Кара-Мурза // Язык массовой и межличностной коммуникации. - М.: Медиамир, 2007. — С. 479.
7. Карасик, В.И. Речевое поведение и темы языковых личностей / В.И. Карасик // Массовая культура на рубеже XX-XXI веков: человек и его дискурс: сб. науч. тр. — М.: Ин-т языкознания РАН, 2003.
8. Родина, О.В. Прагматические пресуппозиции как фактор воздействия рекламного текста (на материале немецкоязычной и русскоязычной журнальной рекламы) / О.В. Родина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2004. — № 4. — С. 108-118.
9. Родина, О.В. Прагматические пресуппозиции как фактор воздействия рекламного текста (на материале немецкоязычной и русскоязычной журнальной рекламы) / О.В. Родина // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2004. — № 4. — С. 108-118.
10. Шахнарович, А.М. Прагматическая структура и семантика текста / А.М. Шахнарович, М. Габ // Стилистика текста: сб. науч. тр. — Якутск: Изд-во Якут, ун-та, 1995.-С. 5-12.
11. Швейцер, А.Д. Контрастивная стилистика / А.Д. Швейцер. - М.: РАН, 1993.-252 с.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Qahramon Eshboyev

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Stajyor-tadqiqotchisi

eshboyev2020@gmail.com

GRADUONIMIYA VA SINONIMIYANING O'ZARO MUNOSABATI MASALASI XUSUSIDA

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola tilshunoslikdagi graduonimiya va sinonimiya hodisalarining namoyon bo'lishiga bag'ishlangan. Sinonimik va graduonimik paradigmalar ma'lum bir nuqtalarda kesishsa, to'qnashsa ham, ular bir hodisa emas. Sinonimiya, asosan, so'zning ma'no tarkibidagi ifoda va vazifa semalari orasidagi farqlarga tayansa, graduonimik paradigmalarni ajratish, so'zlarning atash, nomlash (denotativ) semalari tarkibidagi miqdoriy ko'rsatkichlar bilan aloqador bo'lgan sifat farqlari semalariga tayanib ajratadi. Shuning uchun graduonimik qatordagi yondosh so'zlar sinonimik munosabatlarga kirisha oladi.

Graduonimiya bilan sinonimiya o'xshash bo'lsa-da, ular boshqa-boshqa hodisalardir. Maqolada graduonimiya va sinonimiya hodisalari orasidagi farqlar ilmiy asoslar bilan keltirilgan.

Kalit so'zlar: graduonimiya, sinonimiya, graduonimik qator, sinonimik qator, lug'aviy graduonimiya, aynanlik, farqlilik, so'z, so'z ma'nolari, til, nutq.

ANNOTATION

This article is devoted to the phenomenon of graduonymy and synonymy in linguistics. Although synonymous and graduonymic paradigms intersect at certain points, they are not the same thing. Synonymy is mainly based on the differences between the semantic and semantic semantics of the word, while the separation of graduonymic paradigms is based on the semantic differences semantics associated with quantitative indicators in the denominator semantics of words. . Therefore, adjuncts in a graduonymic row can enter into a synonymous relationship.

Although graduonymy and synonymy are similar, they are different phenomena. The article presents the differences between the phenomena of graduonymy and synonymy on a scientific basis.

Keywords: graduonymy, synonymy, graduonymy series, synonymous series, lexical graduonymy, identity, difference, word, word meanings, language, speech.

Insoniyat tomonidan o'rganilayotgan har bir fan o'zining bosqichma-bosqich rivojlanish tarixiga ega. Bu jarayon uzluksiz davom etib turadi, bir ilmiy tadqiqot ikkinchi birining o'rnini to'ldiradi, uni yangiliklar bilan boyitib boradi, tahlil etadi va o'zgartiradi.

Keyingi yillarda o'zbek tilshunosligida so'zlararo ma'noviy munosabatlarning yana bir turi bo'lmish lug'aviy graduonimiya hodisasi haqidagi qarashlarning shakllanib borayotganligi o'zbek tili leksikologiya sathida yechimini kutayotgan dolzarb muammolar borligidan dalolat beradi. Bu borada

graduonimiya hodisasining an'anaviy sinonimiya xususidagi qarashlar bilan o'zaro munosabati masalasiga oydinlik kiritilishi so'z shakli va ularning ma'noviy munosabatlari doirasida bajarilgan yangi bir tadqiqotni yuzaga chiqaradi. Jumladan, lug'aviy ma'no guruhlaridan biri bo'lgan sinonimik so'zlar orasidagi bunday munosabat ma'no jihatdan bir xil bo'lgan so'zlar belgisining oz-ko'plik darajasiga ko'ra farqlanishiga asoslanadi. So'zlarning ana shu munosabatlarini hisobga olib guruhlash, ya'ni so'zlarning (ma'no) miqdoriy ko'rsatkichiga ko'ra darajalanishini asoslovchi guruhlangan so'zlar qatori graduonimik lug'aviy qatorni tashkil etadi.

Graduonimiya va sinonimiya hodisalarining o'zaro munosabati haqida O.Bozorov o'z ilmiy ishida ayrim ma'lumotlar beradi, jumladan u V.G.Pavlovning fikrini quvvatlab quydagicha yozadi: graduonimiya va sinonimiya hodisalari o'zlarining asos belgilariga ko'ra keskin farqlanadilar. Zero sinonimiya ikki vaundan ortiq leksema va frazema sememalarining aynanligiga asoslansa, graduonimiya sememalar asosiy semalardagi gradatsiyali farqlanuvchiga tayanadi. Bundan sinonimlardagi asosiy ma'nolarning tengligi, graduonimiyada esa, teng emasligi ma'lum bo'ladi [Bozorov 1997, 84]

Sinonimlar har doim bir-birining o'rnida ishlatila olishi, biror bir predmet yoki shaxsning xususiyatlarini ifodalashda ma'no jihatidan yaqin variantni sifatida qaralib, ma'nodosh leksema hisoblansa, graduonimlar daraja jihatidan farqlanuvchi, hajmiga ko'ra, ishlatilish ko'lamiga ko'ra, kontekstga ko'ra, stilistik bo'yoqdorligiga ko'ra leksemalarning graduonimik qatorlari a'zolarining o'zaro farqlanishi bilan ajralib turadi.

Graduonimik qator a'zolarini sinonimik qator birliklaridan ajratishdagi asosiy belgi ma'no va mazmun jihatidan darajalarda farqlanishdir. Ammo hozirgi kungacha ko'pgina tillardagi sinonim lug'atlarida ular aralash holda keltirilishi graduonimiyani tushunishga ajratishga to'sqinlik qilmoqda.

Tilshunos G'.Rahmonov o'zining "O'zbek tilida lug'aviy sinonimiya va graduonimiyaning o'zaro munosabati" nomli dissertatsiyasida graduonimiya bilan sinonimiyaning o'xshash va farqli tomonlarini quydagicha keltirib o'tadi. So'zlarning ma'no jihatidan bir xil bo'lishi sinonimiya hodisasi deb, yuritiladi. So'z leksik ma'nolaridagi paradigmatic munosabatni semantik jihatdan eslatuvchi yana bir hodisa mavjud bo'lib, unda so'zlar ma'no farqlanishiga asoslanadi. Bu lisoniy hodisa esa, tilshunoslikda darajalanish (graduonimiya) hodisasi nomi bilan ifodalanadi. So'zlar graduonimik lug'atlarining yaratilishi sinonimlar va graduonimlarni ajratishga yordam beradi. Onlayn lug'atlariga keladigan bo'lsak, albatta, leksemalarning sinonimlari, antonimlari berilgan joylarida graduonimlari ham berilishi zarur [Jumabayeva 2016, 97].

Avval ham aytib o'tganimizdek, sinonimiya ma'nolari bir xilligi, o'zaro yaqinligi yoki o'xshashligi hodisalariga asoslansa, graduonimiya esa farqlilik omillariga tayanadi. Demak, sinonimiya va graduonimiya hodisalari o'zaro keskin farqlanadi. Biroq shunga qaramay, ular o'rtasida ma'noviy munosabat mavjud. Bu ma'noviy munosabat qay yo'sinda namoyon bo'ladi. Aslida sinonimlardan biri o'rnida ikkinchisini kontekstual qo'llash imkoniyati mavjud bo'lsa, denotativ ma'nolarga asoslangan graduonimlarda bunday bo'lishi mumkin emas, biroq barcha hollarda graduonimlar orasida darajalanish farqlari kuchli yoki kuchsiz bo'lishi mumkin. Bunday hollarda sememalardagi o'xshashlik ortadi va bu holat ularda ma'noviy yaqinlikni (sinonimlardagi kabi birlikni, aynanlikni emas) keltirib chiqaradiki, natijada ular ayrim kontekstual omillar hisobiga biri o'rnida ikkinchisini qo'llash imkoniyatiga ega bo'lib qoladi [Rahmonov 2018, 38].

Ma'nodoshlik qatoriga birlashadigan leksemalar asosan ikki xil 1) ma'nodoshlikning barcha tilshunoslar tomonidan shak-shubhasiz ajratiladigan turi – sememasi tarkibidagi atash va vazifa semalari bir xil, ifoda semalari esa har xil bo'lgan leksemalardir. Bunga avval ham ko'rib o'tilgan (yuz) – (bet) – (aft) — (bashara) — (turq) qatorini keltirish maqsadga muvofiq. Ayni qatordagi beshta leksemaning atash semalari bir xil, ammo ifoda semalari esa har xil. Aniqrog'i, bu holda "shaxsiy salbiy munosabat" semasi (yuz) leksemasida ifodalanmagan, neytral. Ushbu belgi (bet) — (aft) — (bashara) — (turq) leksemalarida ifodalangan. Salbiy munosabat darajasi (bet) dan (turq) qa qarab o'sib boradi. Shunday qatorni "ijobiy munosabat" va, uning daraja belgisi asosida (yuz) — (chehra) — (jamol) — (diydor) — (oraz) leksemalari ham tashkil etadi. Bu holda ayni belgi (chehra)dan (oraz)ga tomon o'sib boradi. O'z navbatida, bu leksemalar sirasiga "o'ta kitobiylik", "nazmga

xoslik”, “eskirganlik” belgilari bilan (uzor) va (ruxsor) leksemalari ham qo‘shiladi [Ne‘matov, Rasulov 1995, 105].

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, til sistema ekan, lug‘at tizimi ham sistem tabiatga ega va tilda biror so‘z (leksema) yo‘qki, ma’lum bir lug‘aviy paradigmadan o‘rin olmasa. Ma’noviy darajalanish hodisasi maxsus ajratilmay, ma’noni darajalab beruvchi so‘zlar ko‘p holatlarda sinonimlar tarkibiga singdirib yuborilganligi sababli, masalan: pichirlamoq-gapirmoq-baqirmoq so‘zlari sinonimlar lug‘atidan o‘rin ololmas edi. Sinonimlarni ajratishning, so‘zlarni sinonimik paradigmalariga birlashtirishning asosiy omili sinonim so‘zlar anglatgan, ular nomlaydigan, ataydigan narsa, voqea, hodisa, belgi, xususiyat va boshqalarning aynanligidir. Mana shu keskin farq graduonimiyani sinonimiyadan ajratib turadi. Sinonimik qatorlarni birlashtirishda yetakchi omil sinonimik paradigma so‘zlarining bitta umumiy denotat (atalmish)ga ega bo‘lib, o‘z paradigmasi ichida asosan uslubiy bo‘yoqlar, qo‘llanilish doirasi bilan farqlansa, graduonimik paradigmadagi so‘zlar turli denotatlarni atab keladi, lekin bu denotatlar orasidagi farq denotatlarning sifatlarida emas, balki miqdoriy ko‘rsatkichlaridadir.

Ma’lumki, lug‘atda ma’nodosh so‘zlarning ba’zan ko‘proq qo‘llaniladigan variantlari berilib, so‘ng kamroq uchraydigan sinonimlari keltiriladi. Graduonimik qatorlar lug‘atida esa leksemalar ma’nosida hajmning ortishi, ishlatilish ko‘lami, tezlikning oshishi, hashamning ortishiga ko‘ra qator belgilar asosida keltirilishi lozim. Bu esa, o‘z navbatida, graduonimiya hodisasining sinonimiyadan farqli tomonlarini ochishga xizmat qiladi. Graduonimiya va sinonimiya hodisalari tashqi tomondan bir-biriga o‘xshasa-da, ular mohiyatan boshqa-boshqa hodisalaridir [Jumabayeva 2016, 18].

Shuning uchun sinonimiya bilan graduonimiya orasidagi asosiy farqni quyidagicha ko‘rsatish mumkin: sinonimik munosabatlar bilan bog‘langan so‘zlar paradigmasining a‘zolari ayni bir denotat, ayni bir voqelikni turlicha atab, ifodalab, nomlab keladi. Graduonimik munosabatlar bilan bog‘langan so‘zlar paradigmasi a‘zolari esa turli denotatlarda ayni bir belgining turli miqdorda o‘sib borish yoki kamayish munosabatlari bilan bog‘langan bo‘ladi. Bir qarashda sinonimiya va graduonimiya orasidagi chegara aniqqa o‘xshaydi –denotatlar bir xil bo‘lsa–sinonimiya, denotatlar har xil bo‘lsa–yu, bu denotatlar o‘zaro sifat belgilarining, so‘zlarning ma’nosi bilan bir qatorda shu so‘zlarning miqdori har xil bo‘lsa – graduonimiya hisoblanadi. Sinonimiya asosan so‘zning ma’no tarkibidagi ifoda va vazifa semalari orasidagi (ya’ni, konnotativ semalar orasidagi) farqlarga tayansa, graduonimik lug‘aviy paradigmalarni ajratish, so‘zlarning atash, nomlash, (denotativ) semalari tarkibidagi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan aloqador bo‘lgan sifat farqlari semalariga tayanib ajratadi. Shuning uchun graduonimik qatordagi yondosh so‘zlar sinonimik munosabatlarga kirisha oladi.

So‘z ma’nosidagi darajalanuvchi belgi turli so‘zlar guruhida (paradigmalarda) xilma-xil va rang-barang bo‘lishi mumkin. Ushbu xilma-xillik hamda rang-baranglik bir guruhdagi so‘zlar (paradigmalar)da ma’lum bir belgining ozlik yoki ko‘plik kabi sifati bilan farqlanadi. Masalan, sabo – shabada – yel – shamol – bo‘ron – to‘zon – quyun kabi qatorni oladigan bo‘lsak, bunda havo oqimining kuchayib borish darajasining ortib borishi kuzatiladi. Ayni qatordagi leksemalar shu farqliliklarga asoslanib, so‘zlararo ma’noviy munosabatning bir turi bo‘lgan graduonimiya hodisasini shakllanishiga xizmat qiladi. Demak, graduonimik tadqiqotlarning sinonimik qarashlarga ta’siri kuzatilar ekan, so‘zlararo ma’noviy munosabatlarning aynanliklardan farqliliklar tomon o‘tib borish holatlarining mavjud bo‘lishi tabiiydir.

Darajalanish qatori a‘zolari kamida uchta bo‘ladi. Darajalanish munosabatlari bilan bog‘langan so‘zlar qatorini

- a) borliqdagi belgilar asosidagi;
- b) til belgilari asosidagi darajalanishga tayanib ajratish mumkin.

Borliqdagi belgilar asosidagi darajalanishning mohiyati shundaki, narsalar byelgi-xususiyatlarida sifat farqlari bilan birga miqdor farqlari ham mavjud. Masalan, inson go‘daklik, yoshlik, navqironlik, yetuklik, qarilik holatlarini, o‘simlik navnihollik, ko‘chatlik, yetilganlik, quriganlik davrlarini boshidan kechiradi – organizm o‘sadi. Tabiatdagi rang va boshqa belgilar shunchalik xilma-xilki, masalan, bo‘yoqchilar birgina qora rangning hatto o‘ndan ortiq turini ajratadilar. Insonning faol ongi ana shu miqdoriy va sifatiy farqlarni aks ettiradi. Til ongning shakliy jihati bo‘lganligi bois u ongdagi aks ettirilgan mana shunday miqdoriy farqlarni ham ifodalashi lozim.

Bunday miqdoriy farqlar turli usullar bilan, jumladan, alohida-alohida soʻzlar bilan ham ifodalanadi. Chunonchi, nihol-koʻchat-daraxt, ninni-chaqaloq, goʻdak-bola, buzoq-tana-gʻunajin-sigir kabi. Demak, soʻzlarning darajalanish qatorlarini ajratishdagi maʼnoviy omil oʻzaro yaqin tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar sirasidagi har bir soʻzda maʼlum bir belgining turlicha darajalanishiga ishora mavjudligida namoyon boʻladi. Shu asosda maʼnoviy omilning oʻzini ikkiga boʻlamiz:

1) bir-biriga yaqin va oʻxshash tushunchalarni ifodalashi (soʻzlarning maʼnoviy darajalanishi);

2) ayni bir tushunchaning turli xil miqdoriga ishora qilishi (soʻzlarning boʻyogʻiga koʻra darajalanish).

Demak, soʻzlararo lisoniy munosabat sanaluvchi darajalanish hodisasi bir necha soʻzning maʼlum bir belgining oz-koʻpligiga qarab, soʻzlarning maʼnoviy qatorida, tizimida namoyon boʻlib, bunda dominanta va qurshov soʻzlari farqlanadi.

Darajalanuvchi soʻzlar maʼnodosh ham, maʼnodosh boʻlmasligi ham mumkin. Bu lugʻatda soʻzlarning:

1) maʼnoviy belgisiga koʻra (maʼnodosh boʻlmagan soʻzlar) darajalanishi;

2) boʻyogʻiga koʻra (maʼnodosh soʻzlar) darajalanishi sifatida farqlandi.

Soʻzlarning darajalanish qatorida borliqning eng umumiy qonuniyatlari namoyon boʻladi:

a) darajalanish qatorida belgining darajalanib, oshib yoki kengayib borishida miqdor oʻzgarishlarining sifat oʻzgarishlariga oʻtishi qonuniyati yuzaga chiqadi;

b) darajalanishning ikki chekka uchi maʼlum bir belgining tasdigʻi bilan birga, bir-birini inkor etishida inkorni inkor qonuniyati namoyon boʻladi;

v) bir-birini inkor etuvchi (antonimik munosabatda turgan) soʻzlarning bir yetakchi soʻz (dominant) atrofida birlashib, bir maʼnoviy qatorni - butunlikni tashkil etishida qarama-qarshiliklar birligi va kurashi qonuniyati namoyon boʻladi [Bobojonov, Islomov 2007, 8].

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, darajalanish leksemalarni paradigmalarga (guruhlariga) birlashtirishning omillaridan biri boʻlib xizmat qiladi. Albatta, darajalanish qatorlari maʼnodoshlikning bir turi sifatida qaraladimi yoki LMG larning bir turi sifatida oʻrganiladimi bu alohida tadqiq qilinadigan masaladir. Xullas, graduonimik qatorning eng muhim belgisi, yaʼni xususiyati shundaki, bu qatorda aynanlikka nisbatan farqlilik boʻrtib turadi va farqlilik omilining yetakchiligida (bir umumiy sema belgisi miqdorining ozaytirilishi yoki koʻpaytirilishi natijasida) yangidan yangi leksemalar (graduonimlar) hosil qilinadi.

Adabiyotlar

1. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Фил.фан.док.дисс. Тошкент. 1997.
2. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Фил.фан.ном.дисс.Тошкент. 1996.
3. Жумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия. Фил.фан.док.дисс.Тошкент. 2016.
4. Раҳмонов Ғ. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати. Фил.фан.ном.дисс.Фарғона. 2018.
5. Бобожонов Ш., Ислотов И. Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиши ўқув луғати. Тошкент. 2007.
6. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. Тошкент: Ўқитувчи.1974.
7. Ҳ.Неъматов, Р.Расулов. Ўзбек тили систем лексикологияси. Тошкент: Ўқитувчи. 1995.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Райхонова Мухайё Мухаммадиевна

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори
 Қарши давлат университети, Қарши, Ўзбекистон
 muhayyorayhonova @ gmail.com.

ШЕЪРИЯТДА БАДИИЙ ТАСВИР УЙҒУНЛИГИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола Абдулла Орипов ижодининг бадиийлик мезонлари унинг адабиётимиздаги ўзига хос шеърятини таҳлил этади. Абдулла Ориповнинг индивидуал услуби, у яратган образлар тизими одам ва оламга дахлдор воқеликни, қалбдаги нозик инсоний туйғуларини ўзига хос услубда ифода қилиш жараёни акс этган. Шоирнинг ҳозирги давр ўзбек шеърятда инсон қалбидаги мураккаблик, зиддиятлар, ҳақ-ноҳақликларни, адолат, разолатни теран ва ҳаққоний, айниқса ўзига хос бетакрор қуйлаганлиги шарҳланган.

Калит сўзлар: Глобал, мезон, ўлчов, кечинма, ижод, поэтик тафаккур, миллийлик руҳи, бадиий-эстетик пафос.

Raykhonova Mukhayyo Muhammadiyevna

Doctor of Philocopy in Philology
 Karshi State University, Karshi, Uzbekistan
 muhayyorayhonova @ gmail.com.

COMPATIBILITY OF ARTICLE IMAGE IN POETRY**ANNOTATION**

This article analyzes the artistic criteria of Abdulla Aripov's work and his unique poetry in our literature. Abdulla Aripov's individual style, the system of images he created, reflected the process of expressing the reality of man and the world, the delicate human feelings in the heart in a unique style. In modern Uzbek poetry, the poet sings, about the complexity, contradictions, injustices, justice, depravity in the human heart, deeply and truthfully, especially in his own unique way.

Keywords: Global, criteria, measurement, experience, creativity, poetic thinking, national spirit, artistic and aesthetic pathos.

Райхонова Мухайё Мухаммадиевна

Доктор философии по филологии
 Каршинский государственный университет, Карши, Узбекистан

СОВМЕСТИМОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА В ПОЭЗИИ

Аннотация

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются художественные критерии творчества Абдуллы Арипова и его уникальная поэзия в нашей литературе. Индивидуальный стиль Абдуллы Арипова, созданная им система образа отразили в неповторимом стиле процесс выражения действительности человека и мира, тонкого человеческого чувства в сердце. В современной узбекской поэзии поэт воспевае сложность, противоречия, несправедливости, справедливость, порочность в человеческом сердце, глубоко и правдива, особенно в своей неповторимой манере.

Ключевые слова: Глобальное, критерии, измерение, опыт, творчество, поэтическое мышление, национальный дух, художественно-эстетический пафос.

Бадий тасвир поэтикаси, соддароқ айтганда, ғоя-мазмуннинг ифода, шакл томонидир. Маълумки, фалсафада мазмун ва шакл бирлигида мазмун бирламчи, шакл иккиламчи ҳисобланади. Аммо бадий адабиётда мазмун ҳам, шакл ҳам тенг аҳамиятга эга. Бунинг ёрқин мисоли сайёр сюжет асосида яратилган асарлардир. Поэтик тасвир – санъат спецификасининг воқеланашидир, адабиётшуносликда поэтик тасвир тадқиқисиз асосли хулосаларга келиб бўлмайд.

Абдулла Орипов шеърлятида бадий тасвир поэтикаси муаммолари маълум даражада ўрганилган.[1.45] Мазкур тадқиқотда эса масала бадий маҳорат йўналишида эмас, поэтик тасвир эволюцияси шаклида қўйилди. Мақсад – шоир ижодини тизим сифатида қараб, бадий тасвирнинг ўзига хос айрим тамойилларини белгилашдан иборат.

Абдулла Орипов ижодида такрор-такрор қўлланган, мажозу тимсоллар, ташбеҳларлар бор. Шулардан бири сув, қудуқ ва ариқдир. 1976 йилда ёзилган “Хотира” шеърлида шундай мисралар бор:

Менга-ку ариқда оққан сувни ҳам
Гоҳо миннат билан узатди дунё.
Нетай, полапоним, бу кўҳна олам
Сенга ўшани ҳам кўрмабди раво.[2.269.]

Шу йили Наргиза исмли қизи гўдақ ҳолида нобуд бўлади, бу шоирни қаттиқ қайғуга солади. Шеърда норасида боласидан айрилган отанинг аччиқ изтироблари қаламга олинган.

Умрим йўллариди бўлганман гувоҳ,
Ариқдаги оққан сувни ҳам ҳатто,
Бошқаларга раво кўрмаганлар бор.[3.91]

Кези келганда тасвир поэтикаси ва сўз қўллашга оид яна бир ҳолни ҳам айтиб ўтмоқчимиз. Маълумки, фамилиядаги –ев (-ева) // -ов (-ова) қўшимчалари бизга рус тилидан кириб келган. Шунинг учун бўлса керак, миллий шеър фамилиялардаги бу қўшимчаларга ҳар доим ўгай кўз билан қараб келди. Шеърли матн ичида бу хил фамилиялар деярли учрамайди, башарти ишлатиш зарурати туғилганда ҳам ўша қўшимчалар тушириб қолдириб қўлланган. Масалан, “Балки дўстларинг ҳам тўғри тушунгай Абдулла Орифнинг ўғлиман десанг” каби. Лекин шоирнинг сўнгги йиллардаги шеърлари матнида Тангриев, Одил Ёқубов, Сахаров каби фамилияларни учратамиз. Ўзбек шеърляти учун мутлоқ ўзига хос, қутилимаган характердаги бу ҳодиса типик эмас, албатта. Юқорида Абдулла Орипов ижодининг сўнгги йилларида бадий матнни мукамаллаштиришдан кўра, қалбида, тафаккурида йиғилганларни тезроқ шеърга айланттиришга шошилгандек туюлади назаримизда. Фамилияларнинг қўлланиши ҳам, эҳтимол, шу тенденция билан изоҳланар.

Сув билан боғлиқ образларга қайтсак. 2015 йилда ёзилган “Мулк” номли киноявий шеърлида ҳам :

Ариқдаги сувни ҳам ҳатто
Тарқатмайди бировга текин,

деган мисралар бор.

Бир умр яшадинг кўзингни ёшлаб,
Ўзи йўқ омаддан нолидинг секин.

Атай келтирдилар дарёни бошлаб,
Сув сенинг ҳовлингга чиқмасди, лекин. –[4.153.]

Сув билан боғлиқ қудуқ образи ҳам бир неча ўринларда учрайди. Қудуқ қазिश, одамни ўзи қазган қудуққа фарқ қилиш маънолари устивордир.

Шунингдек, от, қўзичоқ кабилар ҳам такрор-такрор келаверади. Масалан:

Қўлинг очик кетма дунёдан, жўра,
Бир ўтов, тўрт эчки майли, бисотинг.
Ҳар кимга мингашиб юргандан кўра,
Қирчанғи бўлса-да, бўлсин ўз отинг.[5.173] (“Баёт” шеърдан, 2015

йил.)

Бундай такрорийлик тасодиф эмас, албатта. Шоир шу образларни севганидан кўп мурожаат қилган дейиш ҳам жўн ёндашув бўлган бўларди. Бу такрорийликнинг замирида ижод жараёнига оид маълум қонуният ётади. Бу тимсоллар бевосита муаллиф ҳаёти билан пайванд, унинг қони-жонидан ўсиб чиққан. Шоир таржимаи ҳолида “Қишлоғимизда сув ниҳоятда тақчил эди, – деб ёзади. – Қашқадарёдан тортиб келинган иккита ариқ бўлиб, бирини Хомариқ (Хонариқ ҳам бўлиши мумкин), иккинчисини Ғаданг дейишган... Лекин бу ариқларга сув жуда қийинчилик билан чиқар, шу сабаб одамлар ариқни чуқурлаштиргани-чуқурлаштирган эди... Қудуқларнинг суви батамом шўр, ичишга яроқсиз. Лекин уни негадир мол-ҳол ичиб юраверар эди”.[6.5.] Таржимаи ҳолнинг давомида эса тўрт чақирим наридаги Эшонқудуқ деган қишлоқдан кўзаларда ташиб келишгани, йўл узок ва ёш бола бўлганидан зерикиб кетганини ёзади. Бундан ташқари, “Қарши кўшиғи”да сув билан боғлиқ яна бир фожиали воқеа қаламга олинади:

... саҳронинг қалбида бир гўр ётар,
У менинг бобом қабри, қизимнинг бобожони.
Ҳар ўтганда руҳимга туганмас қайғу ботар,
Қултум сув ҳасратида узилган йигит жони.
У бир замон қудуқнинг тубида қолган экан,
Сув кўзин очай деса – босиб қолибди тупроқ.
Шум ажал бояқишнинг пайдан чалган экан,
Тўғрироғи, муҳтожлик дастини қирққан кўпроқ.[7.184].

Сув танқислиги туфайли ўзи ҳам болалигида етарлича машаққат тортган Абдулла Орипов бобоси билан боғлиқ воқеани юрагига жуда қаттиқ олган. Шеърнинг давомида ўқиймиз:

Мен бу кун саҳар чоғи, заррин куёшга боқиб,
Шу шўрлик аждодимнинг номини шеърга солдим.
Масканин ёритмоққа қалбимда шуъла ёқиб,
Лавҳи ёдин битмоққа тунлардан сиёҳ олдим.
Мен унинг набираси, кўлимда қалам билан,
Қалбимда алам билан пойига қўйдим қадам.
Унинг-ку иши йўқдир бу тирик олам билан,
Лекин орзуси бор-ку, ният топмас-ку барҳам.
Ҳа, қудуқлар тубида кўмилиб кетмас армон,
Ҳар қандай заволнинг ҳам бордир сўнги, худуди.
Қабрлар тепасида ёнган ўт ҳам бегумон
Бирорта ўксик қалбнинг чакнаётган умиди.

“Шўрлик аждодим”, ёдига лавҳ битиш учун тунлардан сиёҳ олиш, пойига қалбдаги зўр алам билан қадам қўйиш, бахтиқаро бобо орзусининг барҳам топмаслиги, заволнинг охири борлигидан умид каби узлуксиз келган поэтик воситалар ўша фожа набира қалбида бир умр ўчмас бўлиб муҳрланганига ишора этади. “Чўли бобонинг набираларига дегани” (1974) шеърида яна ўша аччиқ кечмиш ноаниқроқ тарзда эсга олинади:

Бу жойларда ўтган ҳасратли аждод,

Томчи сувга зору кўз ёш жолалар.
Уларнинг ҳасратин шоир этса ёд
Ишонармикансиз, болалар.[8.241].

Тўрт мисрада икки такрор қўлланган “ҳасрат” сўзи қазган қудуғи ўзининг қабрига айланган бўлган бобо фожиаси шоир томонидан ниҳоятда оғир идрок этилганини тасдиқлайди. Шоир бу фожиани ҳам, сув билан боғлиқ машаққатларни ҳам ҳеч-ҳеч унутолмайди. Ҳаётидаги бошқа кўргуликлар ҳам унинг поэтик идрокида дунёнинг кажравлиги, ариқда оққан сувни ҳам миннат билан узатиш, уни қизғаниш, уни текинга бермаслик, уйига дарёни буриб келганда ҳам барибир сув чикмаслиги шаклида рамзий тус олаверади. Олис болаликдаги мана шу манзара, турмуш воқелиги; сув тақчиллиги, унга етишиш учун чекилган машаққатлар ва айникса, муҳтожликдан юз берган фожа, йигит ёшида сув дардида тушган қудуғига кафансиз кўмилиб қолган бобо қисмати шоир хотирасига қаттиқ ўрнашиб қолган ва вақти-вақти билан образ, тасвир воситаси орқали шеърнинг поэтик сатҳига қалқиб чиққан. Сув, ариқ, қудук тимсоллари бевосита болаликдаги машаққатлар иллюстрацияси шаклида эмас, шоир тахайюлотида бениҳоя кенгайиб, умумлашиб, рамзий-мажозда тасвир ўлароқ воқеланади. Болаликдаги ўша машаққатлар шоир поэтик тафаккурида ижтимоий борлиқ ва шахс муносабатлари қадар кенгайиб, кучли фалсафий-ижтимоий моҳият касб этади. Бу образларнинг қайта-қайта айланиши сирининг калити “Ҳар ўтганда руҳимга туганмас қайғу ботар” мисрасида яширинган. Шоир руҳиятидаги ўша яра бутун умр тузалмайди, таҳлил қилинган образлар ўша яранинг бот-бот янгиланиб турганидан далолат беради. “Қарши кўшиғи”да бунга бирмунча очиқ ишора ҳам бор: “ҳар ўтганда руҳимга туганмас қайғу ботар”.

Бундай образлар шоир шеърлятида анча учрайди. Инсоннинг маймундан тарқаганлиги билан боғлиқ тасвири ҳам шундай. Инсонни коинот гултожи деб билган шоир бутун умр “илм”нинг бу хулосаси билан келишмайди. Тўғри, сўнгги йилларда дарвинизм кескин танқидга учради, илмий асосларда рад этилмоқда.[9.261]. Лекин Абдулла Орипов бу таълимот даври давронини суриб юрган йиллардаёқ унга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмайди. Бир ўринда “Иштонсиз аждодни кўмсамоқ нечун” (“Юзма-юз”, 1964) дея эволюцияни тасдиқлагандек бўлади-ю, сал ўтмай “Йўк, маймундан тарқамаган дердим одамзод” (“Ўйларим”, 1966) тарзида кескин эътироз билдиради. “Демишлар, тарқагансан аллақандай юнгли жонзотдан” (“Ўзинг Алп Тўнғасен”, 2013), “Дарвиннинг китобин қўлтиқлаб олиб Тоға деб келади маймун ҳам хатто” (“Хешу акрабо”, 2014) каби мисралар бошқа ўринларда ҳам учрайди. Хўш, нега шоир бу тасвирга қайта-қайта мурожаат қилди? Сув билан боғлиқ тимсоллар-ку хотирасига зилдай чўккан болаликдаги ҳаёт машаққатлари билан боғлиқ экан, маймуну Дарвин-чи? Бу ўринларда ҳам шунга ўхшаганроқ қонуният амал қилади. Мактабда эволюция назариясини ўқиган чоғларида унинг атрофини отаси, онаси, акалари, синглиси, кўксиди самовий ҳислар уйғотган бахши, сандикдай китобнинг соҳиби бўлган маърифатли кўшни момо каби қалбига яқин, меҳрибон инсонлар қуршаган. Кейин инсон унга илк севги тимсоли бўлган тоза бир қиз сиймосида кўриниш берган. Бўлажак шоирнинг ёш идроки шундай азиз инсонларнинг бошланғичи аллақандай тасқара жонзот бўлганига оид ўша вақтда илмий дея қабул қилинган маълумотга қаршилиқ қилган. “Ҳа, онамни ўйлар эдим инсон деган дам, Йўк, маймундан тарқамаган дердим одамзод” деган мисралар шундан далолат беради. Бу норозилик онг остида сақланган, йўқолиб кетмаган. Ва қайта-қайта бадий матн сатҳига сузиб чиқаверган. Замонавий илму фаннинг дарвинизмга муносабати бўлғуси шоирнинг идроки алдамагани, шубҳалари ўзини оқлагани, азалий-илоҳий ҳақиқатларни беҳато илғганидан далолат беради.

Беруний билан боғлиқ талмеҳ ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Бадий тасвирда воқеланган дарвинизм, эволюция билан боғлиқ ҳодиса савки табиийлик туфайли содир бўлган бўлса, Беруний тимсоли миллий ўзлик билан алоқадор. Миллий тарихимизда Беруний, Форобий, Улуғбек, Ибн Сино, Исмоил Бухорий, Мотуридий, Ат-Термизий каби олимлар кўп. Абдулла Орипов Ибн Сино ҳақида махсус дoston ёзган, Улуғбек образи ҳам бир неча шеърларида учрайди. Беруний номи эса бутун ижоди давомида такрор-такрор тасвир поэтикаси сатҳига тортилади. Олимнинг номи илк марта “Ўзбекистон – Ватаним маним”да учрайди. Кейин Беруний таваллудининг 1000 йиллиги муносабати билан “Аллома” шеърини, 2010 йилда яна

термизлик аллома Аҳмад Устурлобийнинг Берунийга ёзган мактуби топилиши муносабати билан “Берунийга мактуб” шеърини битади. Бошқа шеърларида ҳам бу ном талмиҳ, ташбеҳ воситаси ўлароқ воқеланади. Бизнингча, Абдулла Ориповнинг Беруний номига қайта-қайта муурожаат қилиши сабаби “Ўзбекистон” шеърда очиб берилган:

Америка – сеҳрли диёр,
Ухлар эди Колумб ҳам ҳали.
Денгиз ортин ёритди илк бор,
Берунийнинг ақл машъали.
Колумбда бор алашим маним,
Ўзбекистон – Ватаним маним.

Шоир миллат фарзанди сифатида муҳим тарихий воқеанинг асл кашфиётчиси номи билан боғланмаганидан ранжийди. Ана шу ранж, шоирнинг ўз ибораси билан айтганда “Колумбга бўлган алам” Беруний номининг қайта-қайта қаламга олинишига сабаб бўлади.

Абдулла Орипов ижодининг истиқлолгача бўлган даврида ҳам диний-ирфоний тимсоллардан фаол фойдаланган. Йирик ҳажмли драматик достонини тўғридан-тўғри “Жаннатга йўл” деб аташи ва унда боқий дунё манзараларини асос қилиб олиши шак-шубҳасиз, ўз даври учун катта жасорат эди.

Бадий тасвир поэтикаси тадрижи айнан диний-ирфоний образларда жуда ёрқин намоён бўлади. 1967 йилда ёзилган “Ёзажакман” ғазалида шундай мисралар бор:

Сен шеърга қўлинг чўзмагил, эй жоҳили нокас,
Бўлсанг-да “худо” номингни шайтон ёзажакман.
Бошингга агар қўнса шу кун шарпаи иқбол,
Пойингга, элим, бош уриб қуръон ёзажакман.
Қулдир демангиз гарчи номи Абдулла эрурман,
Расул ҳам эмас, йўқ ҳали унвон ёзажакман.[10.191].

Мана шу охирги уч байтдан кўриниб турибдики, ёш шоирга диний-исломий тушунчалар ўша вақтдаёқ яхши маълум бўлган. Худо, шайтон, қуръон, расул каби сўзлар шундан далолат беради. Ғазалдаги “қуръон ёзажакман” жумласи жиддий мулоҳаза қилишга ундайди. Шеър ёзилган даврда Қуръони карим бир-ярим оилаларда бўлмаса, деярли йўқотиб ташланган эди. Уни ўқишни биладиганлар ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Ана шундай шароитда 26 ёшли шоирнинг пайғамбар орқали юборилган муқаддас китобнинг инсон томонидан ёзилмаганини билиши эҳтимолдан узоқроқ, албатта. У илҳомнинг “ўтли тиғида”, халқпарварлик туйғулари жўшгандан-жўшиб, муболағали тарзда элининг нурли иқболи-истиқболига оид истагини ана шу жумла орқали ифода этган. Айни вақтда бу сўзлардан фойдаланишнинг ўзиёқ диққатни тортади. Ваҳоланки, “Шоҳнома” ё “Хамса” ёзажакман, дейиш ҳам мумкин ва бу тимсолларнинг таъсир кучи етарли даражада баланд бўлар эди. Шоирнинг айнан исломий тамсилларга муурожаатини ҳукмрон мафкура рад этган кадрятларда асл ҳақиқатлар, моҳиятлар яширинганини савқи табиий билан ҳис этганлигида деб биламиз. Бу шунчаки жасорат ёхуд исён эмас, анан ўз маънавий илдизларига ғайриихтиёрий интилув, ички эҳтиёжнинг шеър шаклида воқеланиши, бадий ижод психологияси билан боғлиқ ҳодиса эди. Ўша кадрятларни, ўша сўзларни халқ хотирасига туширишнинг ўзида жуда катта маъно бор.

1989 йилда ёзилган “Бегоналик” деган шеърда ҳам шунга ўхшашроқ ҳол кўзга ташланади:

Тафаккур башарга гарчи яловдир,
Нечун одам қавми одамга ёвдир?
Жавоб берар бунга на ер, на осмон,
На Будда, на Зардушт, на Инжил, Қуръон.[11.147].

Аслида, илоҳий китобларда одам боласида туғилиши мумкин бўлган барча саволларга жавоб бор. Шоир одамови, биродаркушлик, бир-бирини сотиб кун кўриш каби иллатлар авж олган тарихий давр фожиасини тасвирлаш учун муболағадан, тажохули орифона усулидан фойдаланди.

“Юзма-юз” шеърида шундай мисралар бор: “Мен бир тажрибасиз, ғўр йигит нечун Адашдинг деяпман дунёга, хайхот, Ох, шоир, ханжарни ўзинга ургин Сен ўзинг адашмай ўсдингми, наҳот? Ҳа, ёшлиқда мен ҳам бир оз адашдим...” Ўз фикрини, хулосасини сўнгги ҳақиқат деб тақдим қилиш жоҳил одамларнинггина эмас, жоҳил тузумлар, мафкураларнинг ҳам ишидир. Коммунистик тузум, коммунистик мафкура худди ана шундай даъво билан чиққан ижтимоий-тарихий шароитда ҳали жуда ёш бўлган Абдулла Орипов бу хил даъволар хатолигини савки табиий билан сезган. Акс ҳолда, юқоридаги каби мисралар ёзилмасди. Улар шоирона лутф ҳам эмас. Умуман, шоирона лутф, айрим ишқий шеърларни, бағишловларни истисно қилганда, Абдулла Орипов услубининг типик хусусияти эмас. Дастур, шиор қилиб майдонга ташланган юқоридаги мисралар “Ёзажакман” ғазалидаги каби жумлаларни, тимсолларни тадқиқ этишда, албатта, эътиборга олиниши зарур.

Абдулла Ориповнинг кейинги йиллардаги шеърларида қаттиқ афсус-надомат руҳининг кучайишига, қайта-қайта такрорланаверишига, шубҳасиз, шунга ўхшаш мисралар ҳам сабаб бўлган (м., “Афсус, афсус, алданибман, кўп алданибман”). Орадан 45 йил ўтиб – 2012 йилда шоир яна қайта шу образга муурожаат қилади:

Бир пайт жоҳилият корандалари

Маломат қилганди Расулulloҳга:

Биз ҳам ёзишимиз мумкин Қуръонни (“Муфти” шеъри)[12.92].

Шундан кейин Расулulloҳ ва шоирлар ўртасидаги баҳс унда шоирларнинг енгилиши ҳикояси келтирилади. Ўтган давр оралиғида миллий истиқлолга эришилди, эътиқод эркинлигига қоғозда эмас, амалда эришилди. Абдулла Ориповнинг ўзи ҳаж зиёратида бўлиб қайтди. Мана шу воқеалар фонида 71 ёшли ҳожи шоир гўё 26 ёшли Абдуллага жавоб қайтаради. Бир замонлар йўл қўйган хатосини тузатади. Қуръондай китоб ёзиш даъвосидаги шоирларни “шайтоннинг югурдаклари” деб атайди.

Алоҳида таъкидлаш керакки, диний тушунча ва тимсолларни бадиий тасвир сатҳига тортиш ижодининг шўро даврида нисбатан олганда кўп учрамаса-да, шоир уларни ҳамшиша ўта юксак тушунчаларни ифода этиш учун, илҳом кучли жўшган онларда, юксак пафос ифодаси учун истеъмолга тортган. “Тоҳ бемор қошида жарроҳ бўлиб у “Тақдири азал”га кўрсатган кучин” (“Асримиз одами”), “Мақонда ломаконсан...” (“Онам вафотига”), “Гарчи фано ҳар кимсага Азалий бир қисматдир” (“Онажон”), “Мусо илтижоси етди-ю гўё Ҳақ Тур тоғи узра кўрсатди жамол” (“Алишер”) каби.

Абдулла Ориповнинг истиқлол йилларида ёзилган шеърларида исломий руҳ жуда кучайди. Ижодкор сафдошлари қаторида у ҳам диний-ирфоний тушунчаларни, тимсол ва мажозларни бемалол истифода этиш имкониятига эга бўлди.

Айтиш мумкинки, бошқа ижодкорларга қараганда Абдулла Ориповда диний-ирфоний мавзу, уни бадиий тасвир поэтикаси доирасига тортиш ниҳоятда кучайди. Айрим шеърларида асосий мавзу бевосита дини ислом бўлди, айримларида шу хил тушунча ва тимсоллар композицион асос этиб танланди. “Ҳаж дафтари” туркумидаги шеърлар, жумладан, “Ҳикмат садолари”дан ташқари турли йилларда ёзилган “Охират”, “Муфти”, “Аё банда”, “Ақида”, “Ҳидоят йўли”, “Жаннат”, “Бомдод”, “Иймон”, “Фаришта қисмати” каби шеърлар шоирнинг алоҳида “Ислом дафтари”ни ташкил қилади. У бирда “Мен кимга суянгум Аллоҳдан бошқа?”, “Аллоҳим, оқ йўл бер!” дея муножот этса, бирда “Асл манзил экан у олий даргоҳ” дея иқроп қилади. Исломий-ирфоний тушунча ва тимсоллар шоирнинг ҳаёт ва инсонга оид турли фикр-ғояларини ифодалашда мажозга айланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Афоқова Н. Абдулла Орипов лирикасида бадиий санъатлар. – фил.фанл.номз...дисс. – Тошкент, 1998; Ашурова Г. Абдулла Орипов шеъриятида анъана ва бадиий маҳорат (образ, ғоя ва тасвир) – Филол.фанл. номз. ... дисс.автореф. – Тошкент, 2008.
2. Орипов А. Танланган асарлар. 269 б.
3. Рав И. Критика теории эволюции Дарвина // https://toldot.ru/articles/articles_261.html

4. Орипов А. Йиллар армони. – 191 б.
5. Шарафиддинов О. Мувашшах // Орипов А. Танланган асарлар. 5-жилд. – 16б.
6. Орипов А. Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. – 28-б.
7. Орипов А. Танланган асарлар. 2-ж. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2001. – 37-б.
8. Ғаниев И., Афоқова Н. Абдулла Ориф фалсафаси. – Тошкент, Muhattir, 2021 308 -бет
9. Ҳамдамов У. Бадий тафаккур тадрижи. – Тошкент: “Янги аср авлоди”. 2002. – 198 б.
10. Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Тошкент: Фан, 1979. – 190 б.
11. Умунов Ҳ. Адабиёт назарияси. — Тошкент: “Шарқ”, 2002. – 256 б. 12. Орипов А. Танланган асарлар. 8-жилд. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 324 б.
12. Орипов А. Қуёш бекати. – Тошкент.: Sharq, 2010. – 384 б.
13. Орипов А. Менга хушxabар айт. –Тошкент.: Маънавият, 2009. – 128 б.
14. Орипов А. Митти юддуз. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 40 б.

Дилдора Юнус кизи Юсупова,
Бухарский государственный университет,
докторант кафедры узбекского языкознания

ЭВФЕМИЗМЫ В ПОЭЗИИ ХАЛИМЫ ХУДОЙБЕРДИЕВОЙ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Для достижения духовной зрелости необходимо правильно, рационально и эффективно использовать язык, являющийся культурным наследием, глубоко изучать его и получать от него удовольствие. Ведь взаимодействие любого человека с людьми в среде, в которой он живет, его убеждения, приверженность традициям, устремлениям, национальным ценностям обеспечивают его формирование как личность. Каждый аспект этого процесса связан с языком, или язык действует как средство передвижения в любой ситуации.

Недостаточно определить различные описания языковых систем только теоретически. Учитывая, что изучение речевых явлений языковых единиц в системе общения увеличивает внимание к человеческому фактору, ниже мы рассмотрим особенности эвфемизмов узбекской речи. Потому что национальная, культурная идентичность отражается в поведении, культуре и общении этих людей.

Ключевые слова: эвфемистические значения, общие эвфемизмы, медицинские эвфемизмы, эпизодические и медицинские эвфемизмы в стихотворениях Халимы Худойбердиевой

Dildora Yunus kizi Yusupova,
Bukhara State University,
doctoral student of the Department of Uzbek Linguistics

EUPHEMISM IN THE POETRY OF KHALIMA KHUDOYBERDIEVA

ANNOTATION

To achieve spiritual maturity, it is necessary to correctly, rationally and effectively use the language that is a cultural heritage, study it deeply and enjoy it. After all, the interaction of any person with people in the environment in which he lives, his beliefs, adherence to traditions, aspirations, national values ensure his formation as a person. Every aspect of this process is linked to language, or language acts as a vehicle in every situation.

It is not enough to define various descriptions of language systems only theoretically. Given that the study of speech phenomena of language units in the communication system increases attention to the human factor, below we will consider the features of euphemisms in Uzbek speech. Because national, cultural identity is reflected in the behavior, culture and communication of these people.

Key words: euphemistic meanings, general euphemisms, medical euphemisms, episodic and medical euphemisms in Halima Khudoiberdiyeva's poems

Dildora Yunus qizi Yusupova,
Buxoro davlat universiteti o'zbek
tilshunoslik kafedrasida tayanch doktoranti

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA EVFEMIZM

ANNOTATSIYA

Ma'naviy kamolotga erishish uchun madaniy meros bo'lgan tildan to'g'ri, oqilona va samarali foydalanish, uni chuqur o'rganish, undan bahramand bo'lish zarur. Zero, har qanday insonning o'zi yashayotgan muhitdagi odamlar bilan munosabati, e'tiqodi, an'analari, intilishlari, milliy qadriyatlariga sodiqligi uning shaxs sifatida shakllanishini ta'minlaydi. Bu jarayonning har bir jihati til bilan bog'langan yoki til har qanday vaziyatda vosita vazifasini bajaradi.

Til tizimlarining turli tavsiflarini faqat nazariy jihatdan aniqlashning o'zi yetarli emas. Til birliklarining nutqiy hodisalarni aloqa tizimida o'rganish inson omiliga e'tibor kuchaytirishini hisobga olib, quyida o'zbek nutqidagi evfemizmlarning xususiyatlarini shoira H.Xudoyberdiyeva she'riyati asosida ko'rib chiqamiz. Chunki milliy, madaniy o'ziga xoslik bu odamlarning xulq-atvori, madaniyati, muloqotida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida evfemik ma'nolar, umumiy evfemizmlar, tibbiy evfemizmlar, epizodik va tibbiy evfemizmlar

Как в мировой лингвистике, так и в узбекской лингвистике наблюдается большой интерес к изучению эвфемизмов. Изучение эвфемизмов в мировой лингвистике в основном базируется на работах В.З. Санникова, В.П. С исследователями связаны Москвин, Е.П. Синичкина, Л.А. Булаксовский, Б.А. Ларын, Л.П. Крысин, Ю.С. Нимен, Ю.Сильвер, А.В. Осипов, Е.Н. Малыгина, С.А. Агаджанян, А.Н. Кудряшова, Г.А. Абрамова, Е.В. Пикалова [2].

В узбекском языкознании Н. Исматуллаев изучал эвфемизмы 7 типов. На уровне решения задач в своей диссертации Анвар Омонтурдиев изучал методологические особенности эвфемистических выражений на основе речи животных. Эргаш Киличев признал существование эвфемизмов как явления, противоположного дисфемизму. Лингвист М.Миртожиев обращает внимание на способы образования эвфемистического значения как производного значения.

А.Е. Маматов также рассматривает эвфемизмы как способ образования выражений. Х.Шамсиддинов оценивает эвфемизм как явление, порождающее функционально-семантические синонимы. Ученый З. Холманова изучает используемые в работе эвфемизмы в 2-х типах: Х. Кадырова анализирует эвфемизмы на основе творческой речи [5]. В этих исследованиях эвфемизмы изучались как единица, принадлежащая определенному уровню языка.

Учебник «Стилистика узбекского языка» дает общие сведения об эвфемизме и кокофемизме (дисфемизме) от коллектива авторов. В этом руководстве особое внимание уделяется эвфемизмам и их стилистической роли. В руководстве «завуалированное» слово или фраза, используемые вместо слова или фразы, которые неудобно или неуместно произносить, считаются эвфемизмом. Использование эвфемизмов в художественной литературе как единственного стилистического средства избавления от неловких и неловких ситуаций, а также эвфемизмы, используемые в работе с изображениями и персонажами, имеют конкретную стилистическую цель, такую как выражение цели, мировоззрения и т. д. уровень каждого изображения и персонажа подчеркнут [4].

В лингвистической литературе дисфемизм, какофемизм и сильные слова рассматриваются как антонимы эвфемизма [1]. Первый и второй термины имеют оскорбительное и менее юмористическое значение, они используются как заранее

спланированное оскорбление, когда что-то умышленно. Последний в основном используется в дебатах.

В монографии лингвиста М. Миртожиева «Семасиология узбекского языка» особое внимание уделяется эвфемизмам. В своей монографии ученый уделяет особое внимание взаимосвязи феномена табу и эвфемизма, истории исследования. Ученый подчеркивает, что эвфемистическое значение является производным значением, что производное значение образуется метафорическим, метонимическим способом, из которого, в частности, метафора играет важную роль в образовании эвфемистического значения. Например, лексическое значение слова скорпион озвучено словом осел. Потому что хвост скорпиона похож на ослиный. Это сходство приводит к образованию эвфемистического метафорического значения слова осел. Это происходит в связи со сходством метафорообразующего и производного смыслового референта. Ученый утверждает, что эвфемистическое значение не возникает на основе синекдохи и функции [1].

Нафиса Гайбуллаева изучала медицинские эвфемизмы на основе периодических изданий [5], Шахноза Гуломова обратила внимание на гендерную специфику эвфемизмов [2]. Следует отметить, что в этих исследованиях эвфемистический феномен изучается применительно к человеческому фактору.

Эвфемизмы проявляются в отражении национально-ментальной взаимосвязи бытия, что показывает проявление культурных ценностей в языке, в эвфемизме наряду с ясностью и выразительностью наблюдается также привлекательность, абстрактность мироощущения. Важно отметить, что вербальные эвфемизмы возникают в зависимости от вовлеченности человека в лингвокультурную среду, его образа мышления, его мировоззрения, восприятия тонкостей речи и его способности использовать язык. Эвфемистические выражения состоят из основного информационного содержания и наложенных на него коннотативного значения и отношения. Информация усложняется эвфемистическим коннотативным значением, когда одно из отрицательных или положительных установок, лежащих в основе метафорического образа, лидирует среди коннотативных значений. «Увеличение коннотативного значения происходит с ослаблением денотативного и функционального значения» [1; 3].

Можно сказать, что необходимость выражать концепции, которые являются морально и культурно неприемлемыми или неудобными, более мягко, иногда на словах, с большим количеством связей, создает эвфемизмы, и каждый социальный слой всегда может быть создан как новое открытие в речи. Ценность эвфемизмов в речи может быть охарактеризована их необычностью, актуальностью, способностью метафорически видеть гармонию между вещами и событиями, которые необходимо выразить в человеческой мысли, чувствительностью к языку, силой интуиции. Итак, эвфемизм – это познавательная находка.

Эвфемистические единицы, соответствующие популярному мышлению, быстро сокращаются, набирают популярность и получают все большее распространение в общественном дискурсе. На самом деле эвфемизм также отличается своей несовместимостью с традиционными семантико-синтаксическими паттернами. Его использование в речи не связано напрямую с неудобной реальностью (предметом, действием, характером, особенностями и т. д.), а происходит круговыми путями. Этот «обходной путь» зависит от восприятия владельцем эвфемистической речи и от того, насколько он может воспринимать соответствующее качество эвфемистического явления.

Вербальный (динамический) эвфемизм не является стабильным и социализированным, он связан с процессом его возникновения, в котором его формирование и применение связаны только с индивидом, а его нестатичность является его основным определяющим признаком. Самые красивые примеры таких эвфемизмов часто можно найти в речи мастеров слова, мастеров слова, писателей, поэтов, ораторов. Например,

Оригинал:

Ел бўлиб бетоқат қокдиму, лекин

Дил хонангни мутлак очолмадим мен. (Халима Худойбердиева)

Перевод:

Я стучала беспокойно, как ветер, но

Я вообще не мог открыть твою сердечную комнату. (Х.Х.)

Эвфемистическая строка стихотворения «**Я вообще не мог открыть твою сердечную комнату**» была использована вместо единицы «Меня не любили». Да, любовь действительно полна любви. Отсутствие любви всегда приносит в человеческое сердце бесконечную тоску, огромную боль, а иногда и бесконечную ненависть. Очень красив эвфемизм «**Я вообще не мог открыть твою сердечную комнату**», использованный узбекской поэтессой Халимой Худойбердиевой. Используется вместо него. Однако в общем узбекском языке это не стабилизировалось. К эксцентричным эвфемизмам целесообразно относить эвфемизмы, присущие поэтической речи автора, нестабильные в целом, не социализированные.

В произведениях узбекской поэтессы Халимы Худойбердиевой можно наблюдать наличие ярких и своеобразных проявлений случайных эвфемизмов. Например,

Оригинал:

Номард ғолиб келса мард дилтангу зор
Бош эгиб турганда қанча куч сарфлар.
...Айтинг, яна неча аср солиб из
Бу дўзахий сўздан куяр тилимиз?!

Перевод:

Если враг победит, герою будет грустно и тяжело
Сколько сил нужно герою, чтобы молчать...
... Скажи мне, сколько еще веков нам нужно,
Сгорят ли наши языки снова от этого **адского слова**?

Поэтесса использует эвфемизм «адского слова» вместо слова «разлука», что означает потерю наших близких. Этот эвфемизм создает оригинальность на стихотворению.

Или же

Оригинал:

Сиз, эй, бу дунёнинг ҳисобдонлари,
Тахминан бўлса ҳам қилингиз ҳисоб:
Қанчалик умри бор **сунъий шонларнинг**;
Сунъий кўрк қанчада бўлгуси хароб;
Қанча даволангач паст тушиб ҳар кас
Ўзин алломаи замон санамас

Перевод:

Вы бухгалтеры этого мира
Сделайте примерный расчет:
Как долго длится **искусственная слава**;
Насколько загрязнена **искусственная красота**;
Надо всем понимать, человек нуждается лечению
Надо всем понимать, никто не хозяин этого мира.

В его стихах **искусственная слава, искусственная красота** означает присущую некоторым людям искусственную гордость, высокомерие, самомнение. Он использует эвфемистическую единицы, чтобы скрыть имена человеческих дефектов.

В творчестве поэта есть множество примеров, в которых используются самые распространенные эвфемизмы. Особого внимания заслуживают примеры из медицинских эвфемизмов, иногда употребляемых в собственном смысле, иногда в переносном смысле. (Следует отметить, что мы включили все эвфемистические единицы, относящиеся к здоровью человека, в список медицинских эвфемизмов):

Минг дард чеккан ўзимиз силлиқ,
Минг тош теккан сўзимиз силлиқ,
Қирқ қиррали сўзларимизни
Шудгор қилиб текисладилар.

(**Мы те, кто страдает тысячу раз**, Слово наше, пораженное тысячей камней, но гладко, Наши сорокугольные слова Пахали и выравнивали.)

Мы те, кто страдает тысячу раз медицинский эвфемизм используется вместо слов измученный.

Йўк, йўк, беҳудага ҳеч кўкракларга тушмас доғ,
Шигил мевасин ахир кўтаролмай синар шох.

Қатор ўғил-қизини ўстиргунча тик қилиб
Отанинг тик қомати қолгай ахир букилиб.

Или же

Бизнинг **юрак доғлидир**, ким учундир куйдик биз,
Ким учундир **кўкракда оғрик**, дардни туйдик биз.

Соғлом, бўм-бўш қалб билан яшамадик бекорга,
Яраланиб бўлса ҳам **малҳам бўлдик беморга!**

Сўнгги йўлга кетармиз, шафқатни тишда тишлаб,
Доғли, ярадор, лекин тоза юракни ушлаб...

В выбранных примерах эвфемизмы **шигил мевасин ахир кўтаролмай синар шох** (Он не может поднять плодоносящую ветку, поэтому ломает ее), **сўнгги йўлга кетмоқ** (идти на последний путь) означает слова последнего путешествия – «умирать», **отанинг тик қомати қолгай ахир букилиб** (вертикальное тело отца было согнуто) означает слова «старение», **доғли юрак**, **кўкракда оғрик**, **кўкракда дардни туймоқ** такие медицинские эвфемизмы называются сердечными заболеваниями (например, сердечным приступом и т. д.).

В стихотворении «Чистейший плод» Халима Худойбердиева называет ребенка чистейшим плодом, а в комментарии к этому стихотворению пишет: Эвфемизм «**больной младенец**» в комментарии был использован вместо слова «инвалид».

В этом стихотворении встречаются следующие медицинские эвфемизмы:

Гуноҳ маҳсулидир балки жаҳонда,
Дунёга келтирмиш балки хатолар...

Улар кўкрагига босар қаттиқроқ

Совуган гўдаклар таналарини!

Гуноҳ маҳсули (брошенный ребенок), **совуган гўдаклар** (мертвые), **дунёга келтирмиш** (женщина, оставившая своего ребенка)...

Мировые лингвисты выделили ряд факторов возникновения эвфемизмов, таких как вежливость, прихоти, доброты, подъем речевой культуры на более высокий уровень. Перечислите наличие прагматических причин.

Поддерживая мнение известных лингвистов, мы должны сказать, что каждый самосознательный, своекорыстный человек в обществе обычно стремится говорить культурно, стараясь произвести хорошее впечатление на собеседников своей красивой речью. Следовательно, эвфемизмы, лежащие в основе мягкой, эффективной речи, также являются лингвистическим инструментом, служащим для повышения статуса человека в обществе.

С незапамятных времен узбекский народ унаследовал возможность вежливо выражать свои взгляды. С этой точки зрения, эвфемистические единицы также широко используются для поддержания профессионального этикета и привлечения внимания в речи профессионалов, которые регулярно устно общаются с большинством людей. Особенно в общении врачей, занимающихся человеческим телом, душой, психикой, жизнью, эвфемизмы используются чаще, чем речь других профессионалов.

Можно сказать, что эвфемистические единицы, такие как медицинские эвфемизмы, переходят из речи представителей отрасли в общую или из общей в речь представителей отрасли.

Литература

1. Dilorom Nematovna Yuldasheva. Problems of national language education at school. Volume 4 Issue 3 BSU 2020 (3) Published by 2030 Uzbekistan Research Online, 2020 <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss3/15/>
2. Дилором Юлдашева. Нуткий мулоқотда сукутнинг ўрни. Образование и инновационные исследования. Том 1 № 1 (2020). <http://interscience.uz/index.php/home>
3. Юлдашева Д. Н. Сукут нуткий мулоқотнинг таркибий қисми сифатида //Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 3. – №. 3. www.tadqiqot.uz
4. Tueva Zulfiya Nozimovna, Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. Statement and about its types. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021. – Pag.72-77. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44644256>
5. YULDASHEVA DILOROM NIGMATOVNA. Silence-is a nonverbal unit of speech communication. Impact Factor (SJIF 20 20= 6.156) “American Journal of Research”, 2020, 11-12 issue of the Journal.– Pag.87-95. https://journalofresearch.us/wp-content/uploads/2020/12/2020_11_12-AJR_11.pdf
6. Юлдашева Дилором Нигматовна. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида таълим мақсадни белгилашнинг дидактик асослари: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.–Тошкент, 2007.–124 б.
7. ASHURBAYEVA RUKHIYA KAXKHAROVNA. The concept of integration and its application in education. “International Scientific Journal Theoretical & Applied Science” (ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085). –Year: 2020 Issue: 02 Volume: 82. –83-86 p. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42658976>
8. Rukiya Ashurbayeva Kahharovna. Effective methods of teaching the mother tongue in the education system. “International Engineering Journal For Research & Development”. Vol.5 Issue 7 E-ISSN NO: -2349-0721. <https://iejrd.com/index.php/%20/article/view/1313>
9. R.K.Ashurbayeva. Ways of effective Implementation of Integration. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag.45-51. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/308>
10. Chullieva Gulchekhra Toshpulot qizi. Intonation. Intonema, its structure. Functions of intonema. Middle European Scientific Bulletin. Volume 8, January 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 141-148. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/179>
11. G.T.Chullieva. Intonema and its Types. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 91-95. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/314>
12. DY Yusupova. Poetess Khalim Khudoyberdieva and his skill in use of the word. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021.–Pag.238-241. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44644284>
13. Dildora Yunus kizi Yusupova. About Polisemantic Words (on the example of the poems of the Uzbek poetess Khalima Khudoyberdiyeva). Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag.384-389. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/367>
14. Худойбердиева Х. Сайланма.–Тошкент: Шарқ, 2000.–398 б.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Dilorom Nigmatovna Yuldasheva,

Buxoro davlat universiteti o'zbek

tilshunosligi kafedrasasi professori,

pedagogika fanlari nomzodi

Madina Ilhom qizi Ro'ziyeva

Buxoro davlat universiteti

o'zbek tilshunosligi kafedrasasi magistranti

LISON-TAFAKKUR-NUTQ MUNOSABATI – SUBSTANSIAL TILSHUNOSLIKNING BOSH MAVZUSI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATSIYA

Milliy istiqlol o'zbek xalqiga nafaqat siyosiy va iqtisodiy mustaqillik bag'ishladi, balki milliy o'zligini anglash va eng muhimi, uni jahonga yoyib, IX-XIV asrlardagi shuhrati-yu an'anasini sharaf bilan davom ettirish imkoniyatini ham berdi. Zero, grammatik qurilishning chuqur milliy tabiati va mohiyati, eng avvalo, til va lisonning farqlanishi, lison va nutq o'rtasidagi tafovut, shundan keyin til-lison -tafakkur-nutq munosabatidagi uzviylik va uzluksizlik bilan ochib beriladiki, bu o'zbek substansial tilshunosligining bosh mavzusi bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolada bugungi kun milliy substansial, y'ni mohiyat tilshunosligining bosh mavzusi bo'lgan lison, tafakkur, nutq qarashlar xususida mulohaza yuritilgan. Yuqoridagi tushunchalar tasnifiga mustaqil holda atroflicha yondashilgan.

Kalit so'zlar: lison, tafakkur, substansiya, formal tilshunoslik, substansial tilshunoslik

Дилором Нигматовна Юлдашева

профессор кафедры узбекского языкознания

Бухарского государственного университета,

кандидат педагогических наук

Мадина Ильхом кызы Рузиева

магистрант кафедры узбекского языкознания

Бухарского государственного университета

ОТНОШЕНИЕ ЯЗЫК-МЫСЛЬ-РЕЧЬ – ОСНОВНОЙ ПРЕДМЕТ СУБСТАНЦИОННОЙ ЛИНГВИСТИКИ

АННОТАЦИЯ

Национальная независимость не только дала узбекскому народу политическую и экономическую независимость, но и дала ему возможность осознать свою национальную идентичность и, самое главное, распространить ее по всему миру и достойно продолжить славу и традиции IX-XIV веков. Действительно, глубокая национальная природа и сущность грамматического построения выявляются, прежде всего, в различии языка и языка, различии

языка и речи, а затем в преемственности и преемственности связи язык-язык мышление, речь, которая составляет сущность узбекского субстантивного языкознания, служит темой.

В данной статье рассматриваются язык, мышление и речь, которые сегодня являются основными темами отечественной субстантивной лингвистики.

Ключевые слова: язык, мышление, субстанция, формальная лингвистика, содержательная лингвистика

Dilorom Nigmatovna Yuldasheva,

Professor of the Department of Uzbek Linguistics
of the Bukhara State University,
candidate of Pedagogical Sciences

Madina Ilkhom kyzy Ruzieva,

master student of the department of Uzbek linguistics
Bukhara State University

THE RELATIONSHIP LANGUAGE-THOUGHT-SPEECH IS THE MAIN SUBJECT OF SUBSTANTIAL LINGUISTICS

ANNOTATION

Uzbek people political and economic independence, but also gave them the opportunity to understand their national identity and, most importantly, to spread it around the world and honourably continue the glory and tradition of the IX-XIV centuries. Indeed, the deep national nature and essence of grammatical construction is revealed, first of all, by the distinction between language and language, the difference between language and speech, and then by the continuity and continuity of language-language-thinking-speech relationship, which is the essence of Uzbek substantial linguistics. serves as a theme.

This article discusses language, thinking, and speech views, which are the main topics of national substantive linguistics today. The classification of the above concepts is approached comprehensively independently.

Key words: language, thinking, substance, formal linguistics, substantial linguistics

Jahon tilshunosligida til va nutqqa xos kategoriyalarni farqlash asosida tekshirish, ularning tadqiqiga “til va nutq”, “til, tafakkur va nutq”, “til, me’yor va nutq”, “til, lison, tafakkur va nutq” kabi prizmalar nuqtayi nazaridan yondashish hamda bu boradagi ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirishga keng e’tibor qaratilgan. Hozirgi zamon tilshunosligi til (lison) mohiyatini ochishda dialektik falsafa, lisoniy birliklar haqida ilmiy-nazariy hukm chiqarish jarayoni dialektik gnoseologiya, jumladan, dialektik-logik kategoriyalardan onglilik va izchillik bilan foydalanishni taqozo etadi. Tilga falsafiy yondoshish deganda dealektikaning umumiylik~xususiylik, mohiyat~hodisa, imkoniyat~voqelik, sabab~oqibat kategoriyalarining til tizimi birliklariga bevosita amaliy tatbiqini tushunish zarur.

Dunyo tilshunosligi hamda uning ta’limida til va nutqqa doir turli kategoriyalarning ta’limi, xususan, til, lison va nutq trixotomiyasining vazifaviy xususiyatlarini oliy ta’lim tizimida o’qitishga doir bir necha fundamental tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shunga qaramasdan, oliy ta’lim tizimida lisontafakkur-nutq trixotomiyasi orasidagi munosabat masalasi ta’limi bugunga qadar hozirgi o’zbek tilini o’qitish metodikasida alohida tadqiqot obyekti bo’lmagan. Substansial tahlillarga ko’ra bir-biridan keskin farq qiluvchi, ayni paytda o’zaro tizim hosil etuvchi til va lison, lison va tafakkur, tafakkur va nutq birliklarining mohiyatini sohaning bo’lajak mutaxassislariga yetkazish yo’llarini aniqlash mavzuning dolzarbligini namoyon etadi. Respublikamiz aholisining qariyb oltmish besh foizini yoshlar tashkil etadi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda milliy istiqloldan keyin O’zbekiston Respublikasida asosiy e’tibor yoshlarga, ularning ta’lim-tarbiyasi masalasiga qaratildi [1;2]. Yoshlarga g’amxo’rlik borasida amalga oshirilayotgan barcha ijobiy o’zgarishlar zamirida har tomonlama barkamol –

jismonan sog'lom, aqlan yetuk, bir necha tillarda gaplasha oladigan, bilimli, o'zi tanlagan muayyan kasb-hunarni puxta egallagan, ayni paytda, mustaqil va ijodiy fikrli, intellektual salohiyati yuksak yosh avlodni tarbiyalash va jamiyatga yetkazib berishdek ustuvor maqsad mujassam. E'tirof joizki, O'zbekiston ayni paytda o'z taraqqiyotining yangi bosqichi – milliy yuksalish davriga qadam qo'ydi. Mamlakatimizning bugungi mavqeyi, jahon hamjamiyatida tutgan o'rni, qolaversa, globalizm fenomeni bilan bog'liq turli omillar yoshlar ta'lim-tarbiyasi masalasiga jiddiyroq yondashuvni kun tartibiga qo'ydi. Agar respublikamiz yoshlarining katta qismi ona tilida ta'lim olishlarini, shuningdek, o'qitish o'zbek tilida olib boriladigan umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ham o'rganish, ham o'rgatish vositasi ekanligini inobatga olsak, ta'limda ona tili ta'limi barcha o'quv predmetlari ichida birlamchi o'ringa o'tishi kundek ravshan bo'ladi. Zero, “bugungi globallashuv davrida har bir xalq, har qaysi mustaqil davlat o'z milliy manfaatini ta'minlash, bu borada avvalo o'z madaniyatini, azaliy qadriyatlarini, ona tilini asrab-avaylash va rivojlantirish masalasiga ustuvor ahamiyat qaratishi tabiiydir” [2].

Demak, yurtimiz ravnaqi, xalqimiz kelajagi uchun yoshlar tarbiyasiga, ularga berilayotgan ta'lim sifati va samarasiga bog'liqlik, bu, xususan, til ilmida milliy o'zlikni anglashga qaratilgan har bir mavzuni alohida ko'rib chiqilishini talab etadi.

Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin bo'lmaganidek, tafakkursiz lison ham o'z ifodasini shakllantira olmaydi. Demak, oliy ta'limda mazkur mavzu ta'limini qulay va soz metodikaga solish bo'yicha izlanishlar samarasidan avval mavzuning nazariy jihatiga e'tibor qaratamiz.

O'zbek tilshunosligi tarixiga mohiyat tilshunosligi nomi bilan kirgan substansial tilshunoslik jahon lingvistikasida qariyb to'rt asrdan beri, o'zbek tilshunosligida esa 1970-yillardan boshlab shakllangan. Ushbu yo'nalishning hozirgi o'zbek tilshunosligiga kirib kelishi va taraqqiyoti turkolog olimlar, professor S.N.Ivanov hamda shogirdi buxorolik tilshunos olim H.G., Ne'matov nomlari bilan bog'liq. Keyinchalik Hamid Ne'matovning yuzlab shogirdlari ilmiy izlanishlari natijasida yangi paradigmadagi lingvistik maktab yaratildi. O'zbek substansial tilshunosligining o'zagini, asosan, lisoniy bosqich tadqiqi (masalan, tillison-nutq, lisoniy birliklar, lisoniy birlik orasidagi munosabat va ziddiyat turlari, lisoniy birliklar valentligi kabi tushunchalar) tashkil etadi. Tadqiq metodologiyasi vazifasini dialektikaning umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab (UMIS) va alohidalik, hodisaviylik, voqelik, oqibat (AHVO) kategoriyalari, shuningdek, dialektikaning miqdor-sifat-miqdor, spiralsimon rivojlanish, inkorni inkor, qarama-qarshiliklar birligi qonuniyatlari bajaradi.

(Dialektika –yunoncha dialektike (techne) so'zidan olingan bo'lib, “suhbat olib borish”, “bahslashish san'ati” degan ma'nolarni anglatadi. Dialektika borliqning vujudga kelishi, uning taraqqiyoti haqidagi falsafiy ta'limot, fan hamda voqelikni bilish va unga asoslangan tafakkur uslubi hamdir. **Kategoriya** so'zi esa qadimgi yunon tilidan olingan bo'lib, “izohlash”, “tushuntirish”, “ko'rsatish”, degan ma'nolarni anglatadi. Falsafa tarixida mazkur tushunchani Arastu “Kategoriyalar” kitobida ilk marta obyektiv voqelikning umumlashgan in'kosi sifatida talqin etgan. Dialektikada xususiylik umumiylikning, voqelik imkoniyatning, hodisa mohiyatning, oqibat sababning, tasodifiylik zaruratning yuzaga chiqish, voqelanish shakli ekanligini bilamiz.) [4]

Shu o'rinda savol tug'iladi, substansiyaning o'zi nima? Sharq faylasufi Forobiy: “Har narsaning asli substansiya (javhar)– mohiyatidadur”, deb yozgan edi. Uning tasnifi, eng avvalo, tabiatni tafakkur va nutqni, til va mantiqni o'rganishga qaratilib: “Fanlar va umuman bilimlar borliqdan kelib chiqib, borliqni uzoq vaqt o'rganish asosida to'planib boradi. Turli ilmlar birbirini inkor qilmaydi, balki o'zaro bir-biri bilan bog'liq holda rivojlanadi”.

Internet qomusda mazkur tushunchaga shunday izoh beriladi: “Substansiya (lotincha substantia–mohiyat) – narsa/hodisalarning mohiyatini, asosini ifodalovchi tushuncha. Odatda, materiya, modda so'zining sinonimi sifatida qo'llaniladi”. [12]

Substansiya falsafada tarkibi bir-biri bilan o'zaro aloqadorlik tizimida bo'lgan moddiy olamning nazariy in'kosi, bilish nazariyasining asosiy tushunchasi sifatida talqin etiladi. Falsafa tarixida substansiya – zot, substansiya – umumiylik, substansiya – barcha mavjudliklarning o'zgarmas tub mohiyati yoki, aksincha, substansiya – mavjudliklarning o'zgaruvchan (o'tkinchi)

tomonlari yaxlitligi degan qarashlar ham mavjud. Gegel fikricha: “substansiya – har qanday haqiqiy rivojlanishning asosi”.

Sharq falsafasida mazkur tushuncha xususida o‘z fikrini bildirmagan faylasuf deyarli uchramaydi. Bu borada Forobiy, Beruniy, Ibn Sinolar tomonidan aytilgan jo‘yali fikrlar hamon o‘z mohiyatini yo‘qotgani yo‘q.

O‘zbek substansial tilshunosligi tilga xos bo‘lgan jamiki xususiyatlarning jamlanmasini, nutqiy voqeliklarning yuzaga chiqishiga sabab bo‘luvchi imkoniyat va shu imkoniyatlarning mavjudligini ta‘minlab turuvchi (paradigmatik, sintagmatik, ierarxik) munosabatlar, mazkur munosabatlar muvozanatini saqlab turuvchi (to‘liq, privativ, teng qiymatli kabi) ziddiyatlarni va ularning yashash qonuniyatlarini substansiya tushunchasi ostida birlashtiradi.

E‘tiborli jihati shundaki, o‘zbek substansial tilshunosligi an‘anaviy (formal), tavsifiy, antroposentrik paradigmalarni rad etmaydi, aksincha, mohiyatga turlicha yondashuv sifatida qabul qiladi [3;4] va o‘z tadqiq usullarida falsafiy kategoriyalardan foydalanadiki, bu fanlarni o‘rganishda hamisha to‘g‘ri yondashuvni yuzaga keltirishini asriy tajribalar isbotlab kelgan.

Demak, substansial tilshunoslik tilga umumiylik, lisonga esa xususiylilik sifatida; lisonga nisbatan esa lison umumiylik, nutq esa xususiylilik xarakterida bo‘lishini e‘tirof etadi. Asosan, lisoniy bosqich tadqiqi bilan shug‘ullanadigan mazkur yo‘nalish erishgan yutuqlar (tilning milliy tabiatidan kelib chiqqan holda) nutqiy bosqich hodisalarini o‘z o‘rniga qo‘yish va talqin etish imkonini beradi. Unutmaslik kerakki, jahonning taraqqiy etgan mamlakatlari (Angliya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya, Rossiya va b.lar)da uzoq yillardan buyon tilshunoslikka oid tadqiq usullari “til va nutq” farqlanishi asosida olib boriladi. [4]

Substansial tilshunoslik tarixan qisqa muddat ichida qator yutuqlarga erishdi, hatto uning tadqiq natijalari dunyo miqyosiga ham chiqdi.

Lison – tilning xususiy ko‘rinishi. Umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab tabiatli, ma‘lum millatga xos (o‘zbek lisoni, ingliz lisoni...), o‘ziga xos birliklarga ega, moddiylikdan xoli, takrorlanuvchan butunlik. Bir so‘z bilan aytganda, nutqimizda voqelanuvchi jamiki birliklarning majmuyi, bazasi (ombori). Shu o‘rinda aytish kerakki, lison muayyan jamiyat a‘zolari uchun umumiy, lekin uning nutqiy voqelanishi har bir shaxs uchun xususiy. Masalan, [o‘] fonemasi o‘zbek millatiga mansub barcha shaxs uchun umumiy, tayyor. Uning lisoniy birlik sifatida fonema ekanligi, nutqda takrorlanmas ”o” tovushini berishi faqat soha vakillari– biz tilshunoslar uchun ma‘lum. Yoki ingliz lisonida keng ishlatiluvchi frazema “head in the clouds” (boshi bulutda), ya‘ni xursand iborasi o‘zbek lisonida boshqa shaklda “boshi ko‘kka yetmoq” mavjud. Bizda ushbu ibora (fraz) boshi osmonda/og‘zi qulog‘ida kabi variantlarda ham qo‘llaniladi. Yoki o‘zbek lisonida [non] leksemasining sintagmatik qatorida birinchi bo‘lib, [choy] birligi tursa (nonchoy); rus lisonida [чай] leksemasining sintagmatik qatorida, avvalo, [сыр] (ya‘ni pishloq); fransuz lisonida [thé] va uning qurshovida dastlab [culpabilité] (ya‘ni vino) turadi. Demak, lison – shunday betakror (ammo ma‘lum jamiyat a‘zolari uchun takrorlanuvchan (boshi osmonda iborasi o‘zbek millatiga mansub har bir shaxs uchun lisonida tayyor), ko‘zga ko‘rinmas (moddiylikdan xoli) butunlik.

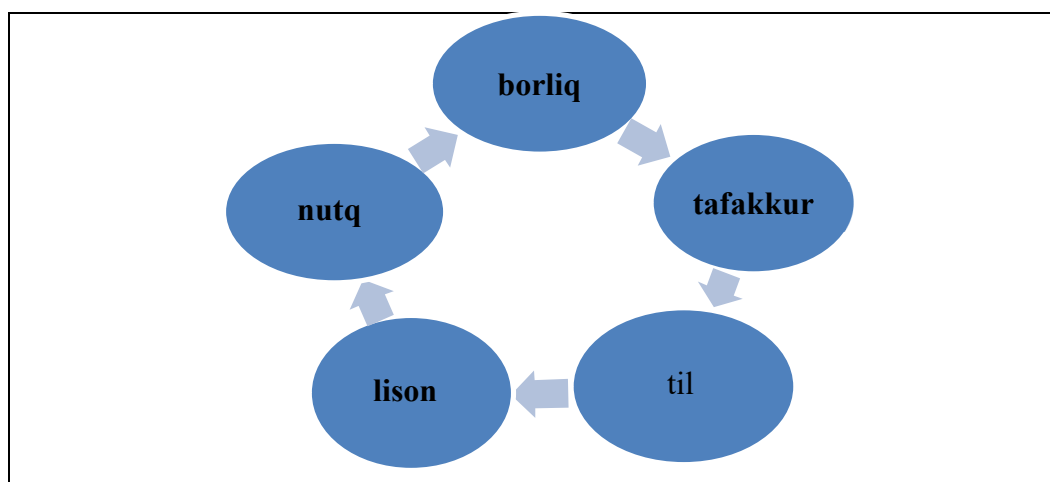
Lison tafakkurda yashaydi, ammo u tafakkurning birligi ham yoki uning o‘zi ham emas. Lison va nutqsiz fikrni ifodalash mumkin bo‘lmaganidek, tafakkursiz lison ham o‘z ifodasini shakllantira olmaydi. Tafakkur qanchalik boy bo‘lsa, lison ham shuncha boyib, kengayib boradi. Bilamizki, tafakkur o‘qish, o‘rganish, izlanish, mehnat asosida yuksaladi. Har bir millat lisonini yangi jumlar, birliklar bilan boyituvchi, asosan, ijodkorlardir. Masalan, oxirgi modernizm she‘riyatida oldin uchratmagan so‘zlarimiz qizzor, qahvarango‘z, vataniston, asaliston kabi okkazonalizm (individual yasalma)larni ko‘rishimiz mumkin. Bundan tashqari lison iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy aloqalar, atrof-muhit va undagi o‘zgarishlar ta‘sirida paydo bo‘luvchi birliklar bilan ham to‘lib, boyib, kengayib borveradi.

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli, obyektiv voqelikning ongda aks etishi. (Ong – inson zotining fikrlash qobiliyati, tafakkurga nisbatan umumiy. Tafakkur esa onga nisbatan xususiy xarakterda mavjud.) Inson bosh miyasining alohida funksiyasi sifatida amalga oshuvchi o‘ziga xos tizim.

Tafakkur til va nutq bilan zich bogʻliq. Fikrlash faoliyati (tafakkur) lisonda moddiylashadi va nutqda yuzaga chiqadi. Tafakkur boʻlmasa, nutq ham boʻlmaydi yoki, aksincha, nutq boʻlmasa, tafakkur oʻzini toʻla namoyish etolmaydi.

Lison har bir shaxs tafakkurida boʻlak-boʻlak tarzda yashaydi. Ushbu shaxsning yashash tarzi, kundalik faoliyatidan kelib chiqib uning lisoniy zaxirasi kengayib boyib boradi. Yoki aksincha. Shaxs maʼlum bir faoliyat bilan shigʻullanmas, atrof-muhit bilan muloqotda boʻlmas ekan, u lisonidagi tayyor birliklardan ham unumli foydalana olmaydi. Masalan, Robinzo Kruzo jamiyatdan uzilib, sahroga tushib qolganda insongagina xos qobiliyat – soʻzlashni unutmaslik uchun toʻtiqush bilan suhabatlashadi. Demak, lison ham, tafakkur ham, nutq ham ijtimoiy hayot uchun uzviy aloqadorlikda boʻlib, jamiyatdagi oʻzaro muloqotda oʻzining kommunikativ, akkumulyativ va ekspressiv xususiyatlarini namoyon etadi. Substansial tilshunoslik yuqoridagi tushunchalarni bosh mavzu sifatida oʻrganishining sababi ham aynan shunda. Har bir shaxsning asl mohiyatini koʻrsatuvchi – **tafakkur**, tafakkurning moddiylashuv shakli sifatida inson uchun oldindan tayyor holga keltirib qoʻyilgan, bevosita kuzatishda berilmagan, chegaralangan, takrorlanuvchan **lison** va bizning jamiyat aʼzolari orasida madaniyatlilik chegaramizni darajalab beruchi **nutq** birgalikda shu jamiyat aʼzolari uchun xizmat qilmas ekan, muloqot mavjud boʻlmas ekan, insonning hayvondan farqi qolmaydi.

Zero, Forobiy taʼkidlaganidek: “Inson tafakkur va nutq orqali hayvondin ajralib turadi”.

Xulosa shuki, tilshunoslik ilmini oʻrganishga kirishgan har bir boʻlajak mutaxassis substansial tilshunoslikning bosh mavzusi boʻlgan lison-tafakkur-nutq va ularning oʻzaro munosabatini aniq tushunib, oʻzlashtirib olsagina shu sohada ilgarilaydi. Yoki, aksincha.

Nostandart topshiriq: Quyida berilgan fikrlarning qaysilari toʻgʻri?

Javoblar jadvaliga “ha” yoki “yoʻq” soʻzlarini yozing.

A. Oʻzbek dialektologiyasining fan sifatida yuzaga kelishi va rivojlanishida

E.D.Polivanov, K.K.Yudaxin, A.K.Borovkov, G.,ozi Olim Yunusov, V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmonov, F.Abdullayev, U.Tursunov, M.Mirzayev va ular izdoshlarining xizmatlari beqiyos.

B. Til– tafakkurni shakllantirishga (kodlashtirishga), xotirada qatʼiy sistemaga tizib saqlashga, axborotni uzatish va qabul qilishga imkoniyat beruvchi muhim (birlamchi) insoniy ijtimoiy-ruhiy kommunikatsiya vositasi.

C. Lison – UMIS tabiatli lisoniy birliklarning serqirra, koʻp qavatli sathlaridan tashkil topgan barqaror, tashqi muhit taʼsiriga oʻta sezgir, oʻzgarish, rivojlanish va moslashish immanent qobiliyatini oʻz ichida mujassamlashtirgan murakkab qurilishli iyerarxik sistemadir.

D. Meʼyor – lisonning ichki qurilish tizimiga nisbatan tashqi omil boʻlib, lisoniy imkoniyat – sinonimik qator, lisoniy birliklarning dublet, allovariant va variantlari, sohaviy birliklardan har birining voqelanish oʻrni va xususiyatini belgilaydi.

- E. Nutq – lisonning meʼyor elagidan oʻtgan muayyan maʼnaviy shakllaridan birida voqelanishi.
- F. Ferdenand de Sossyur lison-nutq munosabatini shatranj oʻyini qoidalari asosida tushuntirib berishga harakat qilgan.
- G. Lison bilan nutqning oʻzaro munosabatini teran anglamoq uchun, avvalo, nutqning oʻzini, uning qanday qurilma ekanligini aniq tasavvur etmoq lozim.

Javobi:

A	B	C	D	E	F	G

3-nostandart topshiriq: Tilga va nutqqa xos atamalarini aniqlang hamda ularni jadvalga raqamlar asosida joylashtiring.

- 1) sillabema 2) frazema 3) intonatsiya 4) fonografema 5) privativ 6) [H+T] 7) prosodemografema 8) leksema 9) sonorlar 10) morfema 11) simvollar
- 12) logografemalar 13)valentlik 14) assotsiativ munosabat 15) [WPM] 16) partonimiya
- 17) kommunikatsiya 18) korrelyativ belgi 19)[a] 20) [-cha] **Javobi:**

Tilga xos										Nutqqa xos									

Til-tafakkur-nutq munosabati bilan bogʻliq nostandart topshiriqlarni bajarishda talaba taxminiy javob tanlay olmaydi. Va yana ular bitta javob bilan ham chegaralanib qolishmaydi va h. [6]

Substansial tilshunoslik tilning ham, nutqning ham tizimli butunlik ekanligini isbotladi va til sistemalar sistemasi (Sossyur) ekanligini oʻzbekona paradigmalarda yoritib bera oldi.

Tafakkur, til, lison, uning nutqiy voqelanishi, inson omilida tilning ahamiyati serqirra hodisalar boʻlib, aslida, yuqorida qisman sharhlab oʻtgan izohlarimiz til mohiyatiga substansial yondshuvning natijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasining ‘Yoshlarga oid davlat siyosati to`g`risida’gi Qonuni <https://lex.uz>
2. O`zbekiston Respublikasining “O`zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi farmoni <https://lex.uz> Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o`zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b.
3. Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. O`zbek tilini o`qitish metodikasi. –Buxoro: Durdona, 2021 .–428 b.
4. Yuldasheva D., Yusupova D. Tilshunoslik mavzulariga oid nostandart topshiriqlar. Metodik qo`llanma.–Toshkent: Paradigma, 2018.– 48 b.
5. Yuldasheva D., G`ulomova Sh. “Til va nutq munosabati” modulini o`qitishda grafik organayzerlardan foydalanish. Metodik qo`llanma.–Toshkent: Paradigma, 2018. – 92 b.
6. Йўлдошева Д.Н. Синтактик хусусият синтактик омил билан баҳоланиши зарур// ВухДУ илмий ахбороти (ISSN 2181-6875).–Buxoro, 2019, № 4 (75).– 124130-b.
7. Юлдашева Д.Н. Особенности некоторых профессиональных фразеологизмов узбекского и английского языков//’Сўз санъати’ халқаро журналі. Том 4 № 1-2 (2021)
8. Юсупова Д.Ю. Х.Худойбердиеванинг сўзларни кўчма маънода қўллаш маҳорати//НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2021 йил 6-сон. – 395-402-б.

9. Yusupov O.N. EXPRESSION OF INTERCULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
10. Yusupov O. et al. IMPROVING WRITING SKILLS USING COMMUNICATIVE COMPETENCE //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
11. Yusupov O. CHARACTER EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Жаримбетова Толганай Курбанбаевна
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Қорақалпоғистон бўлими, Қорақалпоқ гуманитар
фанлар илмий-тадқиқот институти,
Нукус, таянч докторант.

БАДИИЙ ҲУЖЖАТЛИ ҚИССАЛАРДА ҚАҲРАМОН ОБРАЗНИ ИРАТИШ МАҲОРАТИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Қорақалпоғистон халқ ёзувчилари Г.Есемуратованинг «Минг бир кечирим», А.Султановнинг «Элим деган эр эди» номли бадиий-ҳужжатли қиссаларининг сюжетидаги ҳужжат, прототип, образ, хулқ, бадиий хаёл, давр ва қаҳрамон образини ёритиш маҳорати таҳлил қилинди. Шу мақолада номи келтирилган қорақалпоқ ёзувчиларнинг қиссаларида ҳам халқ манфаати учун улкан мақсадларни амалга оширган қаҳрамонларнинг тақдири асос қилиб олинди. Шу томонлари билан ҳужжатли асарлар бадиий адабиётнинг бошқа жанрлик турларидан фарқ қилади. Шу боис, бу мақолада қорақалпоқ адабиётида ҳужжатли қиссаларнинг жанрлик ва бадиий фарқи, давр ва қаҳрамон образини яратишдаги ёзувчиларнинг ютуғи ва камчиликлари илмий-назарий ва адабий материаллар асосида кўриб чиқилади.

Таянч сўзлар: ҳужжатли-бадиий асар, сюжет, композиция, ҳужжат, прототип, образ, давр ва қаҳрамон.

Жаримбетова Толганай Курбанбаевна

Каракалпакский филиал Академии наук
Республики Узбекистан, Каракалпакский научно-исследовательский
институт гуманитарных наук, г.Нукус, базовый докторант.

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ОБРАЗА ГЕРОЯ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются документальность, прототип, образ, действия, художественные представления, исторический и героический характер в произведениях народных писателей Каракалпакстана Г. Есемуратова («Тысяча и одно прощение») и А.Султанова («Моя страна моя земля»). Приведенные в данной статье рассказы каракалпакских писателей также основаны на судьбах героев, добившихся великих целей ради блага народа. Этими аспектами документальные произведения отличаются от других жанров художественной литературы. Поэтому в данной статье рассматриваются жанровые и художественные различия документальных рассказов в каракалпакской литературе, достижения и недочеты писателей в создании образа героев в историческом периоде широко применяя научно-теоретические и литературные материалы.

Ключевые слова: документально-художественное произведение, сюжет, композиция, документ, прототип, образ, период и герой.

Jarimbetova Tolganay Kurbanbaevna

Karakalpak branch of the Academy of Sciences
of the Republic of Uzbekistan, Karakalpak Research
Institute for the Humanities, Nukus, PhD student

ARTISTRY IN CREATING THE IMAGE OF A HERO IN ARTISTIC DOCUMENTARY WORKS

ANNOTATION

The article analyzes the documentary features, prototype, image, actions, artistic imagination, period and heroism on the basis of folklore stories written by writers of Karakalpakstan such as “Thousand of forgiveness” by G.Esemuratova and “My country my love” by A.Sultanov. The stories of Karakalpak writers mentioned in this article make their focus on the fate of heroes who achieved great goals for the benefit of the people. These aspects of non-fiction works differ from other genres of fiction. Therefore, this article reviews the genre and artistic differences of documentary stories in Karakalpak literature, writers’ outstanding skills as well as their weaknesses while creating their heroes’ images in historical periods using wide reference to scientific, theoretical and literature materials.

Key words: non-fiction work, plot, composition, document, prototype, image, period and hero.

Жаримбетова Толғанай Қурбанбаевна

Ўзбекистан Республикасы Илимлер Академиясы
Қарақалпақстан бөлими Қарақалпақ гуманитар
илимлер илим-изертлеу институты,
Нөкис қаласы, таянш докторант

КӨРКЕМ-ХҲҲЖЕТЛИ ПОВЕСТЛЕРДЕ ҚАХАРМАН ОБРАЗЫН ЖАРАТЫҮ ШЕБЕРЛИГИ

АННОТАЦИЯ

Мақалада Қарақалпақстан халық жазыушылары Г.Есемуратованың «Мыңда бир кеширим», А.Султановтын «Елим деген ер еди» деген атамадағы көркем-хүжжетли повестлериниң сюжетиндеги хүжжет, прототип, образ, характер, көркем қыял, дәуир хәм қахарман образын жаратыу шеберлиги анализленди. Жоқарыда аты аталған қарақалпақ жазыушыларының повестлеринде де халық мәпи ушын үлкен мақсетлерди әмелге асырған қахарманлардың тәғдири тийкар етип алынады. Усы тәреплери менен хүжжетли шығармалар көркем әдебияттың басқа жанрлық түрлеринен өзгешеленеди. Сонлықтан да, бул мақалада қарақалпақ әдебиятында хүжжетли повестлердиң жанрлық хәм көркемлик өзгешеликleri, дәуир хәм қахарман образын жаратыудағы жазыушылардың жетискенлиги менен кемшиликleri илимий-теориялық хәм әдебий материаллар тийкарында көрип шығылады.

Таяныш сөзлер: хүжжетли-көркем шығарма, сюжет, композиция, хүжжет, прототип, образ, дәуир хәм

Көркем-хүжжетли повестлерде реал турмысты сәулелендириуде фактлерди, болған уақыяларды избе-из дизип көркемлепсүүретлеулер күтилген нәтийже бермеуи мүмкин. Ең баслысы, фактлерди сөйлетиуде, уақыяларды көз алдымызға жанландырып, оқыушы ойына ой қосатуғын қахарман образын шебер жарата алыу болып табылады. Көркем-хүжжетли повестлер биографиялық хәм хүжжетли материалларға бай болыуы менен бирге, ондағы қахарманлардың көпшилиги хақыйкый өмир сүрген адамлар болыуы арқалы оқыушы дыққатын өзине тартады. Авторреалқахарман образын жарата алыуы, темасының жаңалығы,

көркемлик дәрежесі, тарихий тийкарлылығы менен өзгешеленіп турады. Ал, өмірде жасап өткен барлық адамлар шығарма қахарманы бола бермейді, олардың ишінде тарихтың аласапыранлы жылдарын бастан кешіріп, халық бірлігі үшін ат салысып, қанша машақатлы жолдарды мәрдіана басып өткен хәм өз ерліктері менен халық ядында мәңгі қалғанын санлар ғана автор қәлеміне илинеді. Әлбетте, тарихты билиў, өтмиштин ийгиликли ислеринен руўхланып, аўыр хәм өкинишли күнлеринен сабақ алыў бүгинги әўладтың билим хәм мәдени дәрәжесин, мәнәўий жетиклигин тәмийинлейтуғын факторлардың бири. Усы көз-қарастан алып қарайтуғын болсақ, алыс хәм жақын өтмишимиздеги халқымыздың жарқын келешегі, оның пәраўан турмысы, абаданшылығы жолында хызмет еткен бирқатар перзентлериниң тәғдирлери шайыр-жазыўшылардың шығармаларында қалай сүүретленгенин қарап өткенди макул көрдик.

Усындай дәрәтпелердиң бири жазыўшы Алпысбай Султановтың авторлығында басылып шыққан «Елим деген ер еди» («Билим», 2018) атлы китабы есапланады. Жазыўшы бул шығармасындатарыдай шашылып жүрген халқымызды ХХ әсирдиң жигирмаланшы жылдарында бир орайға бириктирип, оның мәмлекетлик шегарасын белгилеп, шаңарақ тиклеўинеат салысқан ел перзенти Аллаяр Қораз улы Досназаров ҳаққында сөз етеди. Шығарманың мазмуны тарихий, этнографиялық, турмыслық хәм мәдени материалларға оғада бай. Онда ХХ әсирдиң басында халқымыз басынан кеширген жәмийетлик-сиясий ўақыялар хәм тарихта аты қалған белгилі адамлардың образы жаңа заман руўхында көркем сәўлеленген.

Халқымыз тарихында болып өткен ХХ әсирдиң 30-жылларындағы сиясий жағдайлар Аллаяр Қораз улы шаңарағын шетлеп өтпеди. Ол ҳүкиметке қарсы шөлкестирілген зыянлы ҳәрекетлер қатнасыўшысы, жанында қәўипли курал сақлап жүриўши адам сыпатында айыпланады. Усындай аўыр жағдайларда да ол өзиниң ақыл-парасаты, шыдамлылығы, жоқары инсанийлық пазыйлетлери, өткир зейинлиги менен этирапындағыларға үлги болады. А.Досназаров қандай қыйын турмысты бастан кеширсе де, бул қараңғы күнлер өтип, халық хәм келешек әўлад алдында үлкен мақсетлер менен нийет еткен арзыўы әмелге асатуғынына беккем исенеди. Ол зайыбы хәм перзенти, шәкиртлери алдында қолына кисен салып алып кетилген жағдайда да, өзін тик тутып, еле өз елине, шаңарағына қайта оралатуғын мәўритлер келеди, деп үмит етеди. Бирақ, ол Москвада қамаққа алынып, дәслеп Ишки ислер халық комиссариатының ишки изоляторында гүзет астында сақланған, соң 1935-жылдың 22-апрелинде Ишки ислер халық комиссариатының Беломор-Балтик каналы гүзетиў-мийнет лагерине алып келинип, Ленинград қаласы УНКВДсы айрықша үшлигиниң 1937-жылы 10-ноябрь қарары менен атылады.

Автор шығармадағы ўақыяны бирден баслап жибермейди. Қахарманың ис-ҳәрекетлерин, толғанысларын сүүретлей отырып, оның өзи де қахарманы менен бирге гүйзеліп, бирге қыйналады, олардың ишки дебдиўлери менен кеширмелерин шеберлик пенен жеткерип беріўге умтылады. Шығармада ўақыялар Аллаярдың азаматлық ислериниң тийкарында терең гуманизм, саўатлылық, жаңалыққа умтылыў, жан күйерлик, ўатанға болған патриотлық сезимлер, балалығынан баслап мийнет сүйиў руўхы қәлиплескенлигин сүүретлеў менен басланады.

«...Мәрдиқарға алынған Аллаяр дәслеп Сызраньда депода иследи, өзиндей кәмбағал рус рабочийлары менен танысты, тәғдирлес болды. Бул жерде хәмме тил таўысып, сөйлесип кетиўине жаслаынан татар, армян байларына от жаққыш болғаны, қарақалпақ жерин изертлеў үшін келген рус инженер-геодезистлерине ерип, жұмыс ислегени пайда етти. Соң ол өзи менен қәдирдан дос болып кеткен орыс жигитлери менен биргеликте Петроградтағы Путилов заводына жұмысқа өтти» [1.29]. Тарихтан мәлим болғанындай, ол заманларда халық саўат ашпақ түе қара тамағын тойдырып жүриў үлкен байлық саналады. Лекин, усндай қыйын жағдайларға қарамастан Аллаяр саўат ашыўға бел байлайды.

Сонлықтан да, ол Москва қаласына М.Свердлов атындағы Шығыс халықларының университетине жоллама менен жибериледи. Ол сол жақта жүрип, Москва қаласының әдеўир өзгергенлигин өз көзи менен көреді. Ол өзи алған тәлим-тәрбиясын өзи туўылған үлкесинде

әмелге асырыуды мақсет етеди. Шығарма авторы Аллаярдың көркем образын жаратыуда орталықтың тәсири күшли болғанлығын сәулелендириуге айрықша кеуил береді. Ҳақыйқатында да, ел мәпи жолындағы үлкен басламалар өз-өзинен пайда болмастан белгили бир жәмийетлик, мәдений орталықта, шараятта қәлиплеседи. Бурынғы республикалар аўқамының дүзилиўине бағышланып өткерилетуғын Пүткілроссиялық Орайлық Комитетиниң сессиясына қызғын таярлықлар кетип атырған ўақытта, усы үлкен әнжуман алдында Аллаяр қарақалпақ миллетиниң атынан ўәкил болып қатнасады. Ол жерде Михаил Иванович Калинин менен ушырасып, қарақалпақ халқының тарийхы, миллий үрп-әдети, тили, мәденияты, кийим-кеншектери ҳаққында сөз етип, қарақалпақлар да өз алдына миллет екенлигин билдиреди. Республика Орайлық Комитетиниң Орта Азия бюросының атына хат жазып, онда қарақалпақлар ушын бир қанша илажларды көриўди соранады хәм баянатының жуўмағында Әмиўдәрья хәм Хожели ўәлаятларын бириктирип, оның тийкарында Қарақалпақстан Автономиялы Областын дүзиўди усыныс еткенлигин оқып отырған хәр бир оқыўшыда үлкен тәсир қалдырары анық. Автор ел азаматының мәртликке хәм терең гуманизмге толы хәрәкетлерин көркем сәулелендириў арқалы оған болған мақтаньш, хұрмет етиў, еслеў, ардақлаў сыяқлы сезимлерди жеткерип бере алған, десек асыра айтқан болмаймыз. Сондай-ақ, усы фактлер менен Аллаярдың дипломатиялық шеберлиги, сезгирлиги, сиясий саўатлылыққа ийе тәжирийбеси, ақыл-ойының жетиклиги арқалы оның тарийхый хәм улыўма инсаныйлық келбетин сыза алған.

Шығарма авторы Аллаяр Досназаровтың жәмийетлик-сиясий хәрәкетлеринен тысқары оның жеке турмысын, шаңарақ жағдайларын, перзентли болыўын, турмыс сәтсизликлерин, жумыссыз қалған мәўритлеринде көркемлеп сүүретлеген. Сондай-ақ, белгили шайыр хәм жазыўшылар Қ.Әўезов хәм Ж.Аймурзаевлар А.Досназаровтың шәкирттери болып, оның көрсеткен жолы арқалы оқып билим алып, сонынан ели-халқына пайдасы тийетуғын ел азаматлары болып жетилеседи. Мәселен, А.Досназаров Қарақалпақстаннан келген студент-жаслар ушын Москвадағы өз үйиниң бир ханасын бас пүкил ажыратып, олардың дәртийушилик пенен емин-еркин шуғылланыўы ушын шарт-шараятлар жаратып береді. Повесте солардың бири Театр көркем өнери мәмлекетлик институтының студенти Ж.Аймурзаев ҳаққында кеңнен сөз етиледі. Егер повестеги жазыўшының алға қойған идеясына тереңирек үңилетуғын болсақ, ол А.Досназаровты тек сиясий искер сыпатында емес, ал, негизинен ели-халқы, өз жерлеслериниң бахты ушын барлық жақсылықларды ислеўге таяр турған кең пейил инсан екенлигин де тереңирек ашып берийуге ерискенлигин көриў қыйын емес.

Көпшилик көркем шығармаларда композиция дүзиўде, қахарман образын жаратыуда әхмийетли компонентлердиң бири – бул пейзажлық сүүретлеў белгили орын тутады. Себеби, пейзаж шығармада қахарманлардың белгили бир шараяттағы жағдайын хәм кейпиятын берийу ушын қолланылады. Мысалы, «Аппақ қар астында жатырған теберик топырақ. Ол тутқынлардың қаны менен қарысып кеткен. Әтирапты қоршаған, ақша бултлар менен теңескен қарағайлар жипә-жексиз төгилген бийгүна қанларды еске алып муңлы ырғалысады. Тәбияты қатал Карелия жеринде бундай жерлер баршылық еди. Аллаяр да, усы жерде, ағаш баракларда жасап, өзи сыяқлы сиясий тутқынлар менен бирликте гиддиман тасларды қопарып, қоллары менен Беломор-Балтик каналын қазды»[2.152]. Бунда аппақ қардың тутқынлардың қаны менен қарысып кеткенин, хәтте қарағайларда бийгүна төгилген қан ушын муңлы ырғаласыўын сүүретлеў арқалы Аллаярдың аянышлы жағдайлары толық ашып бериледи. Қарақалпақтың арын арлап жүрген бир пайытта, тәбияты қатал жерде Аллаяр гиддиман тасларды қопарыпжүргенде, оның кейинги тәғдири не болар екен, деген сораў оқыўшының қыялынан өтеди. Усы орында жазыўшының пейзажлық деталға идеялық функция жүклеў шеберлиги анық көзге түседі.

1935-жылы 22-апрельде Аллаярдың қолына кисен салынып, дүзетиў мийнет лагеринде исми-шәрийпи айтылмай, ол Д-9803 цифрлары менен шақырылыўы, сол жақта жүрип 10 жыллық қамақ жазасын кемеитиў ушын тыным таппай мийнет ислеўи, лагерьдеги аўхалы жақсы емеслиги ҳаққындағы хатлары ийелерине жетип бармаўы, еплеп жолын таўып жазған хатын рельслердиң даўысы еситилип турған тәрепке жетемен деп ойлап, ийтке таланыўы,

естен айрылғанша сабалыуы, көзі байланған халда атыу жазасы тайынланған уақытта соңғы сөз айтыуын өтениш етип, ели-халқы хәм миллетиниң келешеге ушын пүткил өмирин арнағанын, хош болың, ырзаболың бирадарларым деп айтқан сөзлерин жазыушы бар шеберлиги менен көркемлеп жеткерип бере алған. Бул көркем-хүжетли повесттеги қахарманның образы арқалы кітап оқыушысы тарийхий репрессияның пүткил адамзат өмирине, әсиресе, елим-журтым деген ел азаматларына оғада ауыр апат алып келгенлигин тереңнен түсінеди, сол дәуирдиң нәпесин көз алдымызға сәулелендириуи автордың шеберлиги, жетискенлигинен дәрек береді.

Жазыушы Гүлайша Есемуратованың «Мында бир кеширим» көркем-хүжетли повестинде өткен ХХ әсирдиң 30-жылларындағы репрессия дәуири уақыялары сөз етиледі. Усы дәуирде «халық душпаны»ның перзенти деген айыплаудың балалар ушын қаншелли азапты жағдай екенлиги сүүретленеди. Шығарма «Сүргинге кеткен еринен 26 жасында қалып, 50 жыл күтип, 76 жасында қаза тапқан анам Қаллыханға арнайман» деп жазылған эпиграф пенен басланады. Буны оқып отырып, жас хаялбул дүньяда не көрди, ақыры өмирде күтип жасаудан артық қыйыншылық болмаса керек, деп бираз муңға таласаң. Пайдаланылған эпиграф бул шығарманың мазмунын ашып турыпты, «халық душпаны» болған азаматлардың изинде қостарлары, перзентлери, ата-аналары, туўған-туўысқанлары азап-ақыретте қалған емес пе?! Ақыры, усы таңба олардың күнделикли турмысына, келешегине сая салып, қыйын ауҳалға түсиуине себепши болған.

Шығарманың прототипи автордың өзи, яғнай, кишкене қыз Айнагүлдиң өмири тийкар етип алынады. «Прототип – көркем шығармадағы қахарман образын жасауға негиз болған, турмыстың өзінде дәл жасаған адам. Әдебияттағы хәр қандай қахарман образы, олардың минез-кулқы, әдеп-икрамлылық белгилери, ис-хәрекетлери – барлығы өмирдиң өзінде бар нәрселерге тийкарланып дөретиледи» [3.170]. Повестте Айнагүл образы арқалы жазыушы өзиниң балалық дәуириндеги басынан өткерген азапты өмирин көркемлеп сүүретлеген. Айнагүл жети жасқа толыуы менен оған «халық душпанының баласы», «жаман адамның қызы», «қылмыслының қызы» қусаған жеқсурын сөзлер менен үлкен соққы бериледи. Мектепке барғанында өз теңлеслери, оқытушылар да, әсиресе, Сейтмурат муғаллим оған бул таңбаны жийи еслетип турады. Оның оқыуға болған ықласы жоқары болғанлығы себепли, хеш мектептен қалмайды. Лекин, оған бул сөзлерди қардай жаудыра бергенликтен, базыда ол оңым түе түсимде де бир мәрте көрмеген әкем ушын бундай сөзлерди еситиу қашелли азап, деп қамсығады. Сейтмурат муғаллим Айнагүлдиң қолына перосабын берип, кітаптағы сүүреттеги адамның бетине атанақ сыз, дегенде, ол бул әскер басшы В.К.Блюхер деп айтып үлгермей-ақ, хе, бул да сениң әкең қусап «халық душпаны» болғаннан кейин сызғың келмей ме деп, бар дауысы менен бақырады. Күнде муғаллимниң бақырыуларынан қорқып қалған қыз бул сөзлерге албырап, артына қарап қулайды. Сейтмурат муғаллим оның желкесинен услап, сыз, қәне, деп көтериледи. Күнде усы жағдай. Ертеңги күни ол бадырайған көзлерин әбден үлкейтип, жүреги дүрсилдеп турған Айнагүлдиң алақанының үстине өзиниң алақанын қойып, сыз деймен мына сүүретти, дегенде, қыз өзинен өзи қатты күлип жибереди. Бул уақыя Айнагүлге руўхий жақтан қатты тәсир етип, ол әйтеуир нәрселерге шақалақлап күле беретугын болып қалады. Лекин, оның дәслепки оқытушысы Қыдырбай муғаллим үйине келип, Айнагүлди бул ауырыудан айықтырып, қорқыныштан қутқарады. Арадан көп уақытлар өткеннен соң, сол Сейтмурат муғаллим оның көшесинде үсти-басы әбигер халда гөне-көкси жыйнаушы (шобытшы – Т.Ж.) сыпатында пайда болады. Автор повестте Сейтмурат муғаллимге деген жеркенишли сезимди оятыу мақсетинде, оның жауызлығын оғыры бөрттирип жиберген. Кишкене қызды муғаллим бундай дәрежеде азаплай беріуи, сәл исенимсизирек шыққан. Ақыры, бизиң халық қандай жағдайда болмасын, балажанлы халық. Оның үстине, мектеп жәмәетинде муғаллим адамнан усыншама жауызлық шықпаса керек. Сол дәуирдеги «халық душпаны»ның перзенти деген азапты таңба хаққында жазыушы Ж.Аймурзаев «Бес жасар бала зарлайды» атлы дөретпесинде академик Марат Нурмухамедовтың балалықтағы ауыр күнлерин сүүретлеген. Кишкене бала Марат анасы менен бирге қамақханаға әкесин көриуи ушын барғанда, сол жердеги хызметкерлер Маратқа

жеркенишли, аўыр сөзлерди айтыўы, қолындағы қуралы менен қорқытыўлары, әкесин көремен деп жуўырғанда, оларды бир-бирине жақынлатпаўы исенимли шыққан. «Милиционерди көрген Пердегүл (М.Нурмухамедовтың анасы – Т.Ж.) әзирейли көргендей көзи масаладай жанып кетти. Көкиректеги кектиң қызғынлы жалыны милиционерди күйдирип кеткендей болды. – Жылама, Маратжан мына ағаң менен барып әкенди көресең, – деди Маратты жубатбақшы болып Пердегүл. – Неге олай дейсең? - Бул бир мениң жийеним бе еди? Душпанның баласына аға болмайман. Жүр, – деди милиционер қабағын үйип, қатты сөйлеп. — Жылатпа балаңды, - деп тәкирарлады милиционер турпайылық пенен» [4.11-14]. Өйткени, бундай орынларда жаўызлықлар болыўы тәбийий жағдай. Сондай-ақ, Г.Есемуратованың «Мыңда бир кеширим» повестиниң соңында Сейтмурат муғаллимниң өзиниң әбигерленип қалыўы, гөне затларды жыйнап жүрип, Айнагүлдиң үйине келип қалыўы, оны бир жерде көргендей болып, есине түсириўи, оқытыўшысының усындай жағдайға түсип қалыўы уақыяларында жасалмалық жоқ сыяқлы түйиледи. Автор идеясын усылайынша жорысақ, бундай жағдайлар «биреўге жаманлық ислесең алдына келеди»- дегендей пикирди оятады. Лекин, шығармада Сейтмурат муғаллимниң образын сәўлелендиргенде жазыўшының шеберлиги байқалады. «Қапталынан қарағанда еки ийни куўсийып, жағының етин жеп қартайғаны, сарғайып сылынған кулақ шекесинен көринип тур. Қызық, тап қолынан бул затларды биреў жулыпалып кететуғындайкөзиниң астынан жән-жағына жалтақлап қарап тағы түйиншикти әри-бери қымтастырып, қатты түйип алса да арбасына салмай қолтығына қысты» [5.76]. Автор өз қахарманының образын, минез-кулқын прототиби арқалы жаратыўға умтылады. Ол дөреткен қахарманлардың көпшилиги адамгершилик сынақларынан өткерилип сүүретленген. Ол бул повестинде жақын өтмишимизде халқымыздың басына түскен аўыр сынақларды образларға қарыстырып береді. Яғный, шығармадасол дәўирдеги балалардың «халық душпанының баласы» деген таңбадан азап-ақырет шегип, кемситилиўин жеңип шыққанына, ар-намыслылығына, ерк-ықрарының күшлилигине тәсийин қалдырады.

Жуўмақлап айтқанымызда, хәр қандай хұжжетли көркем шығарманың, соның ишинде повестлердиң бир пүтин дүзилисин, сюжет хәм композициясын, дәўир нәпесин көркем сәўлелендириўде жазыўшылар қахарман образын хәм характерин, психологиялық жағдайларын, ис-хәрекетлерин үлкен шеберлик пенен жеткерип бере алған. Биз сөз еткен жазыўшылар өзлериниң дөретиўшилигинде көркем-хұжжетли повестлердиң барлық талаптарын түрли жаңаша формаларда, мазмунларда береді. Олар түрли дәўир нәпесин, тарийхый фактлерди хәм мағлыўматларды ой елегинен өткереди хәмқахарман образында сәўлелендирип хұжжетли шығармаларына арқаў етип алады. Олар реал турмыстан алынған қахарманларды фактлик мағлыўматлар қоршаўында қалдырып коймастан, олардың тәғдирине тийисли уақыяларды китап оқыўшысына көркемлеп жеткерип береді. Авторлар таңлаған обарзлары арқалы жазған көркем-хұжжетли повестлериниң көркем идеялық жақтан жүдә терең мазмунлы шығыўына қәлеген әдебий шығармаға қойылатуғын көркемлик талаптарды бирлестирип бере алған.

Әдебиятлар

1. А. Султанов. Елим деген ер еди. –Нөкис. Билим. 2018.
2. Г.Есемуратова. Шығармалары I том.–Нөкис. Қарақалпақстан . 2013.
3. Ж. Аймурзаев. Бес жасар бала зарлайды // «Әмиўдәрья» 1993. –№ 9-10. - Б.11-14.
4. Ахметов С., Есенов Ж., Жәримбетов Қ. Әдебиятаныў атамаларының орысша-қарақалпақша түсиндирме сөзлиги. – Нөкис. Билим. 1994.
5. Сарыбаев Б. Хұжжетли повестте прототип хәм көркем образ // «Әмиўдәрья». 2015. – №3. – Б. 99.
6. Yusupov O. N. EXPRESSION OF INTERCULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

7. Yusupov O. N. Teaching language using communicative and cognitive methods //Science, technology and higher education. Materials of the II international research and practice conference. – 2013. – Т. 2. – С. 705-708.
8. Юсупов О. Н., Вахобов А. А. СУЩНОСТЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ //The Way of Science. – 2014. – Т. 128.
9. Юсупов, О.Н. Бадиий матн: тушунча ва дифференциал хусусиятлар. Бухоро давлат университети илмий ахбороти. №36 2016. Б. 85-88.
10. Nematjonovich Y. O. COGNITIVE SEMANTICS IN CONTEXT //Восточно-европейский научный журнал. – 2016. – Т. 6. – №. 1. – С. 134-137.
11. Юсупов О. Н. ТАРЖИМАДА МАДАНИЯТЛАРАРО ТАФОВУТЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 3.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Назарова Иноятхон Бахтиёрхўжаевна

Ўзбекистон Давлат Санъат ва Маданият Институтини

“Саҳна нутқи” кафедраси ўқитувчиси

3-босқич мустақил изланувчи (PhD)

МИЛЛИЙ ЭСТРАДА АКЎРИ ВА УНИНГ НУТҚ МАЎОРАТИ
 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>
АННОТАЦИЯ

Мақолада миллий эстраданинг ривожланиш жараёнида ўзбек актёрларининг ўрни ўзбек миллий эстрада санъатининг сўз жанрида ижод қилган, ўзига хос мактаб яратган, ўзбек кизиқчилиги, аския санъати ривожига катта ҳисса қўшган санъаткор Муҳиддин Дарвешов ва унинг шогирди актёр-қизиқ Рустам Ҳамроқулов ҳақида сўз боради. Актёрларнинг ижро қилган репертуарига тўхталиб, актёрлик ва саҳна нутқи маҳорати ўрганилади хулосалар қилинади.

Таянч сўзлар: кизиқчи, миллий эстрада, саҳна маданияти, латифа, монолог, аския.

Назарова Иноятхон Бахтиёрхўжаевна

Государственный институт искусств и культуры Узбекистана

Преподавателя кафедры «Сценической речи»

Независимый исследователь (PhD) 3-курс

АКТЕР НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭСТРАДЫ И ЕГО НАВЫК РЕЧИ**АННОТАЦИЯ**

В статье рассматривается Муҳиддин Дарвешов, художнике, творивший в жанре узбекского национального эстрадного искусства, создавший уникальную школу, внесший большой вклад в развитие узбекского интереса, искусства аския, и его ученик Рустам Ҳамроқулов. Ориентируясь на репертуар в исполнении актеров, изучается актерское мастерство и сценическая речь и делаются выводы.

Ключевые слова: юморист, национальная эстрада, сценическая культура, шутка, монолог, разговорные шутки и каламбуры.

Nazarova Inoyatkhon Bahtiyorhojayevna

State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan

Lecturer of faculty chair "Scene speech"

Independent Researcher (PhD) 3-year

A NATIONAL POP ACTOR AND HIS SPEAKING SKILLS

ANNOTATION

The article looks at Muhiddin Darveshov, an artist who created in the genre of Uzbek national pop art, created a unique school, made a great contribution to the development of Uzbek interest, Askiya art, and his student Rustam Hamrokulov. Focusing on the repertoire performed by the actors, the acting and stage speech skills are studied and conclusions are drawn.

Keywords: humorist, national stage, sthenic culture, joke, monologue, colloquial jokes and puns.

“Askiya is an independent genre of Uzbek folklore, which is closely related to human activity, mood, daily life, relationships, emotions, creative thinking” [1.1]. The askiya genre plays an important role in educating people as a person with a delicate temperament, cheerful nature, cheerfulness, extreme taste, intelligence and sensitivity.

The word "askiya" is derived from the Arabic word "zakiy", which means "eloquent", "intelligent", "sharp-minded". People who perform askiya are called askiya performers, askiyachi. The history of askiya goes back a long way. According to written historical sources, askiya was widespread in the XV-XVII centuries. Poet and scholar Zayniddin Wasifi writes that Askiya was widespread in Herat and named Mawlana Abdulvose Munshi as the most talented among dozens of skilled askiya performers.[2.261] Askiya has such types as payrov, rhyme, radif, total, imitated, bahri byte, nonsense, “gulmisiz, jambilmisiz, rayhonmisiz”, sweetness, legend, rabbi, nickname, exaggeration, kesatik, lof, chiston, etc.

Every nation has a sense of humor, an argument, an asceticism. The difference between the Uzbek askiya and the ordinary jokes of other peoples is that it has risen to the level of art. Askiya is a kind of Uzbek folklore, an integral part of the people's interest, a common spectacle.[3.105]

Rasul Muhammadiev, Doctor of Philology, was the first scientist to study the art of Askiya. At his initiative, three Askiya expeditions were organized. In the process, the askiya performers were brought together, competitions were organized, conversations and walks were recorded. Eventually, on the basis of this expedition, in 1970, the collection "Askiya" was published and a film of the same name was made.

Linguist H. Razzokov, evaluating the artists working in the Askiya genre, said that askiya people revive the Uzbek language in different colors by using homonyms, synonyms, antonyms, paying attention to figurative words, and in some cases by substituting or deliberately distorting sounds.[2.264]

Askiya is the art of knowing the meanings of words and sentences (own and portable meanings) with subtle comprehension, quick and sharp intellect, ingenuity, wit, intelligence, comprehension, answering questions appropriately, avoidance, word games. One of its main features is responsiveness. The one who performs askiya is firmly committed to grace and kindness. For this reason, the performer must be able to find words that have a diverse, deep and broad meaning that is directly related to the topic, and must work tirelessly on himself. To do this, a participant in the askiya must have a rich life experience, a sharp mind, a thorough knowledge of various aspects of human activity, and social life, as well as the richness of the Uzbek language. Only then will he become an artist who conveys the true meaning of the word to the audience and gives it a sense of humor. Researchers have often said that if an interested person considers himself an artist, then he should strictly adhere to the culture of the stage. It is gratifying that today the number of young artists interested in the art of hobby is growing. Here it is necessary to observe the art of teachers in adhering to the etiquette, stage and speech culture on stage. After all, this serves as a great lesson for young people.

A curious person should have a perfect knowledge of the character, history and way of life of the people. After all, when he takes the image, the reality, and the language from the people, it is no doubt an inappropriate remark, that he himself is destined to be the target of laughter. The reasons why Askiya laughter nights and walks are held in the mahalla guzars are also due to its popularity. As the thoughts of the people are sung in delicate veils, the expressions in them are spoken quickly. [4.1]

Yusufjon Qiziq Shakarjanov from Margilan, a farmer from Bachkir village Shernazarov, Erka Qori Karimov, Mamayunus Tillaboev, Mamatkholik Masodikov, Tursunbuva Aminov, Abdulhay Makhsum Kozokov from Andijan, Mullamamat Buva, Jurahon Tashmanov, Ushan Akbar, Usmonov, Gurahon are greatly respected in the history of Uzbek askiya. Along with Yusufjon Qiziq Shakarjanov, in the first half of the XX century and in 1950-60, dozens of people like Ohunjon Qiziq Huzurjonov aka Bukhar Zokirov have been serving the people by developing the traditions of ancient art in accordance with the needs of the new era.[5.7] When they came on stage, involuntarily smiles ran down the faces of the people. Feeling the responsibility of the word, not wasting it for nonsense, but knowingly using it, were important rules in the path of creativity of the above-named enthusiasts. In the course of his research, Professor M. Kadyrov deeply studies the work of Muhiddin Kizik and gives positive opinions.[6.213] "..... it is noteworthy that Muhiddin Darveshov was a leading comedian in 1970-80." [5.7] Although M. Darveshev actually graduated from the Samarkand Agricultural Institute, he followed Tesha Qiziq Kamilov and Ohunjon Qiziq Huzurjanov and entered the art of curiosity. The late Rustam Hamrokulov, Hojiboy Tadjibayev, Bahodir Shokirov, Abdulla Akbarov, Abdurahmon Siddikov consider Muhiddin Qiziq Darveshev as their teacher.

Muhiddin Darvesh was able to attract the attention of the audience with his use of words in different tones, effective use of elements of dialect, his ability to clearly and vividly embody the image of the person he creates or narrates in front of the audience through his mimics, hand gestures and words. The audience enjoyed the artist's askiya and laughed heartily. Such spiritual rest, of course, gave them the energy to make their future work day, and life in general, more productive. "Because he was a treasure, he invented a new story, a new" . [6.217]

Muhiddin sought to use words effectively when narrating an interesting event or creating an image, while at the same time not using excessive gestures to distract the viewer. When the name of this master of words is mentioned, in the eyes of our people there is an image of an artist wearing a white skullcap. Our older compatriots remember this curious person, who became a part of their youth, with a smile on their faces. "Although he did not choose traditional comedies and parables and focused only on the forms of the story, he was able to instantly take on the image of each series's protagonist, weighing and tapping words, moving his eyes, eyebrows, moving his hands, even in moments. Muhiddin's interesting work is one of the most interesting aspects of his work. There are many reasons why the interesting name of Muhiddin, a true son of the Uzbek people, has always lived in the hearts of generations over the years.

First of all, the repertoire of this artist is very rich, he created in the genres of comedy-story, anecdote and hangoma. He created a series of programs because he connected them in his performances. For example, narrating stories from his own life and the life of the teacher's hobbies, performing jokes and anecdotes, Abduraim dovdirdir and Mamaraim's male adventures, telling anecdotes from life events.

Muhiddin Darveshov and the stage variety that came through him have expanded and enriched the range of television comedy programs. After all, Darveshov gave the Uzbek variety to the stage variety due to the originality of the school of interest in the Fergana Valley. Although his work was not regularly used on television in certain shows, his participation in the amateur roundtables, as well as the provision of some comics, hangomas and askiyas, increased his interest in him and his work. [7.98]

The entertainer is not only a fun professional who makes people laugh, but also an artist who sees and analyzes the problems of the time in which he lives, the various flaws, and observes their solutions. Muhiddin Darveshev was a master of humor in his repertoire.

The artist was one of the first to pay attention to the topic of gender equality, which is still relevant today in our time, 40-45 years ago, and ridicules the special treatment of the opposite gender.

In the course of our research, we witnessed that the amateur Youtube.com (https://salda.ws/video.php?id=N-A6o4Cv_pQ) devoted a great deal of space to the above topic in the 1981 concert program posted on the world wide web.

M. Kadyrov criticized the shortcomings of young amateurs in their speech and said that they do not allow them to speak fluently, to digest stories and words. He says that he worked tirelessly on

it and later gained self-confidence. However, he stressed that one should not go on stage without seeing the master.

In conclusion, it should be noted that the work of Muhiddin Qiziq Darveshov made a significant contribution to the creation of national pop music, the development of the genre of pop art. The actor was able to captivate the audience with his eloquence, strong speech culture, additional acting skills and wit, and created a school for the next generation of artists to show the culture of speech on stage with his performances

Rustam Hamrokulov, one of Muhiddin Darveshev's talented students, lived a short life. Nevertheless, he managed to leave a worthy mark on himself in life and art.

The work of Rustam Hamrokulov, like Muhiddin Darveshov, served to develop originality in the performance of the new era.[7.101]

Honored Worker of the Republic of Uzbekistan Rustam Hamrokulov was born on August 10, 1953 in the village of Sang, Pop district, Namangan region. Although the members of this family were ordinary people and engaged in various occupations to make a living, art was no stranger to this household.

According to the wife of the master of words Mavluda Hamrokulova, "R. Hamrokulov's grandfather - Hamroqul buva was an art lover, although he was originally a potter. In the past, representatives of three or four households used to gather in one place and pick cotton. Hamroqul bobo used to tell funny jokes and instructive stories so that the neighbors would not be bored. R. Hamrokulov's father was also a very interesting person. He could find the words, even though he was short." [8.1]

Due to the family environment, Rustam grows up to be a talkative, like his grandfather and father, able to use the right word in his place, eager to lift the mood of others through humor.

After graduating from high school, his love and passion for art led the future master of speech to the capital. It is noteworthy that R. Hamrokulov in the entrance exams to the department of drama acting of the Institute of Theater and Art attracts the attention of teachers through a single scene.

After R. Hamrokulov joined the army and served in the army, he started working at the Alisher Navoi Musical Drama Theater in Pop district. The talented actor plays roles in a number of musical performances, which brings him great fame, especially the image of Efendi in the play "Khoja Nasriddin".

In those years, on the eve of the cotton season, artists did not come from "Ishkom", and in order to raise the mood of cotton growers and pickers, respectively, held mobile concert programs in all villages and districts. Rustam aka was tasked to show small pieces from the play "Khoja Nasriddin". Because of these performances, he has entered a world of self-interest.[8.1] If we compare this aspect with Muhiddin Darveshov's, on the contrary, "Kokand also worked in the People's Theater and played some funny roles. But working on the basis of the author's text did not suit him. [6.216] The interest has become so rare and connected with the inner pains of man that in order to reveal and develop it, man must be born curious.

Thus, due to the situation and the times, as well as the love of humor by nature, Rustam Hamrokulov, although originally a theater actor, began to be known among the people as a master of words.

The versatile artist was a serious and extremely demanding person outside of the stage (in life). He was an artist who was especially careful about the issue of speech, the ethics of the stage.

No matter how much Rustam Aka was loved and respected by the fans, he was excited in front of them. At times like these, his spouse would tell him, "Why are you so excited? Isn't this your first time on stage?" The actor even burned it. "The artist's lack of excitement is a sign that his work is dead," he said.

Mavluda Hamrokulova was the first listener of the famous master of words, who memorized the scripts and jokes. After the kids fell asleep, they would stand in front of the window and perform scenes. She would sit on the sidelines and correct his mistakes. Rustam aka would say, "You are a philologist, pay attention to which word I mispronounce and which one I misuse." [8.1]

Hamrokulov was an artist who showed his unique side in combining the style of folk performance with modern stage pop laughter. We can see that Rustam Hamrokulov Muhiddin is interesting as he appeared in new faces in moments, and based on the image, he paid attention to the ability to express the individuality of the voice, manner, body. [7.101] There are almost all the themes in his repertoire, such as "Autobase", "Army", "Family relations". Of course, in the formation of any amateur or pop actor, there is also the influence of the region where he was born and raised. The reason is that each region of the country has its own dialect, which is clearly reflected in the speech of the actor. Only an actor who is able to connect the dialect of this or that region to his creative repertoire can succeed in his career. At the same time, the pronunciation of the actor and the dialect he uses should not interfere with the effectiveness and interest of the subject, but rather serve to further enrich and enhance the spectacle. The process of research shows that Rustam Hamrokulov was able to use the dialect of the valley in its place and effectively.

In "The Incident at the Rare Goods Store"[9], the master of the word interprets the role of a buyer who comes to the store in a hurry to buy an atlas, and his student a salesman. Rustam Khamrokulov embodies the image of a buyer in the image of a woman, polite and revengeful. The character is flattering at the beginning of the story, speaking slowly and sparingly, but when things don't turn out as he expected, he behaves like a mysterious person in a high position, rides a jealous horse and involuntarily makes the listener laugh by giving the seller various unreasonable tasks. R. Hamrokulov is a simple, sincere, cunning and deceitful image of the buyer due to his beautiful speaking ability, the ability to color certain letters in different tones, to speak in a low, mysterious voice when necessary, in a high tone when the situation requires it. interprets as a person. From the comedy it can be concluded that not everyone in life actually looks the same or behaves the way he or she does. In Rustam Hamrokulov's repertoire, which consists of various colorful themes, one can find many comedies and scenes on the theme of alcohol. While addressing the subject, the master of the word is in no hurry to criticize the viewer for the negative aspects of this flaw. Perhaps he tries to express his attitude on the issue through some philosophical, somewhat humorous views. For example, R. Hamrokulov, who listened to a comedy made by a road patrol officer to stop a person who endangered his family by driving under the influence of alcohol and used a Japanese device to prove that he drank, portrays the author, a drunk driver, a road patrol officer and a Japanese cameraman. The fact that even a technical miracle fails in the face of the drunken driver's ingenuity makes the listener laugh. However, the astute viewer is well aware that through this number, the master of words is hinting that alcohol poses a serious threat to the fate of families. Only someone who has listened to this comedy over and over again will realize that behind the sweet laughter lies the bitter truth.

The themes chosen by the actor are taken from the lives of ordinary people, they are very popular and sincere. It is also reflected in the actor's deep culture, respect for the audience, norms and intelligence in the choice of subject. In the comedy "Children from the Army" Hamrokulov gives a special color and tone to the words of the author. It describes the appearance, manners, and culture of behavior of young men who went and did not go to the army.

As he rides his motorbike to the head of the village, some of the young men who do not know what to do with him, the involuntary listener sees the noisy, dusty village streets and the disgruntled image of the villagers. The word master makes the noise of the guy coming out of the engine, the noisy, unpleasant sound coming out of the engine, so convincingly that it sounds as if it is ringing under your ear.

The master of the Word expresses in a festive, uplifting tone that the silence and the environment have become more beautiful after the plan to repel the bully has been implemented, and the listener is convinced of this. In front of us is a wonderful view of a peaceful village, the image of a simple and sincere villager living in peace and tranquility. The power of the artistic word must be in fact the same.

The Uzbek national pop art we are talking about has such talented representatives as Yusufjon Qiziq, Muhiddin Darveshov, Saib Khodjaev, Ergash Karimov, Rustam Hamrokulov. It is the task of our young scientists to study their innate pure fluent speech, the ability to improvise.

References:

1. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/elements-included/92-askiya>
2. Razzoqov H. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди.- (Uzbek folk oral poetic creativity), Tashkent.: Teacher. 1980. P. 261-264.
3. Kadyrov O`zbek xalq tomosha san`ati (Uzbek folk art), Tashkent.: Teacher, 1981. P. 105.
4. <https://azon.uz/content/views/biz-nega-kulayapmiz-yohud-manaviyat> .
5. Sh.Hamidova, Estrada teatri va uning janrlari (Variety of theater and its genres) textbook.Toshkent.2009. P.6-7
6. Kadyrov M O`zbek teatr tarixi (History of Uzbek theater), Tashkent.: Creative world. 2003. P. 213-16-217.
7. Sulstonov O. Ўзбекистон телевидениесида кулги санъати (The art of comedy on Uzbek television), Tashkent.: Gafur Ghulam Publishing House. 2005. P. 98-101.
8. Муродова Н. Рустам Ҳамроқуловни ёд этиб: «Ўлим уни шошириб қўйганди!». <https://www.xabar.uz/madaniyat/olim-uni-shoshirib-qoYGandi> 2018 йил. 3май
9. Yusupov O. CHARACTER EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.
10. Yusupov O. et al. Phraseological Units with Colour Designation Component as a Means of Reflecting the Self-Consciousness of the English People //LINGUISTICA ANTVERPIENSIA. – 2021. – С. 719-731.
11. Yusupov, O. N. "Subtleties Of Literary Translation."İlköğretim Online (IOO)-Elementary Education Online 4.4 (2021): 1987-1991.
12. <https://m.youtube.com/watch?v=cxRfZih3dpc>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Ниязов Равшан Туракулович“Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини
механизациялаш муҳандислари институти”Миллий тадқиқот университети
“Инглиз тили” кафедраси в.б. доценти

ДЕТЕКТИВ ЖАНР ХУСУСИЯТЛАРИ ВА БАДИИЙ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада америка детективи ривожига замирида, бир томондан эскириб қолган детектив шакли принципларига риоя қилиш устуворлиги, бошқа томондан эса мавжуд бўлган ананавий шаклга янги, ўз услубини кўшиш устувор аҳамият касб этиши атрофлича таҳлил қилинган. Мақолада замонавий Америка адабиёти ёзувчиларининг юридик детектив асарларидаги суд жараёнлари ва уларнинг бадиий хусусиятлари муҳокама қилинган. Унинг асарлари америка реал воқеялигининг актуал ва мураккаб ижтимоий муаммолари (ирқий муносабатлар, ўлим жазоси, коррупция) мавзуларига ўрғу қаратади, айниқса суд жараёнлари, юридик ва ҳукумат тизим фаолиятидаги муаммо ва камчиликларни батафсил ёритади. Адабиётшунослар ва адабий танқидчилар Америка ёзувчилари детектив адабиётининг йўналиши бўлмиш юридик детектив ривожига улкан хисса қўшганлигини алоҳида эътибор билан тилга олишади.

Таянч сўзлар: юридик детектив, суд жараёнлари, роман, ижтимоий ва сиёсий муаммолар, детектив, руҳий ва фалсафий қарашлар, адабий таҳлил, адабий қаҳрамон.

Ниязов Равшан ТуракуловичНациональный исследовательский университет
“Ташкентский институт инженеров ирригации
и механизации сельского хозяйства”
и.о. доцент кафедры “Английского языка”

ОСОБЕННОСТИ ДЕТЕКТИВНОГО ЖАНРА ХУДОЖЕСТВЕННАЯ СВОЕОБРАЗИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно проанализированы приоритеты соблюдения принципов устаревшей формы детектива в ходе его развития с одной стороны, а с другой - важное значение добавления нового, своего стиля к существующей традиционной форме американского детектива. Данная статья рассматривает судебные процессы и их художественное своеобразие в работах американского писателей. Их произведения, затрагивая актуальные для современной американской действительности сложные социальные проблемы (расовые отношения, смертная казнь, коррупция), а также детальное

описание проблем и неадекватов в действиях судопроизводства, юридической и государственной системею. Литературоведы и литературные критики отмечают значительный вклад Американских писателей в развитие этого направления в американской детективной прозе.

Ключевые слова: юридический детектив, судебные процессы, роман, социополитические проблемы, детектив, психологические и философские взгляды, литературный анализ, литературный персонаж.

Niyazov Ravshan Turakulovich,

“The Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural
Mechanization Engineers” National research university
Docent of department of “English Language”

FEATURES OF THE DETECTIVE GENRE AND ARTISTIC PECULARITIES

ANNOTATION

On the one hand, this article analyzes the priorities of observing the principles of an outdated detective form during its development in detail, and on the other, the importance of adding a new, own style to the existing traditional form of an American detective. The article discusses the courtroom cases and their artistic originality in contemporary American writers' works. Their works, affecting the complex social problems that are relevant to contemporary American reality (race relations, the death penalty, corruption), as well as a detailed description of the problems and shortcomings in the actions of the judiciary, the legal system and the state. Literary critics and literary critics have noted a significant contribution of American writers to the development of this trend in American detective prose.

Key words: legal detective, courtroom cases, comparison, novel, political and social problems, detective, psychological and philosophical attitudes, literary analysis, literary character.

Детектив асарнинг моҳияти унинг асосий мавзуси бўлмиш жиноят ва унинг фош бўлишига қаратилади. Детектив ёзувчи ва танқидчилар кўшимча мураккаб сюжет тафсилотлари, ишқий муносабатлар ва ўта ёрқин характерларнинг кўшилишига қарши бўлишган. Детектив тарихи чуқур ва ҳар томонлама воқеяликни, ўта ҳиссий муаммоларини ифодаламаслиги керак, айнан шу нарсалар сюжет мувозанатини ва бетақдорликни яъни интеллектуал ўйин нормаларини бузиши мумкин [1, 81]. Масалан, Стивен Ван Дайн детектив асар яратиш жараёнида “жиноятни фош қилиш” деб аталмиш интеллектуал ўйинга китобхонни жалб қилиш учун турли қоидаларни ишлаб чиқади ва умумлаштиради.

Детектив жанр оммабоплигининг тобора ошиб бориши ҳамда китобхонни ушбу жанрга қайта ва қайта мурожаат қилишининг сабаблари кўп: инсондаги ноиложлик ҳиссининг ўрнини тўлдириб боришга интилиш, ўзидаги кўркув ҳиссини енгиш, айбдорлик ҳиссини юмшатиш, ўз гуноҳидан тозаланиш ҳисси билан ёниш, инсондаги ақлий салоҳият чақириғига жавобан курашувчанлик ҳиссини уйғотиш, синчков характерли инсонларни кузатишга ва мутолаага бўлган хоҳиш; кундалик шаҳар ҳаётида инсонни улуғловчи олий ҳис-туйғуларга диққат билан разм солишга интилиш, ақлий беллашувда иштирок этиш, воқеалар ривожини аниқлаш, инсоннинг кенг фикр юритиш борасида ўз имкониятларидан фойдаланиш ҳамда жумбоқларни топишга интилишидир. Жон Кавелти бутун дунё китобхонлари орасида детективнинг оммавийлиги сабабларига мурожаат қилар экан унинг қуйидаги хусусиятларини айтиб ўтади: детектив ғоявий тўсиқларни ифодалашдаги мослашувчанлиги (эгилювчанлиги), буржуа демократиясининг индивидуаллашган ғоялари ва қадриятлари, яъни ҳар бир инсоннинг адолатга бўлган ҳуқуқини глобализация шароитида тарқатишда ифодалаш имкониятини беради [2, 158–177].

Кўпгина қадимий афсона қаҳрамонлари хусусиятлари замонавий детектив

персонажлариникига мос тушади – жасорат, содиклик, ёвузликни жазолашга интилиш, мақсадга эришиш йўлида қурбонликка тайёр бўлиш – детективни “қахрамон персонажнинг энг сўнги мадад нуқтаси” [3, 8] сифатида таърифлаш имкониятини беради. Ёвузлик табиати сюжетдан-сюжетга ўзгариб туради, лекин барча детектив асарлар замирида ётадиган ғоя ўзгармайди, ўзгармас томони изқувар – қахрамон жиноятчини қонун олдида жавоб беришига мажбурлайди. Чунки Баҳодир Холиқов тўғри таъкидлаганидек, “Детектив инсон сифатида интеллектуал салоҳияти баланд, билимли, малакали, ўз ҳаётини принципларига содиқ шахс; жиноятни фош этишда ўз услубини ярата оладиган изқувар; ўзигагина хос сифат ва характерга эга инсондир” [4, 161].

Детектив асар ҳикоя қилиниши ўзининг белгиланган қоидалари асосига бўйсуниб давом этади ва ўзининг аниқ тузилишини ифодалайди. Умберто Эко таъкидлаганидек, детектив тузилиши ва шакли ҳар хил турдаги иккиламчи маълумотлар билан бойиб бориши мумкин, асосий мавзусидан чекиниши мумкин, лекин аниқ белгиланган сюжет тузилиши шаклида албатта – қахрамоннинг ёвузлик устидан ғалаба қозониши шарт [5, 97]. Классик детектив ҳикоячилигининг адабий формулалари орасидан биз изқуварни гавдалантириш, тергов қилиш услублари ва фаолият олиб бориш ҳудудига алоҳида эътибор қаратамиз. Айнан шу учала усул XX аср ёзувчилари (Дэшил Хэммет, Рэймонд Чандлер, Эд Макбейн, Жон Гришем) томонидан қайта талқин қилинган, айнан шу қайта талқин қилиш АҚШ детектив адабиёти ривожига улкан ҳисса қўшди.

Детектив жанр оммалашининг сабаблари ҳамда хусусиятларини тадқиқ қила туриб, Наталия Ильина “детектив жанр ёки асар бу ҳам адабий асар, ҳам “ўйин”га ўхшайди, деган ҳулосага келади. “Ўйин” деганда китобхоннинг қузатувчанлик имкониятини оширувчи ҳамда ушбу “ўйин”да иштирок этувчиларнинг фикрлаш доирасини кенгайтира оладиган фойдали ўйин деб қараш лозим” [6, 320]. Унинг фикрича “детектив жанри санъати бу “қундалик ҳаётимизда содир бўладиган ҳодисалар, муайян инсонларнинг феъл-атворларини ишонарли тарзда очиб бериш имконини берувчи қобилиятдир” [6, 328]. Жулиан Симонс ҳам китобхонларни айнан детектив асарларни севиб мутолаа қилишларига сабабчи бўладиган бир неча омилларни санаб ўтади. Инсондаги психоаналитик алоқаларни тадқиқ этар экан, муаллиф 1957 йилда Чарльз Райкрофтнинг “Psychology Quarterly” журналида берилган мақоласини келтириб, Педерсен-Кроггнинг фикрича ёзувчидаги детектив асарларнинг яратилиши унда болаликдаги қўрқинч ва илк таассуротларининг таҳлилидан бошланишини айтиб ўтади. Детектив асар мутолаачиси болалик чоғларида уни қийнаган қўрқинч ва қизиқишларини “терговчи” сифатида қондира бошлайди ва шу тарзда “у болалик чоғларида онгига ўрнашиб олган қўрқинч, айбдорлик ҳамда ночорлик ҳисларини тўлдиришга ҳаракат қилади” [7, 230]. Жулиан Симонс Уистен Хью Оден томонидан илгари сурилган яна бир диний мазмундаги мисолни келтира туриб, шундай дейди: “Детектив асарларда инсондаги айбдорлик ҳиссини енгиллаштирадиган қандайдир сеҳрли куч бор. Сабаби биз ҳар қадамда қонун ўз ҳукмини ўтказадиган жамиятда яшаймиз. Нима сабабдан биз детектив жанрга мурожаат қиламиз, чунки унда айбсиз экани муқаррар бўлган инсон айбдорга айланиб, аксинча, асл жиноятчи ҳеч қандай гумонлардан холи яшайверадиган ва биз севгини қораловчи қонун сифатида эмас, балки ҳақиқий севги сифатида англашиладиган тасаввурий гуноҳлардан холи бўлган дунёда бир муддат яшаб, қундалик ҳаёт ташвишларидан чекинамиз” [7, 231-232].

Бундан ташқари, Оден ва Фуллерлар томонидан илгари сурилган фикрларни давом эттириб, шундай дейди: “Детектив асарни ўқишдан олинандиган завқни авваллари ибтидоий жамиятларда инсонлар ўз гуноҳлари ва бошига тушган балолардан қутулиш учун амалга оширадиган анъаналар билан тенглаштириш мумкин.

Шунингдек, детектив жанрининг таназзули сабабларини эса “айбдорлик ҳиссини сусайиши” билан таққослайди”: “Дин нуқтаи назаридан инсон ўз гуноҳқорлигини англаган жойда иблисни қувиб соладиган изқуварга ҳеч қандай иш қолмайди” [7, 233].

Инсондаги детектив асарни ўқишга бўлган майл унинг “қоронғуликдан ёруғликка” интилишдаги имкониятига боғлиқ. Бундан мақсад, авваламбор, жиноятни фош этиш ҳамда маҳфий жумбоқни ечишдир. Машҳур ёзувчи Эдгар

Понинг ўйлашича, детектив асарнинг бадий завқи ва фойдаси инсонни зулматдан ёруғликка ва ноаниқликдан аниқлик сари доимий равишда ҳаракатланишидир.

Сергей Михайлович Эйзенштейн бу ҳолатни “Яратганнинг марҳамати” эришиш билан тенглаштиради. Бунда, юқорида келтирилган ҳолатни ёвуз кимсани имкони йўқ бўлган вазиятлардан қутулиб чиқиб кетишига ундаш сифатида кўриш мумкин.

Изқувар асл ҳақиқатни рўёбга чиқаради, “ёки бутун бир детектив асар шунга ишора қиладики, инсонни гумроҳлик “жаридан”, ёлғон ва чалгитувчи кўчалардан қутқаради, ва ниҳоят “Худонинг марҳамати” билан жиноятнинг асл манзарасини намоён қилади [8, 100]. Бу ҳолатда, муаллифнинг фикрича детектив асар Минтавр ҳақидаги афсонага ўхшаб, унинг бирламчи вазифаси билан боғланиб қолади. Шу тарзда, детектив асарлар адабиёт майдонида ўзларининг мустаҳкам ўринларига эга.

Детективни кенг омма томонидан ўқиладиган ягона адабиёт сифатида кўриб чиқилганда, у яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги аниқ чегарани белгилаб беради, яъни, Жойс Портер таъкидлаганидек, “фақатгина детективга ҳақиқат, адолат ва адолатсизлик категориялари ҳақидаги муаммолар масаласини кўтариш хос, лекин бошқа жанрларда бундай хусусият кузатилмайди” [9, 12]. Детективнинг умумлашган формуласи ҳақида Уистен Хью Оден шундай ёзади: “Қотиллик содир бўлади, кўпчилик гумон қилинади, ҳамма гумонланувчилар, бир кишидан, қотилликни содир этгандан ташқари, ҳисобдан чиқарилади, қотил ҳалок бўлади ёки қўлга олинади” [10, 15]. Лекин бу қисқа таъриф етарлича мукамал эмас, у бошқача нуқтаи назарни тахмин қилади, буни барча танқидчилар қўллаб-қувватлашади; унда аниқ бир тартибни, аниқ белгиланган ва барча сюжет тузулишининг элементлар кетма-кетлиги талаб қилинади ва бу нарса детектив ҳикояшунослигининг ўзгача, бошқа адабий шакллардан фарқланишини кўрсатади.

Жаҳон адабиётшунослигида инглиз, француз, италян детективчилиги оммабоп ҳисобланади ва китобхонлар орасида жуда машхур. Биргина детектив жанрнинг ўзи шундай йўналишларга бўлинар экан, ҳар бир йўналишдаги детектив жанрни ўрганиш, уни таҳлил қилиш ва шу йўналишларда илмий изланишлар олиб боришга барча адабиётшуносларни ҳамда тадқиқотчиларни ундайди. Жамиятнинг зиёли қатлами вакиллари билан бундай асарларни мутолаа қилишга бўлган қизиқишларини детектив асар ҳамда фанда қабул қилинган бир неча услубларнинг бир-бирига чамбарчас боғлиқлигида кўриш мумкин. Бошқача қилиб айтганда, детектив жанри жаҳон адабиётининг ривожланиб бораётган жараёнида тенг ҳуқуқли ва залворли жанр ҳисобланади.

Айни шу маънода бир қатор детектив асарларнинг муаллифи англиялик мутаффиқ ва ёзувчи Гилберт Кит Честертон ўзининг “Детектив жанрини ҳимоя қилиб” номли эссесиди: “Детектив роман ёки ҳикоя мутлақ асосли адабий жанр ҳисобланиб қолмасдан, у халқнинг умумий манфаатларини тўлақонли ифода қила оладиган аниқ афзалликларга эга” [11, 449] деб таъкидлайди. Бундан ташқари, муаллиф детектив жанрининг пайдо бўлиши инсонларнинг ижтимоий ҳамда маданий эҳтиёжларини қондира оладиган қонуний ҳамда тарихий тараққиёт жараёни эканлигини тушунтиради. Бунга қўшимча қилиб у шундай ёзади: “Замонавий шаҳарнинг имкониятларини ошириб берувчи бироз дағал, аммо оммабоп адабиёт эртами кечми вужудга келиши керак эди. Айнан шу ҳодиса Робин Гуд ҳақидаги балладалар, одамларни жунбушга соладиган, уларни қонини кўпиртирадиган оммабоп детектив асарлар шаклида намоён бўлди” [1, 75].

Аргентиналик насрий асарлар устаси, адиб ва шоир Хорхе Луи Борхес ҳам детектив жанрини алоҳида жанр сифатида таъкидлаб, шундай ёзади: “Детектив жанрини ёқлаб, бу жанр ҳеч қандай ҳимояга муҳтож эмас деган бўлардим: кўп сонли китобхонлар томонидан севиб ўқиладиган мазкур жанр жамиятда турли хил тартибсизликлар кечаётган бир даврда ўз қонуниятларини сақлаб қола олади. Ундаги бундай қатъийлик намунаси макташга лойиқдир” [12, 15]. Ўз навбатида Раймонд Чандлер ҳам айни шу маънода: “Детектив жанри санъатнинг энг муҳим ва ривожланиб бораётган шакли эканини исботлаш шартмикин!” [13, 23] деб ёзади. Детектив мавзу бу сир, жумбоқ ва бошқотирма мотивлари билан алоҳида ажралиб туради.

Детектив адабиётда заковатли бош қаҳрамон якка ўзи жиноятни тергов қилади ва жумбоқни ечади, Жон Палмер таъбирича, бу нарса капиталистик жамиятда шахснинг мақоми ва ролини тушунишга хизмат қилади, детектив асар эса тўлиқлигича мустақиллик, озодлик, автономлик ва ўзининг кучига ишониш принципларини қўллаб қуватлайди, айнан шу хусусиятлар ривожланган капитализм даврига тўғри келади айнан шу даврда детектив адабиётнинг ривожини даврига ҳам мос келади [14, 152-201].

XX аср ўрталарида АҚШ детектив адабиётида пайдо бўла бошлаган янги йўналиш тарафдорлари асосий эътиборни расмий ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига қаратадилар. Хорижий танқидчилар бу турдаги асарларни полиция романлари (police novel), ёки одатда “Полиция иш жараёнлари” детективи (police procedural), – деб аташди роман “V as in Victim” [15]. номли асар америка ёзувчиси Ловренс Трит (1903–1998) томонидан 1945 йили чоп этилган. Шунингдек, “полиция иш жараёнлари” детективи йўналиши бўйича биринчи иқтибослар 1956 йил америкалик ёзувчи ва танқидчи Энтони Бучер томонидан Эд Макбейннинг “Полициячиларни ёмон кўрувчи” (Cop Hater) романи асосида келтириб ўтилган. Энтони Макбейн асарларининг моҳиятан тан олинishi ва шу йўналишнинг ривожини тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, бу турдаги детективда полиция фаолияти тасвири биринчи ўринга қўйилади, полиция детективида жиноятни фoш этиш сири – бу полициячининг моҳирона ишлаш услуби натижасидир [16, 42].

Юридик детектив асарнинг ўзига хослиги шундаки, унда адолатнинг тантана қилиши ёки қарор топишида юридик детектив профессионал юрист образи гавдалантирилади – у жиноятнинг тергов ва тафтиш жараёнида нафақат ўзининг аналитик қобилиятлари таянади балки касбий фаолиятни тартибга солувчи турли- туман қонун ва қонун ости ҳужжатларига ва юридик касб этикаси меъёрларига суянади. Шунингдек, юридик детектив асарнинг пайдо бўлиши ва унинг бош қаҳрамони сифатида айнан юрист образи гавдалантирилиши америка детектив адабиёти орқали давлатнинг ҳуқуқий тизимини баҳолаш, ижтимоий-тарихий сабабларнинг кучини аниқлашга, фуқароларнинг ҳуқуқий онгининг даражасини янада юксалтиришга бўлган эҳтиёж туфайли амалга ошганлигини ҳам кузатишимиз мумкин.

Триллер жанр қайси жанрга таълуқли бўлишидан қатъи назар, шунга эътибор қаратиш лозимки, бундай детектив асарлар “доим жиноий иш билан боғлиқ тафсилот ва хатти-ҳаракатлар (сюжетлар) билан бой бўлиб, бу ҳолатлар асосан асардаги биргина қаҳрамонга йўналтирилган бўлади” [14, 220]. Жиноятга йўғрилган сюжетларни ёритиш қонунга хилоф эмас. Асардаги жиноят ўзининг нафақат чиркинлиги, балки мутлақо ғайриоддийлиги билан ҳамда инсонларга етказадиган хавфи билан ажралиб туради.

Палмернинг фикрича, одатда, салбий ҳамда ижобий триллер асарлар бўлади. Уларнинг ҳар иккаласида ҳам, профессионаллик асар қаҳрамонини ёлғизлик домига гирифторм қилади. Ижобий триллер асарларда бундай ёлғизлик ўта мафтункор қилиб тасвирланади. Салбий триллер асарларда эса, ёлғизлик маънос ва ғамгиндир. Ҳар иккала турдаги триллерларда ҳам, асарнинг асосий қаҳрамони “Чиркин инсонларнинг ғаламисона тажовузкорлигига” қарши курашади ва дунёга хавф солаётган катта муаммони муваффақият билан ҳал этади. Гарчи асар қаҳрамонининг муаммони ечишга бўлган уринишлари ва хатти-ҳаракатлари қандайдир тартибсизлик келтириб чиқарсада, бу ижобий триллер асарларида кўп учрайди. “Салбий сюжетли триллер асарларда эса қаҳрамон шундай ҳолатда қолади-ки, гўё ўзи яратган қийинчилик ёки муаммо яна бошқа салбий ҳолатларнинг туғилишига олиб келади. Шу билан биргаликда, ижобий ўткир сюжетли асар охирида асар қаҳрамони қайсидир маънода бахтга эришади ёки муаммони ижобий ҳал этади, ваҳоланки, салбий сюжетли асарда эса бунинг аксини кузатиш мумкин, яъни асарнинг охирида қаҳрамон бахтли бўладими, йўқми бу номаълумлигича қолаверади” [14, 220].

Ҳар икки салбий ва ижобий ўткир сюжетли асарларда илгари сурилган асосий ғоя улардан олинадиган ҳақиқий завқдир. Биз триллер асарларнинг якуни қандай бўлишини аввалдан билмаганимиз учун эмас, балки асарнинг асосий қаҳрамони ўз рақибини ғайриоддий тарзда мағлуб этишидан завқ оламиз. Китобдан олинадиган завқ қаҳрамоннинг кўзларида акс этадиган ёрқин зиддиятлар билан кечадиган кечинмалардир, унинг истиқболдаги хатти-

ҳаракатлари китобхон шуурини қамраб олади, бу ҳам маънавий ҳам жисмоний жиҳатдан тўғри. Унинг маънавий жиҳати шундаки, ўқувчи асар қаҳрамонини топиб олса, гўёки дунёдаги эзгулик манбаини топгандек қувонади. Жисмоний жиҳати эса шундаки, ҳатто асар сюжетиға манфур қаҳрамон томонидан қаралганда ҳам, асардаги ёрқин ҳамда муҳим ҳодисалар доим қаҳрамон томонидан намоиш этилади [14, 220]. Шунинг учун китобхон асарни қайта- қайта ўқиётганида ҳам яна қайта завқ олаверади, чунки асар ўз муҳлисига қайта ҳаяжон бахш этади. Салбий қаҳрамоннинг ким эканини билиш аҳамиятга эга эмас. Китобхон асар қаҳрамонини салбий персонаж билан қандай қилиб ҳисоб- китоб қилиб олишини унута олмайди. Китобхон асардаги ҳодисаларни қаҳрамон томонида туриб қайта-қайта ҳаёлидан ўтказаверади.

1880 йиллардан бошлаб триллер атамаси адабий асарларга нисбатан қўлланилишни бошлаган. Жанр номи инглиз тилидаги “thrill” сўздан келиб чиққан [14, 220].

Инглиз тилидагилар нуқтаи назарига кўра триллернинг мақсади китобхонда кўрқув, ваҳима, кучли ҳаяжонланиш, кўрқув остида саросимаға тушиш ҳиссиётларини асар сюжетиинг бошидаёқ қамраб олишидан иборат. Жеймс Паттерсон ўзининг “Триллер” асарида бу ҳақида шундай ёзади: “Агар триллер асабларимизни жумбушға келтира олмаса, ваҳима ёки кўрқувға, кучли ҳаяжонлашишға қодир бўлмаса – демак у ўз вазифасини удалай олмайди” [17, 117-150]. Триллернинг асосий мақсади асабни қитиқловчи ҳолатларни яратиш ва “Эмоционал безовталиқ ҳолатини устунлик қилдириш ва кутиш ҳаяжонини” [14, 220]. ҳосил қилишдир. Айнан шу ҳолат детектив асарнинг исталган туриға мос тушади.

Росса Мак детектив ва триллернинг фарқини қуйидагича тушунтиради: “Детективда жиноят қайд этилган вақтдан то содир этилган вақтға қадар воқеа ривожини орқаға ҳаракатланади, яъни ечимға қараб боради. Триллер эса келажакка йўналтирилган, яъни фалокат томон, воқеалар ривожини ва унинг хотимасини ўқиш жараёнидагина аниқ бўлади. Шу мураккаб (интрига) сюжет чизиғи асар сўнгиғача сақланиб қолади. Триллер жанрдаги асарлар учун аниқ бир чегара йўқ, тасвирланадиган ҳодисанинг жойини ва вақтини бўйича классификацияланмайди. Триллер унсурлари турли хил жанрларда учрайди (мавжуд бўлади)” [18, 305].

“Триллер” – бу умумлаштирувчи, “соябонли” термин (umbrella term), кўпгина асарлар туриға ҳам тегишли бўлиши мумкин. Жумбоқни ўз ичига олувчи, шиддатли жисмоний хатти-ҳаракатларнинг мавжудлиғини энг асосийси эса китобхонни ҳаяжонға солиб ўзига мафтун қилиши керак. Детектив ва триллер ўртасидаги фарқ Рэймонд Чандлер ва Дэшил Хэмметнинг асарларида ёрқин намоён бўлади [19, 9]. “Hard boiled” “Шиддатли” деб аталмиш уларнинг асарларида жиноят жумбоғи мавжуд эди, айнан шу жумбоқ ошкор қилиниши керак, жиноятчи аниқланиши керак, бундан ташқари шундай саҳналар борки, унда бош қаҳрамон ўзининг рақибини билан жангға киришади ва айнан шу ҳолат китобхонни ҳаяжондан жумбушға олиб келади” [20, 22-30].

Хулоса қилиб айтганда, детектив жанрнинг аҳамияти ва ролинини англаб етиш унинг кенг танилишиға сабаб бўлиб хизмат қилди. Мазкур жанрнинг оммабоплиғини тобора ошиб боришини ҳамда китобхонни ушбу жанрға қайта ва қайта мурожаат қилишини сабаблари кўп: инсондаги ноиложлик ҳиссини ўрнини тўлдириб боришға интилиш, ўзидаги кўрқув ҳиссини енгитиш, айбдорлик ҳиссини юмшатиш, ўз гуноҳкорлиғидан тозаланиш ҳисси билан ёниш; инсондаги ақлий салоҳияти чақирғиға жавобан кўрашувчанлик ва беллашувчанлик ҳиссини уйғотиш; синчков характерли инсонларни кузатишға ва мутолааға бўлган хоҳиш; кундалиқ шаҳар ҳаётида инсонни улуғловчи оилавий ҳис-туйғуларға диққат билан разм солишға интилиш; ақлий беллашувда иштирок этиш, воқеалар ривожини аниқлаш, инсонни кенг фикр юритиш борасида ўз имкониятларидан фойдаланиш ҳамда жумбоқларни топиш шулар жумласидандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Sayers D. L. The Omnibus of Crime //The Art of Mystery Story: a Collection of Critical Essays. N. Y., 1992. P. 81.

2. Haycraft H. Murder for Pleasure //The Art of Mystery Story: a Collection of Critical Essays / ed. by H. Haycraft. New York: Carroll and Graf Publ., 1992. P. 158 –177.
3. Фрэй Д. Н. Как написать гениальный детектив : пер. с англ. СПб.: Амфора, 2005. С. 8.
4. Холиков Б. Детектив романларда вокеликнинг бадий талқинини тизимли моделлаштириш (Марио Пьюзонинг “Чўқинтирган ота” (“The Godfather”) ва Тохир Маликнинг “Шайтанат” асарлари мисолида) филология фан. фалсафа доктори дис. Б. 161
5. Eco U. Narrative Structures in Fleming //The Poetics of Murder: Detective Fiction and Literary Theory. San Diego, N. Y., London: Harcourt Brace Jovanich, 1983. P. 97.
6. Ильина Н. Что такое детектив? // Н. Ильина // Белогорская крепость : сатирическая проза : 1955– 1985 // Н. Ильина. – Москва : Советский писатель, 1989. – С. 320–330.,
7. Симонс Дж. Из книги “Кровавое убийство” // Как сделать детектив / пер. с англ., франц., нем., исп. ; сост. А. Строев ; ред. Н. Португимова – Москва : Радуга, 1990. – С. 225–246., с. 230.
8. Эйзенштейн С. Трагическое и комическое, их воплощение в сюжете // Вопросы литературы. 1968. № 1. С. 107. с. 100
9. Porter D. The Pursuit of Crime: Art and Ideology in Detective Fiction. New Haven; London : Yale Univ. Press, 1981. P. 12.
10. Auden W.H. The Guilty Vicarage //Detective Fiction: a Collection of Critical Essays. Vermont, 1988. P. 15.
11. Кашкин И. Г. К. Честертон – Режим доступа: <http://littera.websib.ru/volsky/text. Htm. 449. – 13.07.2009>.
12. Киреева Н. В. Трансформация жанровых конвенций автобиографии и детектива в прозе американского постмодернизма. Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. Москва, 2011; Лаврентьев А. И. “Черный юмор” в американском романе 1950-х – 1970-х гг. Дисс. канд. филол. н. Ижевск, 2004.
13. Чандлер Р. Просто искусство убивать //Чандлер Р. Сборник романов. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1999. 800 с.
14. Palmer J. Thrillers: Genesis and Structure of a Popular Genre. New York : St. Martin’s Press, 1979. P. 152–201.
15. https://en.wikipedia.org/wiki/V_as_in_Victim
16. Макбейн Э. Убийство в винном магазине //Макбейн Э. Сборник романов. М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1999. С. 42.
17. Чуковский К. И. Паттерсон и современная литература //Чуковский К. И. Собр. соч.: в 6 т. – М., 1969. – Т. 6. – С. 117–150.
18. Брехт Б. Заметки о литературе и искусстве. //Иностранная литература, 1972. №5. – С.305.
19. Pringle M. B. John Grisham: a Critical Companion. Westport, CT; London: Greenwood Press, 1997. P. 9.
20. Beekman E. M. Raymond Chandler & an American Genre //The Massachusetts Review. 1973. Vol. XIV, № 1. P. 149. 14; Durham Ph. The Tale-Teller //Down These Mean Streets a Man Must Go : Raymond Chandler’s Knight. University of North Carolina Press, 1963. – P. 22-30; Priestley J. B. Close-up of Chandler //New Statesman. 1962. Vol. LXIII, № 1618. P. 379-380.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Tajiboyev Botir Raximjonovich,
 Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
 Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
 o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti v.b.

ASSOTSIATIV LUG'ATLARNING YARATILISHIGA BIR NAZAR

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada milliy-madaniy birliklar asosida tuzilgan “O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati”ning tahlili va unda qo‘llangan metodlar haqida so‘z yuritiladi. Ushbu lug‘atda o‘zbek millatigagina mansub bo‘lgan milliy birliklarning assotsiativ munosabati tahlilga tortilgan.

“O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati (milliy-madaniy birliklar)” o‘zbek tili egalarining lisoniy qobiliyatini namoyish etuvchi lug‘at sifatida ahamiyatli. Lug‘at mualliflari aytishganidek, “bu tipdagi lug‘atlar muayyan tilning lug‘at tarkibini tekshirish, til egalarining leksik zaxirasi, xotirasi haqida ma‘lumotga ega bo‘lish, olam haqidagi tasavvurlari, bilimining tilda aks etishi masalasini o‘rganish, tilni me‘yorlashtirish kabi maqsadlarni ko‘zda tutadi”. Xarakterli jihati shundaki, bu lug‘at o‘zbek xalqining tarixiy xotirasi ichiga kirib, uning o‘tmish madaniyati haqida ham ma‘lumot bera oladi.

Lug‘at materiallarini tahlil qilar ekanmiz, zamonaviy o‘zbeklarning milliy qadriyatlarimizni qanday bilishlari, qay darajada tasavvur qilishlari, milliy-madaniy birliklari bo‘yicha til bilimlarini anglab yetamiz. Stimul so‘zlarga berilgan xalq maqollari, matallar, hikmatlar, iboralar hamda o‘ziga xos individual qo‘llanishlardan iborat assotsiatsiyalar o‘zbek xalqining, nafaqat o‘zbek xalqining, qolaversa butun turkiylarning o‘tmishi, dunyoqarashi, milliy ongi va tafakkuri haqida tasavvur uyg‘ota oladi.

Kalit so‘zlar: assotsiatsiya, milliy-madaniy birlik, assotsiativ bog‘lanish, assotsiativ munosabat, assotsiativ tahlil, assotsiativ tajriba, lisoniy omil, nolisoniy omil.

Tajiboyev Botir Rakhimjonovich,
 Doctor of Philosophy (PhD) in Philology
 Tashkent State University named after Alisher Navoi
 Associate Professor of the University of Uzbek Language and Literature, etc.

A LOOK AT THE CREATION OF ASSOCIATIVE DICTIONARIES

ANNOTATION

This article discusses the analysis of the Associative Dictionary of the Uzbek Language on the basis of national-cultural units and the methods used in it. This dictionary analyzes the associative relations of ethnic groups characteristic of the Uzbek nation.

The Uzbek Dictionary of Associations (National-Cultural Units) is important as a dictionary that demonstrates the linguistic abilities of Uzbek speakers. According to the authors of the dictionary,

“dictionaries of this type are used to check the vocabulary of a particular language, to learn about the lexical resources of native speakers, memory, perception of the world, the expression of knowledge in the language, "It's about reconciliation." Characteristically, this dictionary is part of the historical memory of the Uzbek people and can provide information about its past culture.

Analyzing the dictionary materials, we understand how modern Uzbeks know and imagine our national values, language skills in terms of national and cultural units. Associations of folk proverbs, proverbs, sayings, phrases and specific individual usages given to stimulus words give an idea about the past, worldview, national consciousness and thinking of the Uzbek people, not only the Uzbek people, but also all Turks. can wake up.

Keywords: association, national-cultural unity, associative connection, associative attitude, associative analysis, associative experiment, linguistic factor, non-linguistic factor.

Таджибоев Ботир Рахимжонович,
доктор философских наук (PhD) по филологии,
Ташкентский государственный университет имени Алишера Навои
доцент Университета узбекского языка и литературы и др.

ВЗГЛЯД НА СОЗДАНИЕ АССОЦИАТИВНЫХ СЛОВАРОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается анализ Узбекского ассоциативного словаря на основе национально-культурных единиц и используемые в нем методы. В словаре анализируются ассоциативные установки этнических узбеков.

Словарь узбекской ассоциации (национально-культурных единиц) важен как словарь, демонстрирующий лингвистические способности носителей узбекского языка. По мнению авторов словаря, «данные виды словарей служат для проверки словарного запаса того или иного языка, для ознакомления с лексическими ресурсами памяти, памяти, мировосприятия, выражения знаний в языке, «это о примирении». Характерно, что этот словарь является частью исторической памяти узбекского народа и может дать сведения о его прошлой культуре.

Когда мы анализируем словарные материалы, мы понимаем, как современные узбеки знают и представляют наши национальные ценности, свои языковые навыки в разрезе национально-культурных единиц. Ассоциации народных пословиц, поговорок, поговорок, словосочетаний и конкретных индивидуальных словоупотреблений, придаваемых словам-стимулам, дают представление о прошлом, мировоззрении, национальном сознании и мышлении узбекского народа, не только узбекского народа, но и всех тюрков. .

Ключевые слова: ассоциация, национально-культурное единство, ассоциативная связь, ассоциативная установка, ассоциативный анализ, ассоциативный опыт, языковой фактор, неязыковой фактор.

O‘tgan asrda o‘zbek milliy lug‘atchiligida qamrovi, maqsad va vazifasiga ko‘ra turli-tuman lug‘atlar yaratildi. Bugungi kunda mazkur sohadagi ishlarni yanada jonlantirish, davr talabi va ehtiyojiga aylangan lug‘at va qomuslarni yaratish dolzarb muammolardan biriga aylandi.

Respublikamiz birinchi Prezidentining 2016-yil 13-maydagi “Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmonida soha mutaxassislari zimmasiga milliy tilimiz va adabiyotimizni yanada rivojlantirish, ona tilimizning jamiyat hayotida tutgan mavqeyini yuksaltirish, uning tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati, istiqboli bilan bog‘liq masalalarni ilmiy asosda chuqur o‘rganish kabi qator vazifalar yuklatildi [“Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги фармон]. Farmonda, ayniqsa, turli mavzulardagi lug‘at va qomuslar yaratish masalasiga alohida e‘tibor qaratilganligi bejiz emas. Bugungi kunda o‘zbek lug‘atchiligida davr ehtiyojiga aylangan, yaratilishi lozim bo‘lgan bir qator lug‘at turlarini qayd etish mumkin. Jumladan,

“O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati”ni yaratish yangi davr o‘zbek leksikografiyasining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Jahon tilshunosligida ilk assotsiativ lug‘at 1910-yilda amerikalik olimlar X.G.Kent va A.J.Rozanovlar tomonidan ingliz tili materiallari asosida ishlab chiqilgan. Ushbu lug‘atda yuqori chastotali 100 ta stimuly so‘z bo‘yicha 1000 ta sinalluvchida o‘tkazilgan assotsiativ tajriba materiallari aks etgan [Kent, 1910]. Shundan so‘ng amerikalik olimlar L.Postman, J.Keppel tomonidan ingliz, fransuz, nemis tillaridagi assotsiativ me‘yorlardan tashkil topgan “Assotsiativ so‘zlar me‘yori” e‘lon qilindi [Postman, 1970]. Ilk assotsiativ tezaurus J.Kish rahbarligida AQShning Edinburg universiteti psixologlari tomonidan yaratildi [Kiss, 1972].

Rus tili materiallariga asoslangan dastlabgi assotsiativ lug‘at 1977-yilda A.A.Leontyev tahriri ostida e‘lon qilindi. Unda rus tili egalari tomonidan 196 ta stimuly so‘zga berilgan javob reaksiyalari qayd etilgan. Ushbu lug‘atda stimuly so‘zlar bo‘yicha hosil qilingan assotsiativ maydonlar 150 dan 650 tagacha javob reaksiyalarini qamrab olgan.

Y.Karaulov boshchiligidagi jamoa tomonidan tuzilgan rus tili assotsiativ tezaurusi materiallari 1994–1998-yillar davomida va 2002-yilda 2 ta jildda nashrdan chiqqan [Русский ассоциативный словарь, 1994-1998]. Shuningdek, rus tilining boshqa tillar bilan qiyosiy aspektidagi assotsiativ lug‘atlari ham yaratilgan [Титова, 1975].

Bugungi kunga kelib nemis, fransuz, ispan, ukrain, bolgar, belorus, latish, xakas, qozoq, qirg‘iz, turk, yoqut va boshqa tillarning assotsiativ lug‘atlari ham mavjud [Kurcz, 1967]. Biroq o‘zbek tilida bu turdagi lug‘atlar hanuzgacha yaratilgan emas. O‘zbek tili egalarining lisoniy ongi va tafakkuri, psixologik tasavvuri mahsuli bo‘lmish assotsiativ munosabatdagi leksik birliklar, ularning inson xotirasida bir-birini yodga tushirishiga sabab bo‘luvchi ichki va tashqi omillar, assotsiativ birliklarning lingvistik, sotsiolingvistik, psixolingvistik, lingvokulturologik, genderologik xususiyatlari o‘zbek tilida ham batafsil o‘rganilishi lozim. Buning uchun, albatta, ommaviy tarzda o‘tkaziladigan assotsiativ tajriba metodi asosida o‘zbek tilida bir-biri bilan assotsiativ bog‘lanuvchi leksik birliklarni aniqlash, ularni assotsiativ maydonlarga birlashtirish, ham sifat (lingvistik), ham miqdoriy belgisi (lingvostatistik) asosida tahlil qilish va shu asosda “O‘zbek tili assotsiativ lug‘ati”ni yaratish lozim. Bu turdagi lug‘atning yaratilishi xorij tilshunosliklarida mustaqil ilmiy paradigma sifatida shakllanib ulgurgan, biroq o‘zbek tilshunosligiga endigina kirib kelgan assotsiativ tilshunoslik g‘oyalarining chuqurroq ildiz yoyishiga turtki berishi shubhasiz.

Xo‘sh, assotsiativ lug‘atlar qanday tipdagi lug‘at, ular qanday maqsadda yaratiladi va aholining qaysi qatlami uchun xizmat qiladi?

Assotsiativ lug‘atlar til egalarining tashqi olam haqidagi psixologik tasavvuri, lisoniy tafakkuri va xotirasi asosida yaratiluvchi yangi tipdagi lug‘atlaridir. Bunday tipdagi lug‘atlarning lug‘at maqolasini o‘zaro assotsiativ bog‘langan birliklar maydoni tashkil etadi.

Assotsiativ lug‘atlar muayyan tildagi assotsiativ munosabatli leksik birliklar, ularning inson xotirasida shakllangan uyalari, assotsiativ birliklarning leksik-semantik, lingvomadaniy, sotsiolingvistik, genderologik, pragmalingvistik xususiyatlari haqida ma‘lumot beruvchi lug‘at turi hisoblanadi. Shu bilan birga, lug‘atda berilgan javob reaksiyalarida til egalarining tashqi olam haqidagi tasavvurlari, bilimi, dunyoqarashi, ruhiyati, voqelikka munosabati, hayotiy tajribalari, o‘y-xayollari, tashvish-muammolari ham aks etadi. Shu bois bunday lug‘atlar nafaqat lingvistlar, balki keng omma uchun ham muhim bilim va ma‘lumotlar bazasi vazifasini o‘taydi.

Rus tili assotsiativ-verbal tarmog‘ida jamlangan bilimlarni tahlil qilar ekan, qator assotsiativ lug‘atlar muallifi, “Assotsiativ grammatika” asoschisi Y.N.Karaulov ularni shartli ravishda quyidagi qismlarga ajratgan: A. Til egalari xotirasiga olam manzarasi tasvirini keltiruvchi tildan tashqaridagi yoki ekstralingvistik bilimlar. B. Assotsiativ-verbal tarmoqda lisoniy ongning namoyon bo‘lishi. C. Tilning grammatik qurilishi va lug‘at tarkibi [Капайлов, 1994:194].

Olimning fikricha, birinchi tipdagi bilim (A)lar ekstralingvistik ma‘lumot tashiydi, assotsiativ so‘z, so‘z birikmalari, gaplar, yirik jumalarda til egalari o‘z hayoti davomida doimiy munosabatda bo‘luvchi, ularni o‘rab turgan voqelikdagi predmet va hodisalarni nomlovchi va ularga tavsif beruvchi ekstralingvistik ma‘lumotlar aks etadi. Ular orasida siyosiy, ijtimoiy hayot, san‘at, moda va rus hayotining mamlakatshunoslik xususiyatlari, milliy xarakter belgilari, xalq va dunyo tarixi bilan

bogʻliq doimiy fenomenlar mavjud. Y.N.Karaulov ikkinchi turdagi bilim (B)larni muloqot bilimi deb nomlaydi. Uning fikricha, bunday bilimlar til egalarining lisoniy ongini aks ettirishga xizmat qiladi, negaki bunday bilimlar til, milliy madaniyat boʻyicha mulohaza yuritish elementlarini qamrab oladi, javob reaksiyalari orqali rus voqeligidagi hodisalar, tipik vaziyatlar, tushunchalarga baho beriladi. Nihoyat, assotsiativ-verbal tarmoqning uchinchi eng keng bilimlar qismi (C) koʻpchilik til egalari uchun ongsiz, oʻylanmagan holatdagi bilimlar boʻlib, ular til qurilishi, uning barcha sathlari – fonetikasi, morfologiyasi, sintaksisi, keng maʼnodagi grammatikasi, tobelilik tizimi, turli uslublarga ega leksikasiga oid bilimlardir [Karaulov, 1994:194-195].

Assotsiativ lugʻatlar boshqa turdagi lingvistik lugʻatlardan qaysi jihatdan farqlanadi?

Assotsiativ lugʻatlar maqsadi, strukturasi, mohiyatan keng qamrovli ekanligi, unda nafaqat lingvistik maʼlumotlar, yuqorida aytib oʻtilganidek, turli sohalariga oid bilimlar jamlanishi, tajriba materiallariga tayanishi kabilarga koʻra boshqa turdagi lingvistik lugʻatlardan keskin farq qiladi. Bu farq, asosan, quyidagilarda kuzatiladi:

1. Assotsiativ lugʻatlar, avvalo, lugʻatdan koʻzlangan maqsad va unda amalga oshiriladigan vazifalarga koʻra boshqa turdagi lingvistik lugʻatlardan keskin farq qiladi. Bu tipdagi lugʻatlar muayyan tilning lugʻat tarkibini tekshirish, til egalarining leksik zaxirasi, xotirasi haqida maʼlumotga ega boʻlish, olam haqidagi tasavvurlari, bilimining tilda aks etishi masalasini oʻrganish, tilni meʼyorlashtirish kabi maqsadlarni koʻzda tutadi. Assotsiativ lugʻatlar til egalarining ijtimoiy-tarixiy xotirasi ichiga kirishga imkon beruvchi lugʻatlar hisoblanadi.

2. Assotsiativ lugʻatlar oʻquvchida maʼlum davrdagi muayyan tilning leksik qatlami, uning tarkibi haqida yaxlit tasavvur uygʻotishga xizmat qiladi. Bu turdagi lugʻatlar tilni tasvirlovchi shunchaki “illyustrativ material” boʻlmay, til va inson, til va jamiyat, til va ruhiyat, til va madaniyat, til va ilm-fan, texnika munosabati kabilar haqida ham tasavvur hosil qiluvchi, til egalarining tashqi olam haqidagi bilimi, psixologik tasavvuri, voqelikka munosabatini namoyish etuvchi lingvistik manba sanaladi.

3. Assotsiativ lugʻatlar, avvalo, til egalari lisoniy tafakkurida bir-biri bilan assotsiativ bogʻlangan, gap qurilishi uchun tayyor material vazifasini oʻtovchi birliklar bazasidir. Shu bilan birga, bunday lugʻatlar orqali assotsiativ birliklarning leksik-semantik, grammatik, uslubiy, derivatsion, pragmatik, milliy-madaniy, gender xususiyatlari, qoʻllanish chastotasi haqida ham maʼlumot olish mumkin boʻladi. Assotsiativ lugʻatlarda, ayniqsa, boshqa lingvistik lugʻatlarda qayd etilmagan xalq madaniyatining oʻziga xos qirralari aks etadi.

4. Assotsiativ lugʻatlarda inson xotirasida bir-birini yodga tushiruvchi birliklar maydoni beriladi. Bu maydon tarkibidan til egalari tomonidan hosil qilingan turli darajadagi assotsiativ birliklar (bu vazifani asosiy hollarda sinonimlar, antonimlar, uyadosh soʻzlar, paremiyalar bajaradi) oʻrin egallaydi. Y.N.Karaulov aytganidek, «assotsiativ lugʻat tilni biz uchun birmuncha oʻzgacha shaklda – roman yoki gazeta maqolasidagi kabi toʻliq matn koʻrinishida emas, grammatika yoki izohli lugʻatlardagi kabi sistemali tafsilot holda ham emas, balki yoyiq jumlar, gap tuzish uchun qurilish materiali boʻlib xizmat qiluvchi oʻzaro juft holda bogʻlangan soʻzlar yoki soʻzlar guruhi koʻrinishida namoyish etadi” [Karaulov, 1994:191].

5. Assotsiativ lugʻatlar uchun, avvalo, tilning leksik birliklari lugʻat materiali vazifasini oʻtaydi. Biroq assotsiativ lugʻatlarni nafaqat leksik birliklar, balki tilning boshqa birliklari boʻyicha ham yaratish mumkin.

6. Assotsiativ lugʻatlar strukturasi jihatidan boshqa turdagi lingvistik lugʻatlardan tubdan farq qiladi. Assotsiativ lugʻatlarda lugʻat tuzuvchi tomonidan leksik birliklarning lugʻaviy maʼnosi, morfem tarkibi, grammatik shakli yoki imlosi haqidagi maʼlumotlar berilmaydi. Lugʻatda boshqa turdagi lugʻatlarda kuzatilgani kabi bibliografik maʼlumotlar, shartli qisqartmalar, havolalar aks etmaydi. Assotsiativ lugʻatlarda assotsiativ maydon birliklari – stimuly soʻz va javob reaksiyalari (assotsiatlar) qatʼiy alfavit tartibida qayd etiladi. Ular lugʻatda quyidagi tartibda joylashtiriladi: avval stimuly soʻz yoziladi, uning qarshisiga javob reaksiyalari qoʻllanish chastotasining kamayib borishi asosida qayd etiladi. Javob reaksiyalarining qoʻllanish chastotasi qavs ichida quyidagi statistik maʼlumotlarda keltiriladi: 1) javob reaksiyalarining umumiy miqdori; 2) turli javob reaksiyalari

miqdori; 3) yakka javob reaksiyalari miqdori; 4) javob yozilmagan holatlar miqdori. Stimul soʻzning sinonimik, antonimik qatorlari, uyadoshlari ajratib koʻrsatilishi mumkin.

Assotsiativ lugʻatlarning soʻzboshi qismida mazkur lugʻatning tuzilishi, unda amalga oshirilgan vazifalar, oʻtkazilgan assotsiativ tajriba turi, tajriba uchun tanlangan sinaluvchilar haqidagi umumiy maʼlumotlar qayd etiladi.

7. Assotsiativ lugʻatlar psixolingvistikada keng tarqalgan erkin assotsiativ tajriba metodi asosida yaratiladi. Bu turdagi lugʻatlarning ommaviy tarzda oʻtkaziluvchi tajriba materiallari asosida yaratilishi oʻziga xos jihatidir.

8. Assotsiativ lugʻatlar anʼanaviy tarzda ikki xil tartibda tuziladi. Birinchi turdagi assotsiativ lugʻatlarda stimulus va u orqali hosil boʻlgan assotsiativ birliklar maydoni qayd etiladi. Bunday lugʻatlarning ikkinchi turida esa assotsiativ birliklar orqali tiklangan stimulus aks etadi. Assotsiativ lugʻatlarning ikkinchi turi leksik birliklar oʻrtasidagi semantik munosabatni aniqlashga yordam beradi.

9. Assotsiativ lugʻatlarning nafaqat poligrafik mahsulot shaklida, elektron lingvistik maʼlumotlar bazasi shaklida ham berilishi muhim jihati hisoblanadi. Assotsiativ lugʻatlar qamrab olingan til materiallari asosida bir tilli yoki koʻp tilli lugʻatlar shaklida yaratiladi.

10. Assotsiativ lugʻatlar oʻquv lugʻatlari hisoblanadi. Uning materiallari assotsiativ grammatika uchun tahliliy manba vazifasini oʻtaydi.

Bugungi kunda baʼzi tillarda assotsiativ lugʻatlar asosida assotsiativ grammatika va assotsiativ-verbal tarmoq nazariyasi yaratildi [Karaulov, 2010:328]. Assotsiativ grammatika til birliklarining assotsiativ aloqasi, assotsiativ bogʻlanishlarni yuzaga keltiruvchi lingvistik va ekstralingvistik omillar, insonning assotsiativ tafakkuri, lisoniy zaxirasi, xotirasi kabi muammolar boʻyicha bahs yuritadi. Xullas, assotsiativ-verbal tarmoqda nafaqat tilshunoslikka oid bilimlar, balki inson, jamiyat hayoti bilan bogʻliq bilimlar ham jamlanadi. Shunday ekan assotsiativ lugʻatlar nafaqat bugungi kun tilshunosligi uchun, balki keng qamrovli butun bir xalqning, millatning ruhiy holatini koʻrsatish borasida ham juda katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги фармон. 2016 <https://lex.uz/docs/2959330>
2. Kent G.H., Rosanoff A.J. (1910). A Study of Association in Insanity // American Journal of Insanity. – V. 67. – N 1-2. – P. 317-390.
3. Kiss G.R., Armstrong C., Milroy R. (1972). The Associative Thesaurus of English. Edinburgh: Univ. of Edinb., MRC Speech and Communication Unit, – 1539 p.
4. Kurcz I. (1967) Polski normy powzeczności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoff’a. – Studia psychologiczne. Warszawa-WrocławKraków.
5. Lutfullayeva D., Davlatova R., Tojiboyev B. (2019). Oʻzbek tili assotsiativ lugʻati (milliy-madaniy birliklar). – Toshkent: “NAVOIY UNIVERSITETI”
6. Postman L., Keppel G. (eds.) (1970). Norms of Word Association. – New York and London: Academic Press, – 943 p.
7. Караулов Ю.Н. (1994). Русский ассоциативный словарь как новый лингвистический источник и инструмент анализа языковой способности // Русский ассоциативный словарь. Книга 1. – М. – С. 191.
8. Караулов Ю.Н. (2010). Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть. – М.: ИРЯ РАН, 1999; Караулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка. – М.: УРСС, – 328 с.
9. Лутфуллаева Д.Э. (2017). Ассоциатив тилшунослик назарияси. –Тошкент: Meriyus.
10. Русский ассоциативный словарь (1994-1998)/Сост. Ю.Н.Караулов, Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов, Н.В.Уфимцева, Г.А.Черкасова. Т. 1-2. – М.
11. Титова Л.Н. (1975). Киргизско-русский ассоциативный словарь. – Фрунзе: Мектеп.

Шеркулов Сардор Комилович,
Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат
ўзбек тили ва адабиёти университети таянч докторанти

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА У.ФОЛЬКНЕР НАСРИ АНЪАНАЛАРИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Адабиётшуносликда адабиёт намуналарини типологик ўхшашликлар тизимида ўрганиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, адабиёт назариясида типологик ўхшашликлар бевосита адабий таъсир ва адабий алоқалардан келиб чиқиши таъкидланган. Ушбу мақолада турли макон ва замонда яшаган ёзувчилар ўртасида адабий таъсирнинг юзага келиш омиллари, дунё ва ўзбек адабиётшунослигида адабий таъсир натижасида ёзилган асарлар ва образлар ҳақида маълумот берилди. Шу билан бирга, У.Фолькнер романларининг анъаналар негизида янгича ҳикоялаш услуби ва янги композицион шаклнинг пайдо бўлганлиги, бир воқеанинг турли қахрамонлар томонидан ҳикояланиши, реализм қолипидан чиқиш ва янги авлодга ҳос экспериментал реализмга асос солиниши каби замонавий ўзбек адабиётига таъсири хусусида сўз юритилди.

Калит сўзлар. Адабий таъсир, типологик ўхшашликлар, янгича композицион шакл, янгича образлар.

Шеркулов Сардор Комилович,
Базовый докторант Ташкентского государственного
университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои

ТРАДИЦИИ ПРОЗЫ УИЛЬЯМА ФОЛКНЕРА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

АННОТАЦИЯ

В литературе важно изучать литературные образцы в системе типологических сходств. Литературная теория подчеркивает, что типологические сходства проистекают непосредственно из литературных влияний и литературных связей. В данной статье представлена информация о факторах литературного влияния у писателей, живущих в разных местах и временах, произведениях и образах, написанных в результате литературного влияния в мировой и узбекской литературе. В то же время рассматриваются влияние романов Фолкнера на современную узбекскую литературу, такое как появление нового стиля повествования и новой композиционной формы, основанной на традициях, повествование о конкретном событии разными персонажами, появление реализм и создание нового поколения экспериментального реализма.

Ключевые слова. Литературное влияние, типологическое сходство, новая композиционная форма, новые образы.

Sherkulov Sardor Komilovich,
PhD student of Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi

TRADITIONS OF WILLIAM FAULKNER'S PROSE IN MODERN UZBEK LITERATURE

ANNOTATION

In literature, it is important to study literature samples in a system of typological similarities. Literary theory emphasizes that typological similarities derive directly from literary influences and literary connections. This article provides information about the factors of literary influence among writers living in different places and times, works and images written as a result of literary influence in world and Uzbek literature. At the same time, it is outlined the influence of Faulkner's novels on modern Uzbek literature, such as the emergence of a new style of storytelling and a new compositional form based on traditions, the narration of an exact event by different characters, the emergence of realism and the establishment of a new generation of experimental realism.

Keywords. Literary influence, typological similarity, new compositional form, new images.

Замонавий ўзбек адабиётшунослигида миллий адабиёт намуналарини типологик ўхшашликлар тизимида ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Адабиёт назариясида типологикликнинг контактли ва контактсиз шакллари ажратиб кўрсатилади. Бири генетик яқинлик, иккинчиси бевосита адабий таъсир ва адабий алоқалардан келиб чиқади. Шу билан бирга, ёзувчилар яшаган давр, ижтимоий муҳит, турмуш шароити ёзувчи қахрамонлари орасида ўзига хос муштаракликни юзага келтирувчи омил бўлиб ҳисобланади.

Адабий таъсир, мутахассисларга кўра, қуйидаги омиллар асосида майдонга келади: 1) икки ёки ундан ортиқ халқ ўртасидаги ижтимоий, маданий, адабий алоқалар воситасида; 2) адабиётлар ўртасидаги қондошлик, муайян генетик боғланиш, маълум этносга мансублик асосида (мас., қардош халқлар адабиёти); 3) адабий таъсир кенг кўламли ва кўп босқичли бўлиши, бутун бошли адабий даврни ташкил этиши мумкин (мас., Ж.Ж.Руссо ва Ж.Г.Байрон мансуб адабий оқимларнинг А.Пушкин, М.Лермонтов, Л.Толстойларга таъсири); 4) ёзувчилар ўртасидаги адабий алоқанинг бир тури. Бир ёзувчида мавжуд сюжет, образ, машхур мотивлар ёки бадиий ғоялардан бошқа ёзувчининг фойдаланиши ва ҳ.к [6, 1].

“Адабиётшунослик луғати”да: “адабий таъсир” терминида: “(русчадан калка: литературное влияние) – адабий жараёнда табиий равишда ва қонуният мақомида мавжуд бўлган, бадиий тафаккур ривожига муҳим аҳамиятга молик ҳодиса. А.т. адабий-бадиий ҳодисаларнинг замон ва макондан қатъи назар, ўзаро алоқада яшаши оқибати ўлароқ воқе бўлади. Демак, А.т. битта миллий адабиёт ёки адабиётлараро алоқалар, бир давр адабиёти ёки турли даврлар адабиёти доирасида ҳам кузатилади. Шунга кўра А.т.нинг кўлами ва даражаси турлича (умумий ва шахсий) бўлиб, улар бир қатор омилларга боғлиқдир”, дея таъриф берилади [1, 16].

Филология фанлари доктори С.Мелининг қуйидаги фикрлари типология ва адабий таъсирнинг ўзаро қонуний алоқадор, реал асосга эга маданий ҳодиса эканини таъкидлаши билан бирга адабий таъсирнинг мантикий аниқлик чегараларини ҳам белгилаб олишимизга ёрдам беради: “Адабий таъсир типологиянинг ўзига хос хусусий кўриниши бўлиб, у ҳам бадиий ҳодисалардаги маълум ўхшашликлар, умумийликлар кўринишида воқе бўлади. Адабий таъсирнинг типологиядан фарқли томони шундаки, бири иккинчисига таъсир этаётган ижодкор ёки бадиий асар вақт, макон ва мантиқ жиҳатидан асосли бўлиши зарур. Айтайлик, Дантенинг Юсуф хос Хожиб ижодига таъсири ҳақида гапириш мумкин эмас, чунки “Қутадғу билиг” муаллифи Дантедан икки аср бурун яшаган. Аксинчаси ҳам мумкин эмас, чунки Данте “Қутадғу билиг” билан таниш бўлиши эҳтимолдан ниҳоятда узоқ”[2, 110].

Ўзбек ва дунё адабиётшунослигидан юқоридагига яқин ёки маълум фарққа эга илмий фикр-хулосаларни яна кўплаб келтириш мумкин. Айни пайтда уларнинг барчаси бир миллат адабиётининг ўзга халқларга нисбатан фаоллиги, бадиий тафаккурдаги авангардлик адабий

таъсир учун муҳим восита бўлишини алоҳида таъкидлайди. Бунда тарихий даврдошлик, миллий, этник яқинлик, географик чегаралар асосий роль ўйнамайди. Адабиёт шундай бир эстетик, сирли жараёнки, у вақт, макон, маданият, дин, эътиқод деворларидан бемалол ошиб ўтиб, бошқа адабиётларга, аниқ бир ёзувчи ижодига бемалол таъсир ўтказиши, бадиият ривожига улкан ҳисса қўшиши мумкин.

Бу ҳолатни ўзбек адабиётининг узоқ ва яқин тарихида ҳам бемалол кузатишимиз табиий. Ўзбек мумтоз адабиётига араб, форс адабиётининг таъсири натижасида ўзбек мумтоз лирикаси, мумтоз насрида юксак ўзгаришлар рўй бергани изоҳга муҳтож эмас. Дастлаб форсий тилда ёзилган “Хамса” Алишер Навоий томонидан туркий тилда давом эттирилгани, хамсачиликнинг юқори мақом эгаллагани барча навоийшунослар томонидан таъкидланади. Навоий таъсирида дostonчилик анъаналарини давом эттирган турк, озарбайжон, форс адабиётидаги янгиланишлар, Навоий анъаналарининг Хоразм, Қўқон адабий муҳитида изчил давом эттирилиши фикримизнинг ёрқин далилидир. XVII асрдан эътиборан ўзбек адабиётига Абдулқодир Бедил, Муҳаммад Фузулийларнинг таъсири ҳам шу жараённинг муҳим аҳамиятга молик эстетик ҳодиса эканини кўрсатади.

XX асрда Ўзбек адабиётига кириб келган янги шеъринг жанрлар жадидларнинг дунё шеъриятидан таъсирланганига катта далил. Уларнинг ўзлари турк, татар, озарбайжон, араб, форс, рус янги адабиётидан ижодий таъсирланганларини эътироф этадилар. Ўзбек адабиёти учун мутлақо янгилик бўлган драматургия ҳам айнан адабий таъсир натижасидир. Филология фанлари доктори Узоқ Жўрақулов бу ҳодисанинг ижтимоий, маданий-тарихий, бадиий асосларга эга эканини Ўзининг “Драма жанри” номли назарий тадқиқотида исботлаб берган [3, 48].

XX аср боши ва ўрталаридаги ўзбек насрида А.Қодирий, А.Чўлпон, Ойбек, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳорлар ижодида турк, араб, француз, инглиз, рус адабиёти эпик анъаналари борлигини инкор этиб бўлмайди. Маълумки, А.Қодирий ва А.Чўлпон дастлабкилардан бўлиб ўзбек романларини ижод этганлар. Уларнинг ҳар иккиласи рус тилини мукамал даражада билганлари ҳақида илмий адабиётларда қайдларни учратамиз. Демак улар бу воситачи тил орқали Европа насри ва рус адабиёти билан изчил танишиб борганлар. Айни пайтда уларнинг турк ва араб тилларини ҳам билганлари Шарқ замонавий адабиётидан ҳам воқиф эканларини кўрсатади. Улардан кейинги авлод эса асосан рус тилидаги таржималар орқали жаҳон адабиётини таниганлар. Ойбек ва Ғ.Ғуломлар насрида рус миллатига мансуб қаҳрамонлар мавжуд. А.Қаҳҳор эса рус адабиёти классикаларидан бевосита таъсирланганини ўзи эътироф этади. Масалан, А.П.Чеховни ўзининг устози сифатида тилга олади. Бу анъана, О.Ёқубов, П.Қодиров, А.Мухторлар ижодида ҳам изчил давом этди, албатта. Айниқса, А.Мухтор Л.Толстой насри таъсирида ўз романлари образларини мукамаллаштиргани, ҳатто “Чинор” романига Л.Толстой образини ҳам киритгани маълум. О.Ёқубов В.Шукшин насрида изчил учрайдиган “чудак” образини ўзбекча вариантини адабиётга олиб кирди ва ҳ.к.

Ў.Ҳошимов замондоши ҳисобланган Ш.Холмирзаев, Ў.Умарбеков, У.Назаров, О.Мухторлар асарларининг ёзилишига ҳам рус адабиёти, русча таржималар орқали дунё адабиётининг бетақрор таъсири бўлгани шубҳасиз. Шаҳар одами, қишлоқ одами, халқ ичидан чиққан одам, кичкина одам образлари, сентиментал ва романтик образлар бевосита Л.Толстой, Ф.Достоевский, М.Шолохов, В.Шукшин, В.Распутин асарларини ўқиш натижасида пайдо бўлган янги образлар эди.

XX асарнинг 80-йилларида бир қатор ўзбек ёзувчилари Москвадаги адабиёт институти ва Олий адабиёт курсида таълим олдилар. Азиз Абдураззоқ, Жонрид Абдуллахонов, Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Тўра Мирзолар шу жумладандир. Натижада нафақат рус адабиёти билан, шу билан бирга Европа ва Америка адабиёти намуналари билан чуқур танишиш, уларни таржима қилиш, ижодий ўзлаштириш жараёни тезлашди. Яна бир муҳим томони, XX асрнинг 60-йилларидан кейин адабиётга янги бир эпкин кириб келди. Бу янгиликнинг таъсири дастлаб шеърятда А.Орипов, Э.Воҳидов, О.Матжон, Р.Парфилар ижодида кўзга ташланган бўлса, насрда О.Ёқубов, П.Қодиров, Ш.Холмирзаев, У.Назаров, Ў.Умарбеков, О.Мухтор, Ў.Ҳошимовлар ижодида янги изланишларнинг майдонга

келишини таъминлади. Саналганлардан кейинги 80-йиллар авлоди ҳисобланмиш Э.Аъзам, Х.Султон, М.М.Дўст, Т.Муродлар, буларнинг изидан етишиб келган Н.Норқобилов, Ш.Бўтаев, С.Ўнар, А.Йўлдош, Н.Эшонқул, Ш.Ҳамро, Л.Бўрихон, Т.Рустамов, У.Ҳамдам, И.Султонлар насрида эса жаҳон адабиётининг таъсири яққол сезилди.

Саналган ёзувчилар ичида асосан тўртта хорижлик ёзувчи асарларидан таъсиланиш анъанаси очикроқ кўзга ташланади. Булар: Ж.Жойс, У.Фолькнер, Г.Г.Маркес, А.Камюлар ижоди бўлиб ҳисобланади.

У.Фолькнердан таъсиланиш анъанаси 80-йилларнинг ўрталаридан эътиборан яққолроқ кўринади. Масалан, шу йилларга қадар Ойбек, Ғ.Ғулом, А.Қаҳҳор анъаналарига эргашиб асар ёзган Ў.Ҳошимов 1986 йилда чоп эттирган “Икки эшик ораси” асарида ҳикоялашнинг тамомила янгича композицион шаклига ўтган. Мазмун томонлама ҳам У.Фолькнерга ўхшаб оддий халқ ҳаётининг ички реал ҳолатларини қаламга олган. У.Фолькнернинг “Ўлаётган чоғимда” романидаги ҳикоялаш манераси, бир воқеани бир нечта қаҳрамон тилидан берилиши У.Фолькнер таъсирида пайдо бўлган бадий усул эди, албатта. Бу далил ўзбек замонавий насрида У.Фолькнердан таъсиланиш анъанаси бевосита бадий асарларда намоён бўлишига кўра Ў.Ҳошимовдан бошланганига гувоҳлик беради. Омон Мухторнинг “Минг бир қиёфа” романида бир образнинг бир нечта портрет, характер ва психологик ҳолатлар мозаикасида тасвирланиши ўз-ўзидан У.Фолькнер тасвир услубига бориб боғланади. Ў.Умарбековнинг “Севгим, севгилим” кинесасидаги сентиментал ҳолатлар, ўлимнинг субъектив тасвири ҳам бизга “Ўлаётган чоғимда” романининг тасвир принципларини эслатади.

Аммо Ў.Ҳошимовдан кейин У.Фолькнер насри анъаналаридан бевосита таъсилланган, бу таъсилни, образлар, сюжет мотивлари, психологик ҳолатлар, ҳикоялаш шаклига кўра яққол ифода этган ёзувчилар сифатида ҳеч иккиланмасдан Т.Мурод, М.М.Дўст, Н.Эшонқул, Ш.Ҳамро, Т.Рустамов асарларини кўрсатишимиз мақсадга мувофиқ бўлади деб ўйлаймиз.

Т.Мурод насри бир томондан Шарқ насрчилиги анъаналаридан сув ичса, бошқа томондан ғарб адабиёти билан ҳамоҳанг. Кўп томонлама У.Фолькнер асарларининг ҳам таъсири бор. Вафо Файзулло Т.Мурод насри ҳақида ёзар экан, бу борадаги мусиқийлик ҳақидаги қизиқ фикрларни илгари суради: “Бу фазилат адабиётнинг донгил йўли насрда ноёблашиб, кам кузатиладиган бўлди. Ғарбда бунга чучмал, ортиқча нарса деб қарайдиганлар катта куч. Ва шунинг учун ҳам XIX – XX аср Ғарб, Амрико насрининг сўзи совук, руҳни эзади. Кўнгил билан ҳисоблашганда Жойс, Кафка, Фолькнер, Камю каби каби жаҳоншумул ёзувчиларнинг насри қанча зўр бўлгани билан тинка-мадорингизни қуритиб, нафасингизни қисади. Битикда куй, оҳанг, шеърият нашъасига очлик сезилади. Ҳартигул бу борада Ғарбга нисбатан Шарқнинг имкони ҳам, эҳтиёжи ҳам тош босади... Тоғай Мурод насри ҳам шундай шоирона. Унинг қора сўзи шеърият руҳи билан суғорилган... Ҳар бир имлоси, сўз қурилиши шеърий, ўйноқи термалари, ташвиқ ва тароналари борки, бир йўла ҳам насрдан, ҳам назмдан баҳраманд бўламиз”[4, 692].

Мақола муаллифининг Т.Муродга хос наср услуби ҳақида айтган фикрларига тўла қўшиламиз. Ҳақиқатдан ҳам ёзувчининг насрий услуби лирик услубга яқин. Ҳикоя, кинесаларигина эмас, ҳатто романларида ҳам ёзувчи шу услубни муттасил сақлашга уринган. “Отамдан қолган далалар”, “Бу дунёда ўлиб бўлмайди” романларида фойдаланилган халқ дostonлари насрий қисмига монанд услуб улардаги мусиқийлик, ифода лиризмини таъминлаган, албатта. Аммо В.Файзуллоҳнинг бир фикрига тўла маънода қўшила олмаймиз. Европа ва Америка насрида ҳам мусиқийликни ёрқин намоён этадиган, қаҳрамонлар субъектив олами тасвирида тўла-тўқис лирик ифода етакчилик қилувчи асарлар талайгина. Олим санаган Ж.Жойснинг “Улисс” романидаги лирикага монанд ўринлар, айниқса Стивен Дедалус ўйлари, бошқа қаҳрамонларнинг лирик шеърият билан йўғрилган монолог ва диалоглари В.Файзуллоҳ фикрини инкор этади. Айниқса, У.Фолькнер ҳақида бундай хулосани айтишга шошилмаслик керак. Шунини таъкидлаш керакки, У.Фолькнер ўз ижодини шеърият билан бошлаган. Услубда шеъриятга хослик унинг “Аскар мукофоти”, “Ўлаётган чоғимда”, “Авессалом, Авессалом” романларида, қолаверса, адибга шуҳрат келтирган, “Шовқин ва ғазаб”

романида етакчи хусусият ҳисобланади. Охирги романдаги Бенжи монологларининг барчасида шеър ритми бор. У.Фолькнер шу томонлама Т.Мурод насри билан ҳамоҳанг. Ҳатто Москвада ўқиб юрган пайтлари мутолаа қилганда Т.Мурод қалбидан ўрин олган дейишимиз ҳақиқатга зид келмайди.

Т.Муроднинг “отамдан қолган далалар”даги Дехқонкул образи асосий ҳикоячи вазифасини ўтаган. У ҳамма воқеаларни ўзи сўзлаб беради. Сўзлаганда ҳам бошқа адабий образларга ўхшаган, эга-кесими равон, анъана услубда сўзламайди. Ўз нақтаи назарини, ўзига хос тил билан баён этади. Мана унинг У.Фолькнер қаҳрамони Бенжининг ёшидаги бир воқеани баён этиш йўли:

“Онамиз мени қарғаб-қарғаб ётқизади.

Мен онамиз рўмолини тортқилай-тортқилай ухлаб қоламан.

Бир маҳал эшигимиз ғижир-ғижр очилиб ёпилади.

Мен кўзимни очгани эринаман. Онамиз ташқарилаяпти дея ўйлайман.

Ўн беш-йигирма кунда бир шундай бўлади.

Бир сафариди уйқим келмайин ётаман...

Айвон тарафдан шивир-шивир эшитаман. Шивир-шивирда мени отимда бўлади!

Гап-сўзларни алайна-алайна эшитолмайман. Аммо-лекин кўнглим туяди: ана шу шивир-шивирчи отамиз бўлади”^[5, 27].

У.Фолькнернинг “Аскар мукофоти”, “Сарторис”, “Август ёғдуси”, “Шовқин ва ғазаб” каби романларининг барчасида фуқаролик уруши руҳи кезиб юради. Бу урушда ўзи иштирок этиш ёшига етмаган қаҳрамонлар уруш ва таъқиб хавфини оталарида, барча катталарда ҳис этадилар. Т.Мурод асаридаги мазкур кўчирмада худди шу руҳият кузатилади. Ўз уйига яширинча келаётган ота, фуқаролик уруши хавфи, отанинг таъқиб этилиши бола Дехқонкулнинг руҳиятида аниқ сезилади. “Шовқин ва ғазаб” қаҳрамони Бенжи сингари Дехқонкул ҳам бўлаётган воқеаларга нисбатан кузатувчи позициясида туради. Ундаги хавф-хатар, безовталиқ, ёмон оқибатни кўнглидан ҳис этиб турса ҳам, қўлидан ва тилидан ҳеч нарса келмайди. Бенжи-ку ўз туғилган уйида бўлаётган воқеаларга ҳеч қурса йиғлаб, ғингиб муносабат билдиради. Унинг бу безовталигини ҳамма ақли йўқ болаланинг хархашаси деб тушунишсада воқеалар маромига нисбатан аралашади. Дехқонкул эса бундай қила олмайди. Ухлаётган бўлиб оиласи учун келаётган хавф-хатар руҳини сезади, холос. Дехқонкул ҳам Бенжи ҳам бу хатарли, сирли воқеалар ортида отанинг омонат эканини ҳис этадилар. Қолаверса, Дехқонкул тилдан воқеликнинг ҳикоя қилиниш усули ҳам У.Фолькнернинг бошқа қаҳрамонларига нисбатан Бенжиге яқинроқ.

Ёки адибнинг “Момо ер қўшиғи” қиссасида Паҳлавон Даҳо образи бор. Унинг бобоси фуқаролар уруши қатнашчиси. Наган тақиб, қишлоғида қизиллар тартибини ўрнатишга ҳисса қўшган. Отаси Сержант Орзикулов деган ҳазил-кинояли ном олган, аскарликдан келиб қилган элдан ташқари қилиқлари учун шу номга эришган. Кейинчалик эси кириб, дастлаб қишлоқ подасини боққан, уйланган, бола-чақали бўлган. Бу орада иккинчи жаҳон уруши бошланган. Урушда беш йил қатнашиб, дунёнинг бор азоб-укубатини тортиб қишлоғига қайтиб келган. Келса урушгача туғилган икки қизи, отаси вафот этган. Урушдан кейин яна бир қиз кўрган, у ҳам турмаган. Ниҳоят, битта-ю битта охирги фарзанди яшаб қолган. Унга момоси томонидан узоқ суриштириш орқасида умри вафо қилсин дея Турсунбой деб исм қўйишган. Аслида Турсин, кейинчалик Паҳлавон Даҳо номини олган қисса қаҳрамони сержант Орзикулов урушдан қайтгандан сўнг туғилган ёлғиз ўғли. Олийгоҳда ўқиб, отасининг ёшлигидагидек хаволаниб, шаҳарда буюклик даъвосида юриб, оёғи ердан узилган Паҳлавон Даҳонинг ўзини тутишлари, ҳатти-ҳаракатлари, ота-онасига беписандлиги, садизмга мойиллиги “Шовқин ва ғазаб” романи қаҳрамони Квентинга ўхшаб кетади. Квентин телба укасини хўрлаш билан болаликнинг кичик жамиятида ўз мавқеини кўтармоқчи бўлади. Укасини қийнаб роҳатланади. Паҳлавон Даҳо эса бутун жамиятдан ўзини баланд тутаяди. Ота-онаси, атрофидагиларни менсимаслик билан ўзини юксак мавқедаги одам эканини кўрсатмоқчи бўлади. Қаҳрамон билан боғлиқ ушбу эпизод ўзининг онгсизлик ҳолати, инсон табиатига тескарилиги билан

хатто Квентинга хос пинҳона садизм туйғусидан ҳам ўтиб тушади : “Шунда, тошлар орасидан нимжон овоз келди.

Даҳо тошни кўтариб қаради.

Тош остида ёнғокдай чипор мойк бўлди. Мойк ёриғидан бир тумшук чиқиб турди. Тумшук вақти-вақти билан қимирлади. Ҳаётга талпинди.

- Бечора-е, чиқолмаяпсанми? Ҳозир чиқарамиз, ҳозир. Аввал бир сув ичиб ол!

Даҳо шундай дея оғзига тупук тўплади. Тупугини авайлаб мойк ёриғига тўкди.

Мойк ёриғи балғамга тўлди.

Даҳо папиросни бурқситиб-бурқситиб тортди. Чўғини полапон тумшуғига олиб борди.

Чўғ тупукдан жиз-жиз этди...

Полапонда жон асари бўлмади”[5, 662].

Асарда бир жайдари подачи, уруш қатнашчиси, турмушнинг аччиқ-чучугини кўрган одам Сержант Орзикуловнинг ўғли даҳолик касалига йўлиқиб, ўз истеъдодсизлиги сабаб фитначи, иғвогар, текинхўр одамга айлангани ёритилган. Унинг юҳо нафси туфайли уруш азоблари ҳам ўзгартира олмаган Орзикулов аризабозга айланади. Ўз ишидан ўзи уялиб охирида шунинг аламида оламдан ўтади. Буларнинг ҳаммаси миллий анъаналарга содик яшаган қишлоқ кишиларининг кейинги авлоди ахлоқи, маънавиятида бузилиш, инқироз юз берганини кўрсатади. У.Фолькнер романларидаги “Жануб инқирози” фалсафасида ҳам шунга яқин ҳолатлар бадий тасвир этилади. Буларнинг ҳаммаси Москвадаги Олий адабиёт курсида таълим олиш жараёнида жаҳон адабиёти, шу жумладан, У.Фолькнер ижоди билан мукамал танишган Т.Муроднинг бадий таъсирланиш кўлампидан далолат беради. У.Фолькнердан таъсирланиш анъанаси 80-йилларнинг ўрталаридан эътиборан яққолроқ кўринади. Аммо Ў.Ҳошимовдан кейин У.Фолькнер насри анъаналаридан бевосита таъсирланган, бу таъсирни, образлар, сюжет мотивлари, психологик ҳолатлар, ҳикоялаш шаклига кўра яққол ифода этган ёзувчилар сифатида ҳеч иккиланмасдан Т.Мурод, М.М.Дўст, Н.Эшонкул, Ш.Ҳамро, Т.Рустамов асарларини кўрсатишимиз мумкин. Айни пайтда Шойим Бўтаевнинг “Шох”, Улуғбек Ҳамдамнинг “Исён ва итоат”, “Ота”, Тўхтамурод Рустамовнинг “Капалаклар ўйини”, Жавлон Жовлиевнинг “Кўркма” романларида У.Фолькнер таъсири изчил кузатилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Курунов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 16.
2. Милиев Сувонкул (Суворон Мели). Глобал илмий-бадий талқин поэтикаси. Филология фанлари доктори (DSc.) диссертацияси. – Тошкент, 2019. – Б. 110.
3. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари. – Тошкент: Ғ.Ғулом, 2015. – Б. 48.
4. Файзуллоҳ В. Абадият /Тоғай Мурод. Танланган асарлар. Роман, қиссалар китобида. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 692.
5. Тоғай Мурод. Танланган асарлар. Роман, қиссалар. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 27.
6. Юсупов О. Н., Вахобов А. А. СУЩНОСТЬ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ //The Way of Science. – 2014. – Т. 128.
7. Юсупов, О.Н. Бадий матн: тушунча ва дифференциал хусусиятлар. Бухоро давлат университети илмий ахбороти. №36 2016. Б. 85-88.
8. Nematjonovich Y. O. COGNITIVE SEMANTICS IN CONTEXT //Восточно-европейский научный журнал. – 2016. – Т. 6. – №. 1. – С. 134-137.
9. Юсупов О. Н. ТАРЖИМАДА МАДАНИЯТЛАРАРО ТАФОВУТЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 3.
10. Юсупов, О.Н., 2013. Новые переводы узбекской литературы в английском языке. Ўзбек тили ва адабиёти, 4(4).
11. <https://literaturologiya.academic.ru/319>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Yuldasheva Dilorom NigmatovnaBuxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi
kafedrasi professori, pedagogika fanlari nomzodi**Gulamova Dilobar Imamkulovna**Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi
kafedrasi magistranti**EVFEMIZMLAR O'QUVCHI NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI OMIL
SIFATIDA** <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>**ANNOTATSIYA**

Raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti tadbirkor, ijodiy tafakkuri yuksak, har qanday qiyin vaziyatdan o'z aql-idroki, mustaqil ijodiy tafakkuri bilan omon chiqa oladigan, shuurida milliy ruhi mustahkam bo'lgan shaxsni tarbiyalashni taqozo qiladi. Davlatimiz siyosati negizida shaxs farovonligi va baxt-saodatini ta'minlash yotar ekan, unda shaxs tarbiyasi yuqorida ko'rsatilgan maqsaddan boshqa mo'ljalda tashkil etilishi mumkin emas. Bu jarayonda: "Maktab bu – hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning o'zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi burchiga aylanishi kerak".

Demak, bosh maqsadimiz "«ta'lim oluvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat» ekan, buning asosiy vositalaridan bo'lgan ona tili ta'limi masalasiga an'anadagidan farqli ravishda butunlay boshqacha ko'z bilan qarashimiz lozim.

Kalit so'zlar: maktabda ona tili ta'limi, ona tili ta'limi maqsadi, pragmatik qiymatli topshiriq, mustaqil fikrlash

Юлдашева Дилором Нигматовнапрофессор кафедры узбекского языкознания
Бухарского государственного университета,
кандидат педагогических наук.**Гуламова Дилобар Имамкуловна**Магистрант кафедры узбекского языкознания
Бухарского государственного университета**ЭВФЕМИЗМЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ УЧЕНИКОВ****АННОТАЦИЯ**

Конкурентоспособная рыночная экономика требует воспитания предпринимателя, человека с высоким творческим потенциалом, человека, способного пережить любую сложную ситуацию собственным умом, независимым творческим мышлением, сильным национальным духом. Поскольку политика нашего государства основана на обеспечении благополучия и счастья личности, то воспитание личности не может быть организовано ни для

какой другой цели, кроме указанной выше. «Школа – это вопрос жизни и смерти, вопрос будущего. Это не может решить только государство, правительство или губернаторы. Этот факт необходимо учитывать».

Таким образом, хотя наша главная цель состоит в том, чтобы «развить навыки самостоятельного мышления учащихся», нам необходимо взглянуть на обучение на родном языке, один из основных инструментов, с совершенно иной точки зрения, чем обычно.

Ключевые слова: обучение родному языку в школе, цель обучения родному языку, прагматическое ценностное присвоение, независимое мышление

Dilorom Nigmatovna Yuldasheva

Professor of the Department of Uzbek Linguistics
of the Bukhara State University, candidate of
Pedagogical Sciences

Gulamova Dilobar Imamkulovna

Master's student of the Department of
Uzbek Linguistics Bukhara State University

EUPHEMISM AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SPEECH CULTURE

ANNOTATION

A competitive market economy requires the education of an entrepreneur, a person with high creative potential, a person who is able to survive any difficult situation with his own mind, independent creative thinking, and a strong national spirit. Since the policy of our state is based on ensuring the well-being and happiness of the individual, the education of the individual cannot be organized for any other purpose than the one indicated above. "School is a matter of life and death, a matter of the future. This cannot be decided only by the state, government or governors. This fact must be taken into account".

So, while our main goal is to "develop students' independent thinking skills", we need to look at native language learning, one of the main tools, from a completely different perspective than usual.

Key words: mother tongue teaching at school, purpose of mother tongue teaching, pragmatic value appropriation, independent thinking

Davlat jamiyatning taraqqiyot darajasidan hamda uni rivojlantirish uchun belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi oldiga muayyan buyurtma qo'yadi. Bu buyurtma jamiyatning (birinchi navbatda, iqtisodiy, so'ngra ma'naviy-madaniy ehtiyojlari bilan belgilanadi) ijtimoiy, iqtisodiy salohiyatini yuksaltiradi, davlat tomonidan belgilangan yagona maqsad yo'lida fuqarolarning ma'naviy-ma'rifiy qiyofasini uyg'unlashtiradi, rivojlanishga to'siq bo'luvchi muammolarni hal etadi. Bu esa, pirovard natijada, jamiyat a'zolarining umumiy farovonligini ta'minlashga olib keladi. Davlat buyurtmasida fan va ta'limning rivojlanish hamda integratsion holati, boshqaruv, ta'minot tizimining darajasi, jamiyat va shaxs orzu-umidlarining mushtarakligi kabilar diqqat markazda bo'lib, muayyan hujjat bilan rasmiylashtiriladi. Bu hozirgi kunda Respublikamizda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi" kabilardir.

Mazkur rasmiy hujjatlarda ta'lim tizimiga muayyan talablar qo'yilmoqda. Zero, 1997-yilda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun talablari hozirgacha ta'limning maqsad, vazifa, tur va bosqichlarini belgilab berdi, umumiy va har bir fan bo'yicha buyurtma mazmuni Davlat ta'lim standartlari (malaka talablari) ko'rinishida qonunlashtirildi. Ta'lim O'zbekiston Respublikasi siyosatining ustuvor yo'nalishi, davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy-pedagogik masala bo'lganligi bois uning bosh maqsadi ham hukumat tomonidan belgilab berildi: "Mamlakatimizning istiqolol yo'lidagi birinchi qadamlaridanoq, buyuk ma'naviyatimizni tiklash va yanada yuksaltirish, milliy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, uning milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan uyg'unlashtirish asosida jahon andozalari va ko'nikmalari darajasiga chiqarish maqsadiga katta

ahamiyat berishimiz kerak”ligi ta’kidlandi. Zero, “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyiliga asoslangan holda... maktab ta’limini rivojlantirish biz uchun buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanishi zarur”.

Ta’lim tizimida hamisha davlat buyurtmasi asosida ta’limning umumiy maqsadi belgilab beriladi. Davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi sifatida ta’lim-tarbiyaning maqsadi yagona bo’lib, bu yaxlitlik davlat, jamiyat va uning a’zolari munosabatlari bilan belgilanadi. Shu bois respublikamizda ta’limning umumiy maqsadi negizida ijodiy va mustaqil fikrlovchi, ma’naviy-mafkuraviy qiyofasi jamiyatning bosh g’oyasi bilan uyg’unlashgan shaxsni tarbiyalash mo’ljali yotadi. Hozirgi kunda barkamol avlod deganda “jismonan sog’lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat’iy hayotiy nuqtayi nazarga ega yoshlar” tushuniladi. Vaholanki, ta’limdan ham, tarbiyadan ham maqsadimiz bitta: farzandlarimiz barkamol bo’lsin.

Ta’limning umumiy maqsadi har bir o’quv fanining maqsad va vazifalarini belgilab olishni taqozo etadiki, bu, xususan, milliyligimizning yorqin ifodasi bo’lgan ona tili ta’limi maqsadida o’zining aniq ifodasini topgan: “maktabda ona tili ta’limi maqsadi o’z fikrini og’zaki va yozma tarzda to’g’ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o’zgaralar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat”. Ona tili ta’limi maqsadi ta’limning umumiy maqsadiga uyg’un bo’lib, uning ikki talabini o’zida juz’iylashtiradi: ijodiy va mustaqil fikrlash malakasini qaror toptirish hamda buning natijasida ta’lim oluvchining har tomonlama yetuk shaxs sifatida kamol topishi [2].

Demak, o’quvchining ona tili imkoniyatlarini egallashi hamda shu asosda barkamol inson sifatida shakllanishiga bo’lgan talab bu fan tadrisi oldiga juda ko’p vazifalarni qo’yadi. Jumladan, o’rta ta’limning umumta’lim fanlari bo’yicha amaldagi malaka talablari (Toshkent, 2020) da belgilanganidek, ta’lim muassasalarida olib borilayotgan ishlar o’quvchilarning o’zida zarur malaka va ko’nikmalarni shakllantirishiga qaratiladi. Ta’lim usuli, mazmuni, ta’lim vositalari ana shu ulkan va ulug’ vazifalarning aniq va puxta bajarilishiga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

Ta’lim maqsadida shaxsning ma’naviy-mafkuraviy tarbiyasi milliy mafkura va milliy g’oyaga muvofiq bo’lishi aksiomatik xarakterga ega. Chunki tarbiyalanuvchi shaxsning ma’naviy-mafkuraviy qiyofasi jamiyatning yagona va umumiy ma’naviy-mafkuraviy siyosatiga mos kelishi jamiyat taraqqiyotining garovidir. Shuningdek, ona tili ta’limi maqsadining asosiy uzvi bo’lgan ijodiy tafakkurli va mustaqil fikrli shaxsni tarbiyalash masalasi davlatimizning ichki siyosati va iqtisodiy tizimning, uning haraklantiruvchi kuchlarining tafakkur tarziga bo’lgan talabi bilan belgilanadi.

Raqobatga asoslangan bozor iqtisodiyoti tadbirkor, ijodiy tafakkuri yuksak, har qanday qiyin vaziyatdan o’z aql-idroki, mustaqil ijodiy tafakkuri bilan omon chiqqan oladigan, shuurida milliy ruhi mustahkam bo’lgan shaxsni tarbiyalashni taqozo qiladi. Davlatimiz siyosati negizida shaxs farovonligi va baxt-saodatini ta’minlash yotar ekan, unda shaxs tarbiyasi yuqorida ko’rsatilgan maqsaddan boshqa mo’ljalda tashkil etilishi mumkin emas. Bu jarayonda: **“Maktab bu – hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning o’zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi burchiga aylanishi kerak”**. Demak, bosh maqsadimiz “«ta’lim oluvchilarda mustaqil fikr yuritish ko’nikmalarini hosil qilishdan iborat” ekan, buning asosiy vositalaridan bo’lgan ona tili ta’limi masalasiga an’anadagidan farqli ravishda butunlay boshqacha ko’z bilan qarashimiz lozim.

O’rta umumiy ta’limning amaldagi malaka talablarida “Ona tili” o’quv predmetini o’qitishning asosiy vazifalari quyidagicha belgilangan:

–o’quvchi shaxsini fikrlashga, o’zgaralar fikrini anglashga, o’z fikrini og’zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish;

–o’quvchilarda grammatikaga oid o’zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so’zning tarkibi, so’z yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish;

–ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to’g’ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat [2;7].

Belgilangan vazifalarga diqqat qilsak, 1- va 3-vazifalar ona tili ta’limining bosh maqsadiga to’la hamohang, 2-vazifa esa qisman. To’g’rirog’i, 1- va 3-vazifalar o’quvchiga til imkoniyatlarini

o'rgatish talabini qo'ysa, 2-vazifa ta'lim oluvchiga tilshunoslik asoslarini muntazam o'rgatib borishni taqozo etadi. Ya'ni 1-, 3-vazifalar bolani ijtimoiy hayotga, turmushga tayyorlash muddaosini ko'zlaydi. 2-vazifa ijrosi esa uni tabiiy hayot tarzidan uzib qo'yishga olib keladi. Bu holatni, afsuski, maktabda o'qitiladigan barcha o'quv predmetlari ta'limida kuzatishimiz mumkin.

Tilshunos olim B.Mengliyev "kun.uz" kanaliga bergan intervyusida shunday deydi: "Hammamiz maktabda fizika, kimyo, matematika, biologiya predmetlarini o'qiganmiz. Ulardan qoyillatib "besh" baho olganmiz. Ammo ko'p hollarda oddiygina elektr chirog'i patronini o'rnatishni ham, daraxtni payvand qilishni ham, yulduzlarga qarab vaqtni aniqlashni ham, jarohatga qanday malham qo'yishni ham, biror narsaning hajmini hisoblashni ham eplay olmaymiz. Hatto oddiygina isitish tizimidagi suvning aylanma harakatini ham tushunmaymiz. Nega? Chunki biz olgan ta'lim hayotdan uzilib qolgan. Hamma ham fizik, matematik, biolog bo'lavermaydi-ku! Shuning uchun o'quvchida hayotiy kompetensiya birinchi o'ringa chiqishi lozim edi" [3]. Haq gap. Olimning fikridagi bir so'zni ham rad eta olmaymiz. Bolalarning maktabdan bezishiga ham mana shu jihatlari sabab bo'lmayaptimikan?!

Olim fikrini davom ettiradi: "Endi o'zimizning "Ona tili"mizga kelaylik. Ona tili ta'limining ahvoli qanday? Boshi ham, adog'i ham yo'q, buning ustiga darslikdan darslikka o'tish, sinfdan sinfga ko'chish bilan o'zgarib turadigan son-sanoqsiz ilmiy (lingvistik) qoidalarni yodlatamiz. Matnning, berilgan gaplarning avra-astarini chiqarib, ipidan ignasigacha tahlil qildiramiz. Biroq bu "bilim"lar og'zaki va yozma nutqimizga qay darajada ta'sir qilishi haqida o'ylab ham ko'rmaymiz." Achchiq, ammo haqiqat!

Ha, inson shaxsida ruh, tafakkur va til chambarchas bog'liq. Bundan ijodiy va mustaqil fikrli shaxs tarbiyasini amalga oshirishda ona tili va uning ta'lim tizimi, buni tashkil etuvchi vositalarning roli va xarakteri beqiyos ekanligi ayon bo'ladi. Shu o'rinda haqli savol tug'iladi: **bugungi kunda jamiyatimiz bilimdon shaxsga ehtiyojmandmi yoki ko'zlagan maqsadga erishishning o'nlab yo'llari borligini, muayyan sharoitda shulardan qay biri yuksak samara bera olishini biluvchi va uni qo'llay oluvchi shaxsgami?**

Tahlil: amaldagi maktab "Ona tili" darsliklariga e'tibor beraylik. Xo'sh, ularda ("Bilib oling", "Esda tuting" shaklidagi) qancha grammatik qoidalar berilgan?

5-sinf "Ona tili" darsligida – **192 ta**;

6-sinf "Ona tili" darsligida – **194 ta**;

7-sinf "Ona tili" darsligida – **117 ta**;

8-sinf "Ona tili" darsligida – **51 ta**;

9-sinf "Ona tili" darsligida – **40 ta**;

10-sinf "Ona tili" darsligida – **26 ta**;

11-sinf "Ona tili" darsligida – **25 ta.** (Jami: **645 ta**)

Ammo bu hali hammasi emas. Agar 9-, 10-, 11-sinf "Ona tili" darsliklarida berilgan qoidalarning har biri 1-1,5 sahifa egallashini inobatga olsak, ular miqdori o'rtacha uch barobarga oshadi. (Bu umumiy qoidalar miqdorining 800dan oshishini ko'rsatadi.)

Hadisi shariflardan birida shunday deyiladi: "Ilmga rag'bati bo'lmagan kishiga ilm o'rgatmoq – gunohga botmoq, behuda ilm o'rgatmoq esa ikki karra gunohga botmoqdir." Biz o'quvchilarimizga behuda ilm o'rgatmayapmizmi?! Professor B.Mengliyev ta'biri bilan aytganda: "Maktabda yoshlarimiz ona tili mashg'ulotlarida boshi ham, adog'i ham yo'q, buning ustiga darslikdan darslikka o'tish, sinfdan sinfga ko'chish bilan keskin o'zgarib turadigan son-sanoqsiz ilmiy (lingvistik) qoidalarni yodlashga majbur bo'lishayotganligi" bolaga nima beryapti?!

Biz qachon o'quvchilarimizga til o'rgatish bilan tilshunoslik asoslarini o'rgatish masalasini farqlab olamiz? Qachongacha bolalarimizga "keraksiz ilmni o'rgatib" ilm o'rgatmoq savobidan bebahra qolaveramiz? [2;7]

Rasmiy hujjatlarda ta'lim tizimiga qo'yilgan muayyan talablar o'quv jarayonining maqsad, vazifa, tur va bosqichlarini belgilab beradi. Har bir fan bo'yicha buyurtma mazmuni davlat ta'lim standartlari (malaka talablari) ko'rinishida aks etadi. Davlat buyurtmasi asosida ta'limning umumiy maqsadi belgilab berilishi soha mutaxassislari uchun sir emas.

Bu, xususan, milliyeligimizning yorqin ifodasi bo'lgan ona tili ta'limi maqsadida o'zining aniq ifodasini topgan: "Maktabda ona tili ta'limi maqsadi o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgaralar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat".

Shu o'rinda, eng avvalo, ona tili ta'limi va uning natijasi borasida ikki jihatni farqlab olishimiz zarur. Bular:

1) ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilning beqiyos imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni tilning kommunikativ-amaliy qiymatini yuksak darajada namoyon eta olish ko'nikmalarini singdirish;

2) ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilshunoslik asoslarini muntazam o'rgatib borish, tom ma'noda, jamiyat uchun tilshunoslikning qonun-qoidalarini biladigan shaxsni tayyorlash.

Bugun maktab ona tili ta'limida rasman birinchi ("ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilning beqiyos imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni tilning kommunikativ-amaliy qiymatini yuksak darajada namoyon eta olish ko'nikmalarini singdirish") maqsadni ko'zlab, amalda esa ikkinchi maqsadni ("ona tili ta'limi jarayonida tahsil oluvchiga tilshunoslik asoslarini muntazam o'rgatib borish, tom ma'noda, jamiyat uchun tilshunoslikning qonun-qoidalarini biladigan shaxsni tayyorlash") amalga oshirayotganimiz achinarli holdir.

Maktab o'quvchilari o'z ona tillarini, odatda, tabiiy ijtimoiy sharoitda shu tilda so'zlashuvchi oila a'zolari, mahalla, bir tilli jamoatchilik orasida o'rganib borishadi. Yillar o'tgani sayin ona tili inson uchun nafaqat axborot yetkazish va axborot qabul qilish vositasi, balki uning milliy o'zligini shakllantiruvchi birlamchi omilga aylanib boraveradi. Darhaqiqat, ona tili kishi tafakkurini shakllantiruvchi, insonni inson sifatida rivojlantirib boruvchi, uning ma'naviy kamoloti, komilligini ta'minlab beradigan asosiy manba hisoblanishi hech birimiz uchun sir emas. Shuning uchun ham dunyo tamaddunida o'zini, o'zligini tanigan har bir xalq, har bir millat, avvalo, o'z ona tili qadrini yuksaltirishga, uning ta'limi samaradorligini oshirishga harakat qiladi.

Demak, insonning o'z ona tiliga e'tiborsiz qarashi uni iste'moldan chiqib ketishiga, bu esa kishining milliy hissiyotlaridan mosuvo bo'lishiga, milliy tuyg'udan ayrilmoq esa manqurtlikka olib keladi. Shunday ekan, inson qayerdagi yashamasin, boshlang'ich va o'rta umumiy ta'limni imkoni yetgunicha o'z ona tilida olgani ma'qul.

Kishilarning ma'naviy saviyasi, odob-axloqi, madaniyatlilik darajasi, oliyanoblighi va, umuman, ichki dunyosining qanchalik boy ekanligi, avvalo, uning nutqidan ma'lum bo'ladi. So'zlovchiga xos ijobiy yoki salbiy fe'l-atvor ham ularning nutqida muayyan til vositalari asosida yuzaga chiqadi. Xalqimizda: "Yaxshi topib gapirar, yomon qopib" degan maqol zamirida ham nutq egasiga xos fe'l-atvorning ijobiy yoki salbiy jihatiga ishora sezilib turadi. Ba'zan juda orasta kiyingan, yurish-turishi o'ziga yarashgan kishilar bilan, ba'zan biz uchun «yulduz» darajasida bo'lganlar bilan ozgina suhbatlashsak, qaytib bu suhbatni orzu etmasligimiz ham mumkin. Yoki aksincha.

Insonda nutq madaniyatini me'yorlashtiradigan leksik birliklar ancha. Shulardan biri evfemizmlardir.

Nutq jarayonida axloq-odob hamda hissiy talablar ta'sirida aytilishi nojoiz, noqulay bo'lgan so'zlarni yumshoq va muloyim ifodasi bo'lgan ikkilamchi nomlar, ya'ni evfemizmlar tilda alohida bir tizimni tashkil qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida Kumushbibi maktubida shunday o'rin bor: "Sizni va otamni juda sog'indim, agarda og'ir oyoq bo'lmasam edi, qish bo'lishiga qaramasdan Marg'ilonga jo'nar edim, qudangiz, qayin onamning so'z(lar)iga qaraganda, kelasi oyda ko'zim yorir emish". (Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar)

Maktubdagi homiladorlik bilan bog'liq ma'nolarni aks ettirgan og'ir oyoq, ko'zi yorimoq kabi evfemizmlar xalqimizning milliy ruhi, odobi, nazokatini aks ettirgan til birliklaridir. Evfemizmlar orqali, asosan, inson ruhiyati, o'zaro munosabati, bir-biriga bo'lgan e'zosi, hurmati, takallufi aks etadi. Tom ma'noda, evfemizmlarni o'rinli qo'llash nutqni madaniylashtiradi, so'zlovchini ham, tinglovchini ham noqulaylikdan qutqaradi. Shuning uchun ham ulardan foydalanishda ehtiyotkorlik talab etiladi. O'zini jamiyatning madaniyatli a'zosi deb hisoblagan har bir kishisi uchun ham mazkur birliklardan o'rinli foydalanish o'ta muhim. Tabiiyki, bu nutq madaniyatining ifodasidir.

Inson umri davomida sharoit taqozosiga ko'ra turli tillarni, shuningdek, o'z ona tilini ham o'zlashtirib boradi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili o'quv predmetini o'qitish ishlari o'quvchilarning tug'ilganidan toki maktabga qadam qo'yguniga qadar egallagan nutqiy ko'nikmalari ustiga quriladi va ayni paytda o'quvchilarda mavjud nutqiy ko'nikmalar adabiy til me'yorlariga muvofiqlashtirib ham boriladi.

Qisqa qilib aytganda, ona tili mashg'ulotlarida o'quvchi uch parametr– to'g'ri o'qish, xatosiz yozish va o'qigan(eshitgan)ini to'g'ri anglay olishni egallashi zarur. Shu o'rinda ta'kidlash muhimki, o'quvchining "to'g'ri anglay olish"i uning madaniy nutqida namoyon bo'ladi. Madaniy nutq esa kishidan eshitgan, bilgan, anglaganlarini to'g'ridan to'g'ri aytish(yozish)ni emas, uni me'yor elagidan o'tkazish, ya'ni qayta ishlashni, jamiyat odob-axloq qoidalariga moslashtirishni, o'ziga xos analiz va sintezni taqozo etadi. Ana shu jarayonning amalga oshishida esa o'quvchiga eng yaqin vosita bo'lib evfemizmlar xizmat qiladi.

Bu esa maktab o'quvchilari nutqini evfemizmlar bilan boyitish zarurati va ahamiyatini belgilaydi.

Fikrimiz dalili sifatida boshqa til va nutq birliklari (masalan, frazeologik birliklar, maqol, hikmatli so'z, perifraza va h.lar)ning nutqdagi ahamiyatini inkor etmagan holda evfemizmlar madaniy nutqning eng zarur unsuri ekanligiga misol keltirishga harakat qilamiz. Masalan, Karim xotin oldi gapida xotin olmoq birligining shu holatda aytilishi o'zbekona odob-axloq me'yorlariga zid. Uning o'rnida Karim **oila qurdi**; Karim **juftini topdi**; Karim o'ziga **jufti halol tanladi**; Endi Karimning **yostiqdoshi bor**; Endi Karimning **umryo'ldoshi bor**; Karim **uylandi**; Karim **oilali** kabi o'nlab evfemik birliklarni qo'llash mumkin. (Mazkur efemiyalar o'rnida bir boshini ikkita qilmoq, bir yostiqqa bosh qo'ymoq (ibora); Davraga – otin, yigitga –xotin (maqol); Voyaga yetgan er kishi xotin olmog'i farz (hadis) kabi birliklarni doimiy qo'llab bo'lmaydi. Biroq evfemik birliklarni istalgan nutqda bema'lol qo'llash imkoniyati mavjud.)

Aslida, o'rta umumta'lim maktablarining ona tili mashg'ulotlarida pragmatik qiymatli topshiriqlardan foydalanish samaradorlik omili ekanligini nazardan qochirmaslik muhim va bu ona tili ta'limi mazmuni(dastur va darsliklar)da ham to'la aks etishi zarur. O'quvchi uchun pragmatik qiymatli birliklardan biri nutqiy evfemizmlar bo'lib, ular o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qila oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Raupova L., Qurbonova M., Abuzalova M., Yuldasheva D. Hozirgi o'zbek tili. Darslik. – Buxoro: Durdona, 2021.–555 b. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/119110>
2. Yuldasheva D.N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi (OO'MTV tasdiqlagan darslik).–Buxoro: Durdona, 2021.–445 b. <http://library.ziyonet.uz/ru/book/119112>
3. Bunday ona tili ta'limi o'zimizni aldashedan boshqa narsa emas!" – Tilshunos olim bilan suhbat/ 27.08.2019. kun.uz
4. Юлдашева Дилором Нигматовна. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик асослари: педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.–Тошкент, 2007.–124 б.
5. Yuldasheva D.N. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining ona tili o'qituvchilariga ochiq xat: Maktab partasida o'tirgan bolalarimizning barchasi tilshunos bo'lishi kerakmi?// "Ma'rifat" gazetasi 2020-yil 4-mart, chorshanba –№ 10 (9283)-son. 10-11-sahifalar.
6. Дилором Юлдашева (Dilorom YULDASHEVA). Профессиональные фразеология (Professional Phraseology). International conference on academic studies in philology (BICOASP) 26-28 September 2019 Bandırma <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/60539392/>
7. Dilorom Nematovna Yuldasheva. Problems of national language education at school. Volume 4 Issue 3 BSU 2020 (3) Published by 2030 Uzbekistan Research Online, 2020 <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss3/15/>

8. D.N/ Yuldasheva. BASIC NON-VERBAL COMPONENTS OF SPEECH. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES (2767-3758) 3 (01), 17-24.
9. AN Istamovna. Leksik birliklarning milliy o'zlik ruhini ifodalashdagi roli (Erkin Vohidov dostonlari asosida). Conferences, 2021.
10. G.T.Chullieva. Intonema and its Types. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 91-95.
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/314>
11. 11.DY Yusupova. Poetess Khalim Khudoyberdieva and his skill in use of the word. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021.–Pag.238-241.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44644284>
12. Dildora Yunus kizi Yusupova. About Polisemantic Words (on the example of the poems of the Uzbek poetess Khalima Khudoyberdiyeva). Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag.384-389.
<https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/367>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Юсупова Дилдора ЮнусовнаБухарский государственный университет,
докторант кафедры узбекского языкознания

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕЧЬ И МНОГОЗНАЧНОСТЬ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Язык - уникальная сложная система и одновременно творческое существо. Мы знаем, что возникновение и реализация языка происходит главным образом через речь. Речь - это также устройство с бесконечным творчеством, которое демонстрирует силу языка таким образом, чтобы соответствовать контексту слова. Взаимно-ассоциативный характер – это не совсем то же самое в языке и речи. Лингвистические единицы, такие как лексемы, всегда имеют парадигматические (сходство) и синтагматические (соседство) отношения, которые указывают друг на друга и напоминают друг друга. Многозначное слово образует отдельный круг с каждым значением. Они лексемы и помещены в отдельные парадигмы языка. С этой точки зрения любая лексема, будь то одно семантическая или много семантическая, имеет много значений в речи. Слово же всегда остается одним и тем же для конкретного речевого процесса.

В статье анализируются особенности использования некоторых слов в переносном смысле в стихотворениях талантливой узбекской поэтессы Халимы Худойбердиевой.

Ключевые слова: лингвопоэтика, метафора, метонимия, синекдоха, метафора, индивидуальная речь.

Yusupova Dildora YunusovnaBukhara State University, doctoral student
of the Department of Uzbek Linguistics

ARTISTIC SPEECH AND POLYSEMINATION

ANNOTATION

Language is a unique complex system and at the same time a creative being. We know that the emergence and realization of language occurs mainly through speech. Speech is also a device with endless creativity that demonstrates the power of language in a way that fits the context of the word. Mutually associative nature is not exactly the same in language and speech. Linguistic units, such as lexemes, always have paradigmatic (similarity) and syntagmatic (adjacency) relationships that point to and resemble each other. An ambiguous word forms a separate circle with each meaning. They are lexemes and placed in separate paradigms of the language. From this point of view, any lexeme, whether it is one semantic or many semantic, has many meanings in speech. The word always remains the same for a particular speech process.

The article analyzes the features of the use of some words in a figurative sense in the poems of the talented Uzbek poetess Halima Khudoyberdiyeva.

Key words: linguopoetics, metaphor, metonymy, synecdoche, metaphor, individual speech

Yusupova Dildora Yunusovna
Buxoro davlat universiteti o'zbek
tilshunosligi kafedrasida doktoranti

BADIIY NUTQ VA POLISEMIYA

АННОТАЦИЯ

Til noyob murakkab tizim va ayni paytda ijodiy mavjlikdir. Tilning mavjudligi hamda amaliy qiymati, asosan, nutqiy voqelanishidagina ahamiyat kasb etishi ma'lum. Nutq ham so'z kontekstiga to'g'ri keladigan tarzda til qudratini namoyon etuvchi cheksiz ijodkorlikka ega qurilmadir. O'zaro assotsiativ tabiat til va nutqda mutlaqo bir xil emas. Lingvistik birliklar, masalan, leksemalarda hamisha bir-biriga ishora qiluvchi va o'xshash paradigmatic (o'xshashlik) va sintagmatik (qo'shnilik) munosabatlar mavjud. Masalan, ko'pma'noli so'zlar har bir ma'nosi bilan alohida qurshov hosil qiladi. Aslida, ular muayyan leksemalar bo'lib, tilning alohida paradigmalarida joylashgan. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, har qanday leksema, xoh u birma'noli bo'lsin, xoh polisemantik bo'lsin, nutqda ko'p ma'noga ega bo'laveradi. Muayyan nutq jarayoni uchun esa so'z doimo bir xil bo'lib qoladi.

Mazkur maqolada iste'dodli o'zbek shoirasi Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida ayrim so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanish xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, metafora, metonimiya, sinekdoxa, metafora, individual nutq

Мы знаем, что язык – это особенно сложная система, и что ее единицы функционируют упорядоченным образом. В сознании носителей определенного языка лексемы, принадлежащие этому языку, существуют во взаимных парадигматических (сходство) и синтагматических (соседство) отношениях. Например, лексема мать живет в парадигме с лексемами ребенок, сын и девочка, с одной стороны, и лексемой отец, с другой. Сущность одного члена в парадигме берется по отношению к сущности другого члена, который похож на него в парадигме. Например, в то время как лексема мать образует парадигму с лексемами ребенка, сына, дочери и отца, их общий знаменатель объединяет эти лексемы в одну парадигму, в то время как разные символы обеспечивают независимость. Символы, которые указывают и напоминают друг друга таким образом между языковыми единицами, являются ассоциативными отношениями, и сущность материнской лексемы определяется в сравнении с сущностью отцовской лексемы. С другой стороны, аналогия основана на отношениях напоминания, воспоминания и параллельности.

Лексемы также важны тем, что могут вступать в синтагматические отношения. Например, материнская лексема объединяет в речи десятки, сотни лексем, таких как добрый, добрый, одинокий, счастливый, страстный, с одной стороны, и морфологические формы и словообразовательные суффиксы, с другой. Это характерная черта динамики лексемы.

Говорящий выбирает единицу, необходимую в речевом процессе из парадигмы на основе сходства и различий, и создает множество комбинаций в речи в пределах синтагматической способности [3]. В речи ни суть лексемы, ни синтагматическая возможность не могут быть полностью раскрыты за один речевой момент. Ведь, как указывает диалектика, в один события не раскрывается полностью сущность, не полностью реализуется возможность. Речь - это лишь его часть.

Лексема – это готовая, устойчивая, общая и обязательная в сознании членов определенного общества, состоящая из единицы формы и значения, округленная, представляющая понятия и отношения, обозначающие действие, бытие, объект, знак, количество, и так далее. Это лингвистическая единица, которая объединяет слова и грамматические морфемы в речи [3]. Форма лексемы в речи – слово.

В лексикологии различают односемантические и многосемантические слова. С точки зрения теоретической лексикологии слово, употребляемое в речи, всегда однозначно. Поскольку слово является одноразовой формой лексемы, оно имеет природу уникальности в отличие от лексемы.

По мере развития общества произносимые слова продолжают порождать вербальные значения, которые неразрывно связаны с выражаемым ими лексическим значением. В результате односемантическое слово становится многосемантическим.

Многозначные слова образуют отдельный круг с каждым значением. Они становятся лексемами и выделяются в отдельные парадигмы языка. Мы видим это в стихах узбекского поэта Халимы Худойбердиевой.

Поэт Халима Худойбердиева – уникальный, неповторимый художник, сумевший по-разному выразить лексические значения слова, и своими хорошими стихами покоривший сердце узбекского читателя. Ему удалось создать новые метафоры на основе лексико-семантических особенностей современного узбекского языка.

Поэт больше использует красивые аналогии, будь то на общественно-политические темы, лирические или интимные темы. Когда поэт представляет образ эмоций в новых формах, он достигает баланса формы и содержания; честно говоря, постоянно стремятся прославить торжество справедливости; в то же время он придает новые и более глубокие значения знакомым всем словам, доказывая, что он настоящий талант.

Посмотрим на примеры. Поэт пишет в стихотворении «Мимо проходит женщина...»:

Сен сўрама. Мен ҳам айтмайин,
Курагимни(нг) синганини қарс.
Шовқин солма, мен уйғотмайин,
Юрагимда ётар бир йўлбарс... [5]

Х.Худойбердиева создает красивую аналогию в стихотворении «Женщина» строчкой «Тигр лежит в моем сердце». Поэма «Женщина» признана экспертами как «Это стихотворение посвящено женщинам всего мира». В этом стихотворении десятки красивых метафор: «Ты – река», «Женщина их не хотела, злодеи сказали, что у женщины противоположный характер», «Они не могли пить женщину, как вино, и отвернулись от нее, сказав, что она горькая» и д.

В поэтической риторике создателя преобладает условность в природе слов, переносимое значение, выраженное в форме «значение под значением». Вышеупомянутые стихи имеют социально-философское, художественное и эстетическое значение по значению.

Другой пример:

Ўз кучи, ўз бардошини билмаган дарахтман мен,
Қоқилгандай битта жойдан жилмаган дарахтман мен.
Сершоҳ, сербарг новдалари чақ-чақлатиб кушларни
Умр бўйи ўзи бир бор кулмаган дарахтман мен...[5]

По словам Ибрагима Гафурова: «Поэзия - это сам поэт». Поэт уподобляет свои душевные муки и пытки «дереву, которое не знает собственной выносливости», «дереву, которое не движется с одного места», «дереву, которое никогда не смеется», и создает уникальные метафоры. Логика притч в этом отрывке сильна, и, читая их, вы невольно становитесь партнером в языке поэта.

Биров пичоқ билан кесди, сўрди шираларимни,
Бошқа биров каллакларди, кўрди ичим, қаъримни.
Баргим пилла қурти еди, биров кийди заримни
Мен-чи, бировлардан бир барг юлмаган дарахтман мен...

Притчи поэта не вызывают у читателя жалости, а скорее создают ощущение, будто он пытается пережить ураган. Одним словом, читая стихотворение, читатель встречает великую

душу по имени ЖЕНЩИНА. На наш взгляд, далеко не все поэты могут так смело описать эту ситуацию, как Халима Худойбердиева.

В своем творчестве Халима Худойбердиева также широко использовала традиционные аналогии в узбекской поэзии. Например,

...Росту ёлгон эртақларнинг борар ери Сен,
Асов отдай эртақларнинг борар ери Сен...

Ещё пример: Онагинам! Дориламон кунлар келди, шафақлари ол...
или же

Ўғлонларинг мева қадар бир ширинликдир...

Ссылаясь на миграции в источниках, обычно принято интерпретировать их на примерах семейства лошадиных. Однако повсеместное развитие значения глаголов отражено и в поэзии поэта. Например,

Мозийи ҳар отар тонгни эмизган,
Ҳар тигли ақли, онгни эмизган.
Бўри, тулкимас, арслонни эмизган –
Туркликнинг кўкраги, булоғи Турон. [5]

В стихотворении Халимы Худойбердиевой «Турон» мастерски описаны такие сочетания, как «стрельба», «стреляющий огонь». Кстати, в обычных случаях они используются для выражения отрицательных значений. Но в этом стихотворении поэт использует их для раскрытия положительной стилистической оттенка:

Ўнгимда руҳимга ўқ отган фикр,
Кўнглимга бир ёруғ чўғ отган фикр.
Уйкумда қонимни уйғотган фикр:
«Туркликнинг муқаддас ўчоғи Турон».

В поэзии поэта принято ссылаться на черты человека и других созданий природы, сопоставляя, сравнивая и противопоставляя их. В результате образы в таких стихотворениях становятся философски обобщенными, смысл становится более сильным и метафорическим. Поэт не только описывает образцовые жизни наших предков в славной истории, но и призывает нынешнее поколение идти по стопам предков-победительниц и стать верными детьми Родины. Этот призыв – не совет мудрого философа, совет героического деда, письмо раненого солдата, но в каждой частичке этой земли, прежде всего, глубокое наблюдение божественной любви и святости, души, смешанной с эта земля, каждый лист, каждое растение, каждый ребенок, соединение кровеносных сосудов печени с волокнами души - это крики матери-поэта [5]. Об этом свидетельствуют стихотворения поэтессы «Она-Ватан», «Навоий-нон», «Бу умр ўтар кўчадир»:

Мен Туроннинг қадим кўнғироғимен,
Жаранг берсам қир-даласи уйғонар...
Болам, кимсан, ким бобонгнинг қотили,
Билармисан туркнинг тўқсон зотини?
Томиримдан чиккудайин отилиб
Найман онанинг ноласи уйғонар...[5]

Не секрет, что лирический герой современной поэзии стал более вдумчиво относиться к жизни, к человеку, а когда он думает, он думает более глубоко, а не поверхностно, и высказывает мудрые мысли [1]. Точнее сказать, это «звено», которое связывает стихи Халимы Худойбердиевой. В этом плане поэт уместно подобрал метафорические миграции.

Мы привыкли прославлять Хазрат Мир Алишера Навои такими метафорами, как «мыслитель мыслителей», «святой святых», «султан царства газалей», «царь страны аш'ар». В связи с этим поэт использует новые притчи и дает ясный ответ тем, кто критикует, спорит или напрасно спорит: «Этот великий поэт - наш».

Навоий – нон. Тўсма. Унга борар йўлдан қоч,
 Гашлик қилма, тўрт ённи ҳам ёритаркан тож.
 Навоийга ўзин урса, урма кофирни,
 Ахир нонга мусулмонун кофир бирдай оч.

Общий перевод:

Навои – хлеб. Не будь помехой. Избегай пути к нему,
 Не волнуйтесь золотая корона освещает все четыре стороны.
 Не бей неверующего, ищущего Навои,
 Ведь и мусульманам, и неверным нужен хлеб.

Мы не раз убеждаемся, что в умении поэта применять метафоры есть новые аналогии. Включая,

Янги чиққан тилим-тилим ойлар қўлларим,
 Бегим, ўтар йўлингизни бойлар қўлларим.
 Мактубингиз баргдай титроқ кўксимга босиб,
 Соғинчингиз юрагимга жойлар қўлларим.

Используя метафоры «Новая луна в небе - мои руки», «Эти мои руки помещают вас в мое сердце», мы можем оценить сходство рук с луной как новое открытие. Или «вложить ностальгию в сердце», «сохранить в сердце» - знакомые метафоры узбекской поэзии. Но метафора «вложить в сердце тоску по возлюбленному руками» воплощает душераздирающую особенность.

Метонимия и синекдоха также широко используют в поэзии поэта приемы семантического переноса. Нам хорошо известно, что одно из значений синекдоха, образующего и производного значений, есть целое, а другое, конечно же, его часть. В метонимии обозначения формирующего и производного значений являются отдельными вещами и реальностями, они не связаны как единое целое. В синекдохах часть, выраженная в одном из лексических значений слова, становится важным признаком целого, выраженного в другом [2; 3]. В метонимии знак взаимозависимости возникает в зависимости от места, времени или того, является ли один из них материалом другого, на основании чего результирующее значение выводится из значения продукта [2,25].

В качестве примеров миграций, образованных методом метонимии, можно привести следующие стихотворные строки Халимы Худойбердиевой:

Хурлик йўли– кураш йўли. Тик роҳларига
 Чиқар экан гард тегмасин элнинг барига,
 Кураш куйин қуйиб элнинг қулоқларига,
 Тун бўйи оёқ учида юриб чиқар Сўз.
 Оққан бўлсам ҳамки унинг пойида тинмай,
 Элга нафим кам менинг деб нечун ўксинмай,
 Мен биргина сўз ўстирдим,
 Мангу кўз юммай
 Туркий элни балолардан кўриб чиқар Сўз!

По-видимому, в стихах этого стихотворения использовались метафора («Я выросла только одним словом») и метонимия («Слово, которое ходит на цыпочках всю ночь», «Слово, защищающее турецкий народ от бед»), что увеличивало мелодия и воздействие стихотворения.

Поэт считает, что в этом светлом мире и правильный путь, и самый славный путь– это Путь Независимость. Страна подчеркивает, что каждый из нас несет ответственность за свободу людей, и призывает их делать все возможное для ее сохранения. Ведь сама поэтесса идет по этому славному пути!

Бари ёлгон,
 Шу йўлгина чин.

Бу йўлда юрмайсан, учасан.
 Фақат унда кетмоқлик учун
 Ўзинг бор-йўғингдан кечасан.
 Отланаркан тонг ёки кечда,
 Ичга тўлдир озодлик куйин.
 Бор лаш-лушинг бирма-бир еч-да,
 Бошдан-оёқ ХУРЛИКни кийин!

«Снимайте одежду одну за другой и носите СВОБОДУ с головы до пят!» Этот стих сравнивает свободу с одеждой (метафора) и побуждает тех, кто наполняет «сердце песней свободы» (метафора), носить ее (метафора). В общем, между свободой и одеждой нет сходства, но здесь есть связь: независимость становится одеждой для тех, кто катается «просто так». Вы должны носить платье свободы.

Мы также можем цитировать такие стихи, как «Трава превращает нас в пепел», «Порог, который все еще не терпит пыток», «Сад в твоём сердце так прекрасен», «Живая совесть висит» и т.д.

Такие слова, как слово, ураган, трава, порог, сад, совесть в приведенных нами примерах, служат для создания метонимического производного значения. В этих примерах лексическое значение слова происходит от производного значения в зависимости от связи и близости между вещами.

Примеры синекдохоподобных стихов: «Кўнги́л, кў́лин боғлаб одам ахлини, Банду банд килади тағин мухаббат», «Бу ҳаёт ғалати, жигарим», «Кўрқма, гоҳ қийналиб қолса жон», «Айтаверсам жонга тушар ўт»...

В этих стихах слова сердце и душа – полисемантические слова, переведенные синекдохией. В этом примере слова сердце, печень и душа относятся к «человеку». Кроме того, фраза «связывает руку» характерна для индивидуальной речи, которая может выражать новые значения, как того требует текст. (В народной живой речи словосочетание «связывает руку» обычно употребляется в значении увольнения, в то время как поэт сочетает в этом месте значение любви.)

Другой пример.

Қайдаки етимни етиб тишлайди
 Дунё қантармаса каж итларини,
 Рухим юрагимга қаттиқ муштлайди,
 Рухим киябошлар совутларини.

Дух – это сам человек. Дух - часть целого. В стихах «Мое сердце носит броню», а также «Моя душа поднимает свое знамя!», «Моя душа поднимает знамя крови!» На протяжении всего стихотворения. Понятно, что в стихах целая часть представлена названием части. [12]

С этой точки зрения, в поэзии Халимы Худойбердиевой есть ряд особых фраз, которые имеют специфический смысл и не встречаются в произведениях других поэтов и поэтесс:

То бу байрок, Ватан, нурлар
 Ич-ичингга кетсин кириб.
 Токи ғаним ватанхўрлар
 Ололмасинлар суғириб... («Ватан байроғи» шеърідан)
 Болақайим, сен кўрқма, сен ҳовучламагин жон –
 Сен қоғоз қаптарингни ясайвергин шодланиб...

(Из поэмы "По следам Улугбека")

Наврўзона шавқ-ла куйлай ғунчани уйғоттириб...

Ғам на қилсун ул мунаввар шамъи шабистон олдида.

(Из поэмы "Навруз")

Ҳеч ким билан сирлашмай, ҳеч кимсага тутмай май,
 Ўз коним билан ўзим алвонланиб бораман. (Из поэмы "Бегим")

Такие слова служили важным методическим инструментом в придании поэтического образа, в обеспечении эмоциональной выразительности выражаемой мысли.

Можно заметить, что в поэтическом стиле поэтессы широко использовались слова: свобода, родина, любовь, мать, солнце, сердце, цветок, сердце, борьба, женщина, ожог и т. д. Эти слова выполняли уникальную семантико-функциональную функцию в каждом месте, служили для создания уникальных миграций.

Суть в том, что любая лексема, будь то семантическая или мульти-семантическая, имеет в речи несколько значений. С этой точки зрения любая лексема, будь то одно семантическая или много семантическая, имеет много значений в речи. Слово же всегда остается одним и тем же для конкретного речевого процесса.

Литературы:

1. Каримов О. Многозначность художественного образа // Узбекский язык и литература. – 1990, № 3. 21-26-б.
2. Миртожиев М.М. Семантика узбекского языка. –Т.: Классическое слово, 2010.
3. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Раупова Л., Курбанова М., Абузалова М., Юлдашева Д. Современный узбекский язык. Учебник. –Германия: Международная издательская группа Globe Edit ISBN: 978-620-0-61410-0. –2020. - 555 с.
4. Сувонова Р. Метонимия в узбекском языке. NDA. –Самарканд, 2001. 22 с.
5. Худойбердиева Х. Подборка. –Ташкент: Шарк, 2000. – 398 с.
6. Dilorom Nematovna Yuldasheva. Problems of national language education at school. Volume 4 Issue 3 BSU 2020 (3) Published by 2030 Uzbekistan Research Online, 2020 <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol4/iss3/15/>
7. Дилором Юлдашева. Нуткий мулоқотда сукутнинг ўрни. Образование и инновационные исследования. Том 1 № 1 (2020). <http://interscience.uz/index.php/home>
8. Дилором Юлдашева (Dilorom YULDASHEVA). Профессиональные фразеология (Professional Phraseology). International conference on academic studies in philology (BICOASP) 26-28 September 2019 Bandırma <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/60539392/>
9. Юлдашева Д. Н. Сукут нуткий мулоқотнинг таркибий қисми сифатида //Сўз санъати халқаро журнали. – 2020. – Т. 3. – №. 3. www.tadqiqot.uz
10. Tueva Zulfiya Nozimovna, Yuldasheva Dilorom Nigmatovna. Statement and about its types. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021. – Pag.72-77. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44644256>
11. Yuldasheva dilorom nigmatovna. Silence-is a nonverbal unit of speech communication. American Journal of Research, 2020, 11-12 issue of the Journal.–Pag.87-95. https://journalofresearch.us/wp-content/uploads/2020/12/2020_11_12-AJR_11.pdf
12. Yusupova D. Poetess Khalim Khudoyberdieva and his skill in use of the word. International Scientific Journal ISJ Theoretical & Applied Science Philadelphia, USA issue 01, volume 93 published January 30, 2021.–Pag.238-241. <http://oaji.net/articles/2021/679-1612639322.pdf>
13. Yusupova D. Shoir so‘z aytgani kelar dunyoga...(Shoira Halima Xudoyberdiyevaning hayot va ijod yo‘liga chizgilar)// «Сўз санъати» халқаро журнали (ISSN: 2181-9297 DOI: 10.26739/2181-9297). –2021, 1-сон, 4-жилд. –В.: 21-28. <https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/377>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Abdurakhmanova Nargiza Nusratullayevna

The teacher of Andijan state university republic of Uzbekistan
Interfaculty department of foreign languages (for exact and natural sciences)
E-mail:n.n.abdurahmonova76@gmail.com

THE CONCEPT OF “INSTRUCTIVE DISCOURSE” IN ENGLISH AND UZBEK AND ITS METHODOLOGY

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ABSTRACT

In modern linguistics, the idea of W. von Humboldt move from the field of theoretical constructions to the field applied linguistics as the basis for the development of innovative educational technologies, in particular, in the field of training modern specialists of linguistics. Actually, the area of applied linguistics develops the problems of intercultural communication implements its theoretical constructions. And in this sense proposed work is quite traditional (because the approach taken is based on the ideas of Humboldt and his followers) and at the same time innovative (because it accepts Humboldt's positions as a direct guide to "action" - the language of the people is its spirit can be interpreted precisely as the desire to connect the mentality of the people and the national language). This approach has a high heuristic significance, since it allows us to systematically “link” language and mentality, to see behind the apparent metaphysicality of linguistic means. The author is aware that the proposed approach is a largely simplified model of the nature of the interaction between the language and the spirit of the people.

Keywords: discourse, instructive discourse, methodology, formation of the language, linguistic means, direct and indirect references, texts of instructions.

Абдурахманова Наргиза Нусратуллаевна

Преподаватель Андижанского государственного
университета Республики Узбекистан
Межфакультетской кафедры иностранных языков
(точные и естественные науки)

КОНЦЕПТ «ИНСТРУКТИВНЫЙ ДИСКУРС» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ И ЕЕ МЕТОДОЛОГИЯ

АННОТАЦИЯ

В современном языкознании идея В. фон Гумбольдта перейти из области теоретических построений в область прикладной лингвистики как основы разработки инновационных образовательных технологий, в частности, в области подготовки современных специалистов-лингвистов. Собственно, область прикладной лингвистики разрабатывает проблемы межкультурной коммуникации, реализует ее теоретические построения. И в этом смысле предлагаемая работа вполне традиционна (поскольку принятый

подход основан на идеях Гумбольдта и его последователей) и в то же время новаторская (поскольку принимает положения Гумбольдта как непосредственное руководство к «действию» — язык народный дух можно интерпретировать именно как стремление соединить менталитет народа и национальный язык). Такой подход имеет высокое эвристическое значение, поскольку позволяет системно «связать» язык и менталитет, увидеть за кажущейся метафизичностью языковых средств. Автор осознает, что предлагаемый подход представляет собой во многом упрощенную модель характера взаимодействия языка и духа народа.

Ключевые слова: дискурс, инструктивный дискурс, методика, формирование языка, языковые средства, прямые и косвенные ссылки, тексты инструкций.

Abduraxmanova Nargiza Nusratullayevna

Uzbekiston respublikasi Andijon davlat universiteti

Fakultetlararo chet tillar

(aniq va tabiiy fanlar) kafedrası o'qituvchisi

INGLIZ VA O'ZBEK TILIDA "INSTRUKTIV DISKURS" TUSHUNCHASI VA UNING METODIKASI

ANNOTATSIYA

Hozirgi zamon tilshunosligida V.fon Gumboldt g'oyasi innovatsion ta'lim texnologiyalarini, xususan, tilshunoslikning zamonaviy mutaxassislarini tayyorlash sohasida asos sifatida nazariy konstruksiyalar sohasidan amaliy tilshunoslik sohasiga o'tadi. Darhaqiqat, amaliy tilshunoslik sohasi madaniyatlararo muloqot muammolarini ishlab chiqadi, uning nazariy konstruksiyalarini amalga oshiradi. Shu ma'noda taklif etilayotgan ish ancha an'anaviy (chunki qabul qilingan yondashuv Gumboldt va uning izdoshlari g'oyalariga asoslanadi) va shu bilan birga innovatsion (chunki u Gumboldt pozitsiyalarini "harakat" ga to'g'ridan-to'g'ri yo'l-yo'riq sifatida qabul qiladi - odamlarning tili - uning ruhi aynan xalq mentaliteti va milliy tilni bog'lash istagi sifatida talqin qilinishi mumkin). Ushbu yondashuv yuqori evristik ahamiyatga ega, chunki u bizga til va mentalitetni tizimli ravishda "bog'lash" imkonini beradi, lingvistik vositalarning ko'rinadigan metafizikligini ko'rishga imkon beradi. Muallif, taklif etilayotgan yondashuv til va xalq ruhi o'rtasidagi o'zaro ta'sir tabiatining asosan soddalashtirilgan modeli ekanligini biladi.

Kalit so'zlar: nutq, ibratli nutq, metodologiya, tilning shakllanishi, lingvistik vositalar, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita murojaatlar, ko'rsatmalar matnlari.

Second half of the 20th century is marked by the appeal of researchers to the study of the communicative aspects of the language. Interdisciplinary areas of the research in natural language communication and verbal categorization of the world have created a need for linguistic analysis of the practical (speech) implementation of the dynamic system of language and the study of the patterns of construction, functioning and perception of speech. From this period begins an active study of the elements of the language system in the communicative and sociolinguistic aspect [Black, 1962; Bernstein, 1966; Labov, 1969; Searl, 1969; Parsons, 1968; Ivanov, 1962, etc.].

Considering key parameters that determined in the process of development and formation national language, its stylistic palette and repertoire of linguistic means. Actually, such a statement of the problem, when the cultural and historical development of the nation is recognized as one of determining factors in the development of language. Thus, the desire to consistently consider the process of linguistic development against the background of the formation of a nation distinguishes the well-known work of V. V. Vinogradov [1]. However this work was the exception rather than the rule, since in most cases the development of a nation is presented as a kind of background, and not a determining factor in language development. In this sense, we can say that the works of V. V. Vinogradov anticipated and in fact already were carried out in line with intercultural communication (despite the fact that they were performed on the material of one language, they actually highlighted its culturally relevant features). Such approach is supported by a huge number of studies in various

fields of the humanities [2, 3, 4, 5]. The features of the English-language discourse and Uzbek-language discourse in their connection with the history of the development of the languages and nations. The features of English-language discourse and Uzbek-language discourse are largely determined by the absence of a sharp distinction between oral and written forms of communication.

A number of fundamental conclusions and consequences follow from the established cultural tradition, which determine the English and Uzbek styles specifics and the repertoire used for this. We note right away that the repertoire of the language means of Uzbek and English language in principle coincides, but their stylistic marking may not coincide. In English, on the contrary, this communicative setting is more successfully implemented through the use of native vocabulary - for example, through phrasal verbs (make up for). The communicative attitude to persuasion (and motivation) is reflected in the following properties of English speech [1].

The communicative attitude to persuasion (and motivation) is reflected in the following properties of English speech:

1. reliance on facts and arguments and the desire to give maximum objectivity to speech, which is achieved through frequent direct and indirect references to "authoritative" source, research results or statistics:

- direct references - (the survey / research revealed, recent findings / studies suggest, claim),
- indirect references - (there is evidence to suggest, is reported / claimed / estimated / believed / rumoured),
- representation of the event, opinions as common truth - the message / bottom line / the root of the problem / what counts most / the top priority.

Among the means of indirect reference it should be noted the use of structures in the form passive voice, it is used specifically in this function. Let us specifically mention the stylistic marking of the passive voice - in general the forms of the passive voice are not as common in everyday speech as it is commonly believed among native Uzbek speakers when they are learning English. English stylistics textbooks do not recommend extensive use of Passive Voice [6], emphasizing its relevance only in cases where the speaker does not want / does not consider it important to indicate, who/what exactly is the subject of the action. According to L. Visson, the concepts of vigorous activity, personal responsibility are manifested in the way of life and entered the culture and language Americans, clearly appearing in grammatical structures [5]. Active and positive thinking create an active linguistic and cultural life.

Year I, I learnt: a. The ground plan of a medieval monastery; b. That it is vulgar to use a ballpoint pen instead of a fountain-pen; c. That parallel lines meet at infinity.

Year II, I learnt: a. The products of Equador; b. The mountain sheep are sweeter, / But the valley sheep are fatter; c. To prefer the active to the passive voice (H. Mantel. An experiment in love. 141).

2. a positive attitude towards solving the problem (ascending to sermons) determines a number of features of the language - what is often called positive thinking, recommendations of stylists statements in the positive form [7], which is quite consistent with the desire of the Anglo-Saxons to avoid negative characteristics as far as possible. L. Wisson, a Russian-American who worked for many years as a translator at the UN, notes discrepancies between English and Uzbek in the area of negation and gives examples of how desire of translators to bring the translation closer to the original and to preserve negative constructions sometimes put them in an absurd position [8]. This implies a low frequency of denial - namely, negative constructions (this does not mean the unacceptability double negation, "forbidden" by the language system) and the desire to replace them with positive ones. I failed in / flunked the exam. I had talked to lots of people.

3. politically correct language. Another manifestation of a positive attitude is the well-known tolerance of the English-speaking culture and the sometimes absurd desire for taboo, euphemization and political correctness. The phenomena of taboo and euphemization, within which the corresponding cognitive mechanisms were developed, formed the basis for the formation of a corpus of politically correct means. At the same time, the traditional spheres of euphemization (death, religion and intimate relations) gave way to diplomatic relations, social problems and compliance

with the law - minor flaws / imperfections / defects, failure to achieve / reach / there was a lack of mutual understanding, a lovely rural location.

An example illustrating the attention to politically correct communication is the instruction for customer service staff.

Audience Sensitivities

In all communications, whether written or spoken, whether global or local, we run the risk of inadvertently making references that could be offensive, misunderstood or ineffective.

Although not all cultural and gender issues may imply in your own country, be aware that they may apply to your audience. Recognizing that concerns about these issues vary widely from region to region, be inclusive and accepting of differences in our communications.

To ensure fair, balanced and considerate communications, and to avoid situations that may unintentionally offend some individuals or groups of people, please follow these guidelines:

Gender, racial and religious biases.

The discourse of instructions reflects the characteristics of the society in which it is created, the social relations that prevail in culture, combines the mechanisms of natural and artificial influence on the structures of discourse, allows power (to those who are endowed with it: the institution of the state, an elite social group, the socio-economic institutional conglomerate of a corporation and others) to form value and behavioral dominants that determine the ideological spectrum of the society's culture.

Texts of instructions are considered in static and dynamic aspects. The analysis of the texts of instructions for high-tech devices in a static aspect reveals the state of the subsystems of the corporate language and the community of consumers (users) at a certain moment in the development of these subsystems of the language and society. The result of such an analysis is a description of the structural, stylistic and proper discursive parameters of the discourse of instructions in their traditional presentation and at the present stage of development.

The analysis of texts of instructions for high-tech devices in the dynamics of their development allows us to trace changes in the discourse of instructions and consists in comparing the results of a static analysis of the discourse of instructions in the traditional sense and at the present stage of development [9]. In addition, the analysis of texts of instructions in a dynamic aspect makes it possible to establish a connection between changes in the social environment and changes affecting the organization of the text, language and speech means of constructing statements: structural, stylistic and proper discursive parameters of instructive discourse.

At different stages of the study, the instruction is considered as a set of speech genres, as a commonality of stylistic features of texts, and as a text in terms of the conditions for its creation and existence (in a discursive environment). Each of the three approaches (speech, functional-stylistic and discursive) focuses on different aspects of speech activity: communicative parameters of instructive communication as a process, structural and stylistic parameters of instructive text as a result of such communication, and discursive parameters that describe the environment of instructive communication in the dynamics of creation and the existence of texts of instructions, as well as the macrostructure connecting the texts and the conditions for their existence. Each of the approaches considers the text of the instruction at a different distance and includes various communicative and textual parameters in the focus of its attention.

Speaking about the instructive discourse especially gastronomic discourse in Uzbek language, we agree with the opinion of A.V. Olyanich that he defines gastronomic discourse as a special kind of communication related to the state of food resources and the processes of their processing and consumption[2]. According to N.P. Golovnikskaya, the goal of gastronomic discourse is to form both consumer preferences, and cultural dominants (table etiquette, rules of conduct at the table, etc.) associated with the maintenance of life through the consumption of food. In other words, the purpose of this type of discourse is the formation of values, primarily based on the main tasks of communication: nutrition is one of the necessary conditions biological survival, because, in order to live, first of all, you need to eat; participants, opinion, agent,, extensive experience, skills, abilities, knowledge in the field, or an employee of a catering establishment (for example, waiter, restaurateur,

bartender) and client, that is, a person intending to cook something, or a visitor to a catering establishment [1].

The discourse of instructions for high-tech devices is described as the scope of state (for traditional instructions) and corporate (for modern instructions) agents that determine its main parameters, methods of organization, and specifics of modeling.

Instructional discourse is a system that has two states: dynamic and static. The dynamic state of the instructive discourse reflects the continuous changes and conflicts of its constituent components: language and speech, society, power and an array of instructive texts. The static state of instructive discourse is represented by conventions of language and speech, society, power, and an array of instructive texts. These conventions determine both the state of the discourse at a certain point in time and the structural, stylistic and proper discursive features of instruction texts.

Instructional discourse is a system that has two states: dynamic and static. The dynamic state of the instructive discourse reflects the continuous changes and conflicts of its constituent components: language and speech, society, power and an array of instructive texts. The static state of instructive discourse is represented by conventions of language and speech, society, power, and an array of instructive texts. These conventions determine both the state of the discourse at a certain point in time and the structural, stylistic and proper discursive features of instruction texts.

Based on the above, in terms of consumption as an example, having gastronomic character we will take the contexts associated with choyxona characteristic of the Uzbek national flavor: So, Choyxona is the same unshakable element of local traditions, like tea itself. Public life is concentrated in mosques, in the bazaar and, naturally, in the chyxona. Here, Uzbek people just communicate and negotiate, relax and share news, have breakfast and lunch, discuss the problems of life and the world.

They usually choose a place for a choyxona somewhere in the shade of trees and closer to the water, which, along with a tea should give the conversation peace and non-fussiness. The atmosphere of choyxona is quite traditional - low tables are surrounded by the same low and necessarily covered carpets, sofas. In the corner, the owner or servants are bustling about, and the main place is occupied, as it should be expected a hearth over which water is boiled or food is cooked. Accompanying tea drinking rituals are quite complex and incomprehensible to the uninitiated, so it is easier to observe for the locals and do as they do - you can be sure what a respectful they will also appreciate the attitude to their customs [4].

When entering a house or choyxona, you should take off your shoes. The style of clothing is quite democratic, however, when visiting places of worship, one should not wear excessively revealing or short clothing. Despite everything, it is not recommended to wear shorts, especially in rural areas [4]. As you can see, the participants are the owner or servants and the basic rules for accepting visitors to choyxona. Now let's give examples from the artistic context:

1. Эртаси куни чойхонага ош буюртириб, ошу-қатиқ бўлиб юрган танишларига қўнғирок қилиб чикди. Ош устида муддаосини маълум қилмоқчи бўлганди...Ош ҳам тайёр бўлди. Бироқ Рашиднинг мақсадидан Эркин орқали хабар топган «улфат» ларнинг бирортаси шу куни чойхонага яқинлашмади. ...(Бахтиёр Мансуров,"Кетмасин йигитнин омади«, Гулистон –2007 йил 36-бет) [13].

2. Ҳурмат бўлса, шунчалик бўлар.Эркак кишининг сўзи ерда қолгунча шайтоннинг бўйни узилгани яхши, дейдилар-ку ахир.Танишим берган адрес бўйича йўлга отландим.Вилоятнинг тайинланган туманига етиб бориб, у ишлайдиган базани суриштирдим... Шунда туман деҳқон бозоридаги чойхонага кириб дардимни баён қилдим, кимни йўқлаб келганимни тушунтирдим.Четдаги даврада ўтирганлардан бири «сиз бир пиёла чой ичиб тулинг. Мен ҳозир суриштираман», деганча чиқиб кетди... ...(Бахтиёр Мансуров,"Мақтанганинг уйига" Гулистон –2007 йил 27-бет) [13].

We tried to characterize the inherent national color of the Uzbek people, namely, on the example of the choyxona, which is the cultural dominant of the Uzbek people where conversations are held through the consumption of food from a gastronomic point of view, discourse in the Uzbek language related to the consumption of food.

In conclusion, the development of the discourse of instructions is determined by the mechanisms of the natural (autonomous) functioning of language and society, the established intra- and supra-discursive conventions of language, speech and society, as well as a combination of external factors that artificially influence the mechanisms of social and language regulation. The institutions of power (state, corporation) model the ideological and cultural norms of the consumer community in the texts of instructions. Compared to the traditional texts of the discourse under consideration, modern instructions are much more influenced by transnational corporations. Modern instructive texts have a number of extralinguistic (text readiness for automatic processing, corporate style rules, culture) and linguistic goals (uniformity and unambiguity in terminology, wording), which are achieved through deliberate control over the language. Such control implies the limitation of the glossary, the assignment of certain formulations to speech situations, the metaphorization of terms, the mythologization of the space of existence of the instruction object. The main feature of modern instructions is the dominant position of extralinguistic factors (product image, market promotion of the described device) and corporation ideology (inclusion of the reader in the circle of users, modeling the image of the client, formation of loyalty to other products) in comparison with genre and style traditions and writing norms. etc.) when defining the rules for constructing an instruction.

References

1. Agamalieva A.D. Functional-semantic description of communicative acts of instructive discourse: author. dis. Candidate of Philology / A.D. Agamaliyev. Tver, 2001. - 28 p.
2. Austin J.L. How to do things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Ed. J.O. Urmson. Oxford: Clarendon, 1962.
3. Apresyan Yu.D. Selected works, volume I. Lexical semantics: 2nd ed., corrected. and additional M.: School "Languages of Russian Culture", Publishing Company "Eastern Literature" RAS, 1995. - VIII, 472 p.
4. Bandler, R., Grinder, J. (1975) The Structure of Magic I: A Book About Language and Therapy Science and Behavior Books. 198 p.
5. Beslikoeva E.V. The Modern Corporation: A Sociological Analysis of Ownership, Power, and Management. Dissertation for the degree of candidate of sociological sciences. St. Petersburg, 2004. 151 p.
6. Bogdanov V.V. Speech communication: Pragmatic and semantic aspects. D.: Leningrad Publishing House. 1990. - 88 p.
7. Gerd A.C. Special text as an object of applied linguistics / Applied linguistics. SPb.: Publishing House of St. Petersburg University, 1996.-P. 68-90.
8. Gladkikh, I.A. Instruction as a special type of text // International education at the beginning of the XXI century. Collection of scientific papers. 4.1. M.: MADI (GTU), 2005.-P. 166-171.
9. Gladkikh, I.A. Features of the syntax of the text-instruction // International cooperation in education and science: Proceedings of the International Conference, St. Petersburg, June 21-25, 2006. - St. Petersburg: Publishing House of the Polytech. Univ., 2006. P. 192 -198.
10. Goldin V.E. Names of speech events, actions and genres of Russian speech / V.E. Goldin and others // Anthology of speech genres. M.: Labyrinth. 2007, P. 90-103.
11. Golovnikskaya N.P. Linguistic and cultural characteristics of the discourse: autoref. dis. ... cand. philol. Sciences: 10.02.04./ N.P. Golovnikskaya. — Volgograd, 2007. 25 p.
12. Olyanich A.V. Presentation theory of discourse: Monograph. - Volgograd: Paradigm, 2004. - 507 p.
13. Mansurov Bakhtiyor.- Life is a test. Gulistan –2007.
14. Uzbek folk tales. Section 3. Tashkent -2007, page 160.

Ilxomova Umida Djmaliddinovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
“Ingliz tili funksional leksika” kafedrası o'qituvchisi
ilxomovaumidadj@gmail.com

AMERIKA ADABIYOTIDA “O'QITUVCHI” OBRAZINING BADIY TALQINI (BEL KAUFMANNING “PASTKI ZINADAN YUQORIGA” ASARI MISOLIDA)

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATSIYA

Adabiyotshunoslikda o'qituvchi obrazi talqini dolzarb mavzulardan biridir. G'arb va sharq adabiyotida bu obraz turli ijodkorlar tomonidan e'tirof etilgan. XX asr Amerika adabiyotida ham bu mavzu ustida bir nechta ijodkorlar faoliyat olib borgan bo'lib, Bel Kaufmanning “Pastki zinadan yuqoriga” asari bunga yaqqol bir misoldir. Ushbu avtobiografik asarda ham muallifning pedagogik faoliyati davomida boshidan kechirgan voqealar Silviya Berret ismli yosh o'qituvchi misolida umumlashtirilgan va o'ziga xos uslubda tasvirlangan. Ushbu maqola yuqoridagi asar asosida adabiyotshunoslikda o'qituvchi obrazi, uning jamiyat ravnaqidagi o'rnini va yosh avlodga ta'sirini yoritadi. Shuningdek, maqolada o'qituvchi shaxsiyati tushunchasi ta'lim muassasasidagi voqealar ketma ketligiga oid bir nechta misollar yordamida ochib beriladi.

Tayanch so'zlar: Delaney kartasi, “Detention” xonasi, sotsio-linguistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya

Ильхомова Умида Джамалиддиновна

Узбекский государственный университет мировых языков,
Преподаватель кафедры функциональной лексики английского языка

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА «УЧИТЕЛЯ» В АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА БЕЛ КАУФМАНА «ВВЕРХ ПО ЛЕСТНИЦЕ ВНИЗ»)

АННОТАЦИЯ

Интерпретация образа учителя в литературоведении — одна из актуальных тем. В литературе Запада и Востока этот образ был признан разными писателями. В американской литературе XX века над этой темой также работали несколько создателей, ярким примером является работа Белы Кауфман “Вверх по лестнице вниз”. В этом автобиографическом произведении также обобщен и проанализирован опыт автора в период её педагогической деятельности на примере молодого педагога по имени Сильвия Берет. В данной статье на основе вышеизложенного произведения освещается образ учителя в литературоведении, её роль в развитии общества и влияние на подрастающее поколение. В статье также раскрывается освещение понятия личности педагога на нескольких примерах последовательности событий в образовательном учреждении.

Ключевые слова: Карта Деланий, следственный изолятор, социолингвистическая компетенция, коммуникативная компетенция

Ilkhomova Umida Djmaliddinovna
Uzbekistan state world languages university,
ESL teacher of the department "Functional vocabulary of English"

**AN ARTISTIC INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE "TEACHER" IN
AMERICAN LITERATURE (ON THE BASIS OF BEL KAUFMAN'S NOVEL "UP THE
DOWN STAIRCASE")**

ANNOTATION

The interpretation of the teacher's image in literary studies is one of the crucial topics. In the literature of the West and the East this image has been recognized by various writers. In the American literature of the XX century several authors also worked on this topic, a striking example is the novel of Bell Kaufman "Up the down staircase". This autobiographical work also summarizes and describes the author's experience during her teaching career on the examples of a young teacher named Sylvia Barret in a peculiar manner. Based on the above work, this article depicts the image of a teacher in literary studies, her role in the development of society and her influence on young generation. This article also exposes the coverage of the concept of the teacher's identity using several examples by the sequence of events in an educational institution.

Key words: Delany card, Detention room, socio-linguistic competence, communicative competence

Ikkinchi jahon urushidan so'ng, Amerikaning ko'pgina oq tanli o'rta sinf vakillari shahar chetida o'z ommaviy madaniyatini barpo eta boshladi. Keyinchalik ular qoldirgan yerlar, asosan, muhojirlar, kambag'allar va turli irq vakillari yashaydigan xaroba hududlarga aylanib, o'z nufuzini yo'qota boshladi. Shu sababli, ushbu davrning pop-madaniyati ikki toifaga ajralib, ularning biri "yalang'och shahar" deb atalib, ikkinchisi o'rta maktablarda o'zgarishlar qilishga urinayotgan yosh o'qituvchilar madaniy hayotidan iborat bo'lgan.

Keyingi o'n yillikda paydo bo'lgan "yangi o'smirlar madaniyati" hisobga olinsa ikkinchi toifa, ayniqsa, 50-60-yillarda dolzarb edi. Kambag'al talabalarga qaraganda yaxshiroq sharoitga ega bo'lgan o'qituvchilar va olimlar akademik o'quv muhiti orqali ushbu sirli yangi dunyoga ko'priklarni qo'yidilar. Ushbu davr voqealari ko'plab romanlar, filmlar yaratilishiga va muvaffaqiyat qozonishiga sababchi bo'ldi. Shuningdek, ushbu davrga kelib o'qituvchi obrazi talqini muhim masalalardan biriga aylandi. Shu sababli XX asr Amerika adbiyotining yetuk namoyondalaridan biri Bel Kaufmanning "Pastki zinadan yuqoriga" asari ham kuchli tanqidiy va tijoriy muvaffaqiyatlarga erishdi.

O'qituvchi obrazi adabiyotshunoslik maydonida ko'plab murojaat qilingan mavzulardan biri bo'lib, g'arb va sharq adabiyotida ham bu obrazga turli ijodkorlar tomonidan yondashilgan. Ushbu obraz orqali har bir muallif asarlarida jamiyat taraqqiyoti, ma'rifat ulashuvchi insonlar hayoti va yosh avlodga ta'siri yorqin ifoda etilgan. Bel Kaufmanning bestselleriga aylangan "Pastki zinadan yuqoriga" romani oliygohni tamomlab, ta'lim dargohida yangi ish boshlagan, o'z kasbining yetuk ustasi bo'lish maqsadidagi, bir nechta imtihonlarni o'z boshidan o'tkizgan o'qituvchi mavzusini yumoristik usul bilan ochib bera olgan. Muallif asari orqali o'z hayotida ro'y bergan voqealar, ichki kechinmalari va ular sabab olgan hulosalarni tasvirlaydi va bu jarayon kitobxon qalbiga yetib boradi.

Bell Kaufmanning ushbu romani yaralishi uning yoshligi bilan bog'liqdir. Ijodkor 1911-yil Germaniyada fizik va yozuvchilar oilasida tug'ilgan va keyinchalik Rossiya va AQSHga ko'chib o'tgan. Bell 12 yoshida deyarli o'zidan ikki barobar kichik bo'lgan bolalar bilan birinchi sinfga boradi. Garchi qizaloq ingliz tilini deyarli bilmasada, mehribon muallimasi yordamida tezda a'lochilar safiga kiradi va o'qituvchi bo'lishga qaror qiladi. Keyinchalik 1960-yillarda Belle "O'qituvchining chiqindi qutisidan" nomi ostidagi kichik kichik qaydlardan iborat hikoyasini nashr ettiradi. Uch yarim sahifadan iborat ushbu kichik hikoya tezda mashhurlikka erishadi va tahririyat muharririning iltimosiga ko'ra Kaufman uni kitob holida yozishga kirishadi. Shu tariqa, umumta'lim

maktablarning birida deyarli o'ttiz yildan buyon ishlab kelayotgan yozuvchi o'z faoliyati davomida bo'lib o'tgan voqealarni jamlab, yarim avtobiografik asari "Pastki zinadan yuqoriga"da birlashtiradi.

Asar voqealari davomida Silviya Berret ismli endigina kollejni tamomlab, Nyu York maktablarining biriga ishga kirgan va bolalarda klassik adabiyotga mehr uyg'otish umidida kelgan yosh o'qituvchining mehnat faoliyatidagi voqea hodisalar yoritiladi. Bu asarning boshqa hikoya janridagi romanlardan farqli jihati shundaki, u epistolyar ya'ni kiruvchi va yakuniy boblari o'qituvchi va sinf o'quvchilari o'rtasidagi dialoglar, qolganlari esa qisqa qaydlar, yozishmalar, o'quvchilarni uyga vazifalari va ularning taklif qutisiga yozgan nomalaridan iborat. Yozuvchi asarga shu darajada kuchli mahorat bilan yondashganki, o'qituvchining ishi qog'ozbozlikdan iboratligi, byurokратиyaning kuchliligi, faqat maktab topshiriqlari va testlari bilan band bo'lishlari, o'z o'quvchilariga yordam berish va ma'muriyat talablarini bajarish o'rtasida murosani topishlari kerakligining yoritilishi tezda kitobxonni o'ziga jalb etadi. Kitob nomining o'zi maktab direktori o'rinbosarining intizom me'yorlaridan kelib chiqqan bo'lib, u o'z boshimchalik qoidalaridan biriga ishora qiladi, ya'ni bir o'quvchining zinapoyadan ko'tarilgani va undan keyingi beadablighi uchun hibsga olingani sabab bo'ladi.

Asar ko'plab o'ziga xosliklarga ega. Ayniqsa, har bir bo'lim nomi qora fondagi oq yozuvda berilgan bo'lib, bu usul o'quvchiga tezda maktab paytlarini eslatadi. Shuningdek, asarning birinchi bobi "Hi teach!" deb nomlanishi, uning faqat o'qituvchi va o'quvchilarning dialoglaridan tashkil topgani, kitobxon diqqatini tortadi. Ushbu so'zlashuvlar yordamida faqatgina o'qituvchilar adabiy til normalariga rioya qilgan holda so'zlashishlari, o'quvchilarning esa sodda, qisqa, va shevaga oid iboralarni ishlatilishidagi farqlar o'rganilishi mumkin. Natijada kitobxon o'sha davr madaniyati, insonlarning saviyasi va ta'lim jarayonidagi qonun qoidalar bilan tanishadi. Masalan, muallimaning "Birinchi taassurot barqarordir" aqidasi amal qilgan holda darsga o'quvchilardan avval kelishi, doskaga sana va o'qituvchini ismi sharifini yozib qo'yishi, har bir o'quvchiga Delaney kartasi (sinf boshqaruvining tashkil qilish usullaridan biri. Bir-uch dymli bu kichik karta o'quvchi haqidagi muhim ma'lumotlarni o'z ichiga oladi)ni to'ldirishga berish jarayonlari mohirona tasvirlangan. Garchi qahramonning birinchi kunga ko'zlagan rejalari kutilganidek kechmagan bo'lsada, ayrim kitobxonlar ayniqsa endigina ushbu faoliyatni boshlayotganlar uchun bunday tashkiliy ishlar foydali g'oya berishi mumkin.

Kitobxon asarni o'qish davomida o'z sotsiolinguistik ko'nikmasini ham oshirib boradi. Bir o'quvchi Delaney kartasini to'ldirayotib, "Men na manzilimni, na ko'chib o'tayotgan joyimni bilaman" [1-16] degan javobi o'sha davr muhitini ichki tarafdin yoritadi. Ya'ni aholining ma'lum bir qatlami yangi ijtimoiy jamiyat qurish maqsadida bir yerdan keyingi bir joyga ko'chish bilan band ekanligi, hali aniq bir yo'nalishda emasligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bir kech qolib kelgan bir o'quvchining "Detention" room [1-16] dan kelayapman" degan javobi, kitobxonga Amerika maktablarida darsga kechikkan o'quvchilarni jazo xonasida tutib turishlaridan xabar beradi.

Asarning yana bir e'tiborli tomoni shundaki, qahramonlarning dialoglari va qaydlari kitobxonni murakkab jarayonlarni tahlil etishiga undaydi. Ba'zida kitobxon ushbu suhbat va yozishmalarning mag'zini tezda chaqa olmasligi mumkin. Shunga qaramay, Miss Barretning keksa hamkasbi Beatris Shahterga yozgan xatlari huddiki har bir bob uchun hulosa o'rnida berilgandek va ushbu nomalar kitobxonni mushohadaga chorlaydi va suhbatlarni mazmunini umumlashtiradi. Masalan, birinchi darsidan ko'ngli to'lmagan va o'quvchilarining unga "Hi teach" deya murojaat qilishidan jahli chiqqan Silviyaga keksa hamkasbi shunday yozadi.

Hechqisi yo'q. Balki ular seni yoqtirishganidan shunday chaqirishgandir. Sen ham "Hi pupe" deb javob ber tamom. Hali ishlayversang ularning tillariga tushunib olasan.[24]

Yana bir xatida Silviya shunday deb yozadi: "Na Anglo-Sakslar adabiyoti, na pedagogika va na Choser ijodi bo'yicha qilgan magistrlik tezisim meni bu holatga tayyorlapti. Men do'stonalik, iliq munosabatlar va o'zaro hurmat muhitini o'rnatishni rejalashtirgandim. Men darsni birinchi taassurotlardan boshlayman, ya'ni tashqi ko'rinish, xulq-atvor, va munosib nutq bilan deb o'yilgan edim. Afsuski, bu faqat hayolda ekan. Men hatto davomadni tekshirishdan u yoqq o'ta olmadim ham. O'quvchilar bilan shirin takalluf va ishoralar bilan ko'risha olmadim ham." [24] Demakki, talabaning

oliy o'quv yurtida olgan nazariy bilimlari har doim ham samara beravermaydi. Amaliyotda pedagog butunlay kutilmagan holatlarga duch keladi va shundagina uning bilimi va bardoshi oshib boradi.

Asarning keying boblari “Miss Barretning chiqindi qutisidan”, “Takliflar qutisidan”, “O'ng qo'l tortmasidan” deya nomlanadi. Chiqindilar orasidan chiqqan qaydlar o'sha davr muallimasining kundalik vazifalari, o'spirinlarning hulq atvori va maktabdagi kulguli va achinarli holatlar haqida so'zlaydi. O'qituvchining ta'lim berishdan tashqari, ko'plab majburiyatlarga ega ekanligini va bu holat ularga kuchli bosim bo'lishini ushbu kitob yordamida ham kuzatish mumkin. Silviya bir xatida quyidagilarni ilova qiladi.

Darsdan tashqarida judayam bandman. Sen shunday kasb egalarini bilasanmi, ya'ni garchi ular oliy toifali mutahassislar bo'lishsada, yana hisob-kitob, kartalarni alifbolash, xat qutilariga nomalarni solish va tamaddixonani nazorat qilishlari kerak. [1-68]

Ta'lim jarayonida har bir pedagog darsga o'z uslubi bilan yondashishni, darslarini qiziqarli jarayonlarga aylantirishni va o'quvchilar bilan yaxshi munosabatlar o'rnatishni hohlagani kabi Silviya ham o'ziga hos usullarni qo'llashga harakat qiladi. Darsni o'quvchilarning fikr-mulohazalarini inobatga olish maqsadida “Takliflar qutisi” yaratiladi. Ushbu quti yordamida qahramon talabalarining nafaqat hohish istaklari, balki o'sha davrning ta'lim tizimiga bo'lgan salbiy munosabatlar ham ifoda etilgan.

Komunikativ kompetensiya va uning ustoz shogird munosabatlaridagi ahamiyati ham asarda batafsil yoritilgan. “O'quvchilardek fikrlashgina ularni samarali o'qitishga yordam beradi” fikriga ega bo'lgan Silviya, o'z o'quvchilariga o'sha vaqtgacha nimalarga erishganlari va hohlashlari haqida unga xat yozishlarini taklif qiladi. Natijada ularning maktabga faqat davomat uchun kelishlari, ko'p vaqtlarini behuda ketkizashayotgani va eng muhimi Silviya kabi ularni o'rganuvchi hodimlarga muhtoj ekanliklari ko'rinadi. Bu usul qahramonga ilg'or o'qituchi shahsiyati o'quvchilar bilan ijobiy aloqalarni o'rnatishni ham talab etishini o'rgatadi. Shuningdek, ushbu bobda yozuvchi qahramonning do'sti Ellenga yozgan xati orqali boshlang'ich ta'lim samarasizligi va juda kamchilik talabalargina o'qishga davom ettirishlarini ko'rsatadi.

P.S. Did you know that in New York City there are more than 800 schools, over 86 high schools, and about one million pupils? And out of every 100 children who start school, only 15 go on to receive a college diploma? For most, this is all the education they'll ever get. [79]

O'zini A Bashful Nobody (uyatchan hech kim) deb nomlagan bir o'quvchi o'qituvchilarni inson sifatida qabul qilishi, ular ham kamchiliklardan holi emasligini tushunishini yozadi. Ammo ularning ba'zilari qari, asabiy ekanliklari, doim biror yaqini yoki zamona yoshlari haqida gapirib vaqtni besamar o'tkazishlaridan shikoyat qiladi. Bundan tashqari, o'quv yili avvalida o'quvchilar bilan ulkan rejalar qo'yishlari, amaliyotga kelganda esa vaqtni orqaga surishlarini qoralaydi. Demakki, ushbu bob kitobxonga pedagog talabaga bergan va'dasini albatta bajarishi va o'quvchilarining ishonchlarini oqlashi kerakligi to'g'risida hulosa qilishga undaydi.

Silviyaning haqiqiy mahoratli o'qituvchi ekanligini ya'na bir salbiy o'quvchi Jou Feroni yordamida ochib beriladi. Uning fikricha ustoz va o'quvchilar iliq munosabatlar o'rnatishga muhtojdirlar, lekin bu shunday dorki o'qituvchi undan yurayotib muvozanatni saqlay olishi, do'stlik va yaqinlik, e'tibor va befarqlik o'rtasidagi nozik farqni tushunishi kerak. Ammo qahramon Joe Feroni ismli o'quvchisining uni noto'g'ri tushunish oqibatida qilgan muomalasiga ham chiroyli tarzda javob berib to'g'ri yo'nalish bera oladi.

Asarni o'qish davomida kitobxon ingliz tilida so'zlashuvchi mahalliy aholi fikrini tez va samarali ifodalash uchun o'z nutqida oddiy jummalardan ko'ra iboralar va maqollar yordamida ko'p qo'llashini kuzatadi. Bunday uslubiy qo'llanishlar nafaqat asarni boyitgan, balki kitobxonni jummalarni tahlil qilishga va ularning ma'nosini o'z ona tillari bilan qiyoslashga undaydi.

№	Maqollar va iboralar	Ma'nolari
1	But I'm at a loss on how to give each of my 201 students a numerical mark in a subject like English.	Ammo men 201 nafar o'quvchimning har biriga ingliz tili kabi fandan qanday qilib raqamli ball qo'yishni bilmay qoldim .

2	Actions speak louder than words , so I'll sign off. [308]	Harakatda barakat , shuning uchun (xatimni) to'htaman.
3	Did you know that 50% of the time I've been barking up all the wrong trees ? [316]	Bilarmiding, vaqtimning yarmini behuda ovora bo'lib o'tkizar ekanman.
4	I might even say above and beyond . [323]	Men hatto qo'shimcha ham aytishim mumkin.

Shu bilan birga asar bir nechta kamchikillardan ham holi emas, chunki uni o'rganish jarayonida muallif qahramonini ideal shahs darajasiga chiqarganini sezilishi mumkin. Ammo uni qanday qilib bu darajaga erishganini, murakkab vaziyatlarda o'quvchilariga qanday maslahatlar berganini va darslari davomida qanday interfaol uslublarni qo'llaganini batafsil yoritmaydi. Shuningdek, umumiy va o'hshash fikrlarni qaytarilishi ba'zida o'quvchini zeriktiradi.

Asar davomida Silviya ehtiyotsizlik oqibatida yiqilib tushadi va kasalxonada ma'lum bir muddat davolanadi. Ushbu vaqt davomida qahramon o'tkan voqealarni tahlil qiladi va ulardan xulosa qilishga harakat qiladi. U yagona maqsadi hech bo'lmaganda bitta o'quvchini hayotida o'zgarish qilish va o'z shijoatini bo'lishishni hohlaganini va buni uddasidan chiqa olmadim degan fikri sabab ishdan ketish vaqti kelganini tushunadi. Ammo o'quvchilarining to'htovsiz minnatdorlik xatlari va uni qaytishini so'rashlari sababli Silviya ishga qaytadi.

Xulosa qilib aytganda, Bell Kaufman Silviya Berret ozrazi orqali o'qituvchi va uning ish faoliyati davomida sodir bo'ladigan voqealarni haqiqiy yozishmalar va o'z hayotiy tajribalari yordamida tasvirlaydi. O'qituvchilar qanchalar kuchli harakat qilishmasin butun bir jamiyat ham ma'naviy rivojlanish uchun xizmat qilmas ekan, bu kasb egalari o'z maqsadlariga yetishlari yengil kechmasligini izohlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizov U. B. va boshqalar. Reconceptualizing language teaching: an in - service teacher education course in Uzbekistan. Tashkent. "Baktria Press". 2017
2. Bilik Dorothy. Lyalya Kaufman, 1887-1964. Jewish Women: A Comprehensive Historical Encyclopedia, Jewish Women's Archive. 2014.
3. Kaufman Bel. Up the down staircase. London.1973. Pan Books Ltd
4. Кауфман Бел. Вверх по лестнице, ведущей вниз. Москва.2016.Albus Corvus.
5. Fox Margarita. School was really like, dies at 103.The New York Times. 25

Web. Sahifalar

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Bel_Kaufman
2. <https://www.nytimes.com/2014/07/26/arts/bel-kaufman-up-the-down-staircase-writer-dies-at-103.html>
3. <https://www.rebeatmag.com/it-was-50-years-ago-today-up-the-down-staircase-by-bel-kaufman/>
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Up_the_Down_Staircase
5. <https://jwa.org/encyclopedia/article/kaufman-bel>

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Наширова Дилноза,Қарши муҳандислик иқтисодиёт институти катта ўқитувчиси
dilnozanashirova1988@gmail.com**ЎЗБЕК ТИЛИДА ЙЎНАЛМА ҲАРАКАТ ФЕЪЛЛАРИ ТИЗИМИ**
 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>
АННОТАЦИЯ

Анъанавий ўзбек тилшунослигининг мутлақ хулосалари ўтган асрнинг ўртасига келиб тўлиқ шаклланиб бўлди. Шундан сўнг ўзбек лингвистикаси тараққиётнинг янги поғонасига кадам қўйди. Анъанавий босқични тўлиқ босиб ўтган ўзбек лингвистикаси тилни сатҳларга, сатҳларни турли категория ва гуруҳларга ажратиш, сатҳ элементлари ва турли категориялар ичидаги бирликлар орасида мавжуд систем муносабатларни аниқлашга киришди. Лисоний бирликларни тизимлаштириш, ҳар бир восита таркибини изчил тадқиқ этиш замонавий ўзбек структур тилшунослигининг пировард вазифаларидан бирига айланди. Мазкур мақола структур тилшуносликнинг устивор масалаларидан бири бўлган йўналма ҳаракат феъллари тадқиқига бағишланган.

Калит сўзлар: тилшунослик, ўзбек тилшунослиги, структур тилшунослик, йўналма ҳаракат феъллари, тилни сатҳлари

Nashirova Dilnoza,Senior Lecturer at Karshi Engineering Economics Institute
dilnozanashirova1988@gmail.com**THE SYSTEM OF DIRECTIONAL VERBS IN THE UZBEK LANGUAGE****ANNOTATION**

The absolute conclusions of traditional Uzbek linguistics were fully formed by the middle of the last century. Later, Uzbek linguistics entered a new stage of development. Uzbek linguistics, which has fully passed the traditional stage, has begun to define the existing system relations between the language into levels, the division of levels into different categories and groups, the elements of levels and units within different categories. Systematization of linguistic units, consistent study of the composition of each tool has become one of the ultimate tasks of modern Uzbek structural linguistics. This article is devoted to the study of directional verbs, which is one of the priorities of structural linguistics.

Keywords: linguistics, Uzbek linguistics, structural linguistics, directional verbs, levels of language

Нашарова Дилноза,
Старший преподаватель

Каршинского инженерно-экономического института
dilnozanashirova1988@gmail.com

СИСТЕМА ГЛАГОЛОВ НАПРАВЛЕНИЯ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

АННОТАЦИЯ

Абсолютные выводы традиционного узбекского языкознания полностью сформировались к середине прошлого века. Позднее узбекское языкознание вступило в новый этап развития. Узбекское языкознание, полностью прошедшее традиционный этап, приступило к определению существующих системных отношений между языком на уровне, разделение уровней на разные категории и группы, элементы уровней и единиц внутри разных категорий. Систематизация языковых единиц, последовательное изучение состава каждого средства стали одной из конечных задач современной узбекской структурной лингвистики. Данная статья посвящена изучению глаголов направления, что является одним из приоритетных направлений структурной лингвистики.

Ключевые слова: языкознание, узбекское языкознание, структурная лингвистика, глаголы направления, уровни языка.

Структур тилшунослик барча лисоний ходисаларни тенг кўрувчи, ҳар бир элемент нутқда воқеланганда ўзининг асосий вазифаси яъни муайян маънони ифодалаш функциясини бажаради дея таъкидлайди. Структур тилшунослик илгари сурадиган бундай қарашлар тилда шаклдан кўра маъно устивор деган тушунчани шакллантирди. Бугунги кунга келиб ўзбек тилшунослиги ҳар бир лисоний элементнинг семантик хусусиятларини, кўлами ва таркибини, бошқа бирликлар билан муносабатини ўрганишга киришган. Воситанинг шаклий кўрсаткичлари иккинчи даражали масалага айланиб маъно хусусиятлари устиворлик касб этгач, албатта, структур тилшунослик асосий ғояларидан бўлган маънони ифодалашда барча сатҳлар ва бирликлар тенг мақомга эга, бирдек муҳим вазифани бажаради деган қараш маълум даражада ўз актуаллигини йўқотади.

Морфологияда асосий сўз туркуми бўлган феъл тилнинг грамматик ва семантик марказини ташкил этади. Ушбу туркум элементлари ҳам шаклан, ҳам мазмунан тил марказида туради. Зотан феъл ўз атрофида қатор грамматик категорияларни жамлагани сингари унинг маъно таркиби ҳам кенг кўламли. Айнан шу икки хусусият феълнинг функционал-семантик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга тил ходисаси эканлигини англатади. Лексик сатҳда энг кўп сонли элементлар феъл сўз туркуми улушига тўғри келади.

Турли тизимли тилларни умумлаштириб тупувчи нукта маъно бўлса айни тилларни бир-биридан ажратувчи феномен структур табиатга эгадир. Жумладан, инглиз ва ўзбек тилларида феълнинг замон, шахс-сон, майл, нисбат, бўлишлилик/бўлишсизлик, ўтимлилик/ўтимсизлик каби параметрлари мавжуд. Уларнинг ифода шакллари фарқли бўлса-да ифодаловчи маънолари ҳар икки тил учун умумийдир. Апараллеликлар ва ифода воситаларидаги асимметриялар феълнинг грамматик хусусиятларида кўзга ташланса, феъл семик таснифи инглиз ҳамда ўзбек тилларида жуда ўхшашдир. Тилнинг бирламчи тадқиқ объектларидан бири бўлган сўз ҳам мавҳум, ҳам аниқ параметрларни ўзида ташийди. Сўзнинг функционал кўрсаткичлари аниқ, айни туркумдаги барча бирликларга хосдир. Бироқ сўзнинг иккинчи тур параметрлари йиғиндиси, яъни маъно мавҳум характерга эга. У фақат бир сўзга тегишли, сўзнинг маъно таркиби уникал феномендир. Шу боис грамматик кўрсаткичлар тадқиқи бутун бир туркумга оид умумий хулосаларга етаклайди Сўзнинг семантик қирраларини ўрганиш оқибатида эса аксарият ҳолларда приватив хулосалар юзага келади. Айни аксиома ўзбек тилидаги феълларнинг маъновий қийматини аниқлашга қаратилган тадқиқотда ҳам етакчилик қилиши муқаррар.

Маълумки, тил ходисаларини маънодан шаклга томон ҳаракатланган ҳолда тадқиқ қилиш замонвий тилшуносликнинг асос йўналишларидан биридир. Бироқ асосий сўз туркумларининг семантик таснифи анъанавий тилшунослик мактаби вакиллари ҳам

қизиқтириб келган. Зотан, анъанавий ўзбек тилшунослигида феълнинг икки асосий маъноси ажратилган. Ҳаракат ва ҳолатни ифодалашига кўра таснифланувчи феъллар қуйида яна қатор маъноларга ажралиб кетиши мумкин [2].

ЎЗБЕК ТИЛИДА ҲОЛАТ ФЕЪЛЛАРИНИНГ МАЪНО ТАСНИФИ	
Давомли ҳолат феъллари:	жойлашмоқ, турмоқ, ўтирмақ, ётмоқ, қолмоқ, яшамоқ, кузатмоқ
Ҳаракат натижаси булган ҳолат феъллари:	тўхтамоқ, тинмоқ, сўнмоқ, ўчмоқ, тугамоқ, яқунламоқ, бирикмоқ, яримламоқ
Ижро ҳолати феъллари:	ўқталмоқ, пойламоқ, паналамоқ, салқинламоқ, асрамоқ, қўриқламоқ
Ҳаракатнинг ҳолати феъллари:	осонлашмоқ, енгиллашмоқ, кучаймоқ, зўраймоқ, тезлашмоқ, озаймоқ, камаймоқ
Малака ҳолати феъллари:	ўрганмоқ, кўникмоқ, одатланмоқ, мослашмоқ
Образли ҳолат феъллари:	хўмраймоқ, сўнмоқ, толмоқ, қизимоқ, консирамоқ, яшнамоқ, сеҳрланмоқ
Биологик ҳолат феъллари:	чиримоқ, очилмоқ, етилмоқ, бўртмоқ, ёшармоқ, пишмоқ, чўлламоқ, сувсирамоқ
Физиологик ҳолат феъллари:	чидамоқ, истималамоқ, хурпаймоқ, тўмпаймоқ, шишмоқ, тиришмоқ
Психик ҳолат феъллари:	зерикмоқ, ишонмоқ, ёқмоқ, эринмоқ, оғринмоқ, тутинмоқ, қизғанмоқ

ЎЗБЕК ТИЛИДА ҲАРАКАТ ФЕЪЛЛАРИНИНГ МАЪНО ТАСНИФИ	
Нутқий фаолият феъллари:	сўзлашмоқ, гаплашмоқ, мутойибалашмоқ, ишонтирмақ
Механик фаолият феъллари:	хайдамоқ, қизимоқ, ғизилламоқ, ғирилламоқ
Йўналма ҳаракат феъллари:	учмоқ, югурмоқ, йиқилмоқ, энгашмоқ, чўзилмоқ, қатнамоқ
Табиат ходисаларини англатувчи ҳаракат феъллари:	ёғмоқ, чакнамоқ, тўлқинланмоқ, мавжланмоқ, ёнмоқ, эсмоқ

Айтиш жоизки, ўзбек тилшунослигида ҳолат гиперсемаси атрофида умумлашган феълларни семантик таснифлаш ҳаракат феълларидан кўра кўпроқ такомиллашган. Ҳолат феълларининг иаъно классификацияси хусусида аниқ хулосалар мавжуд. Юқоридаги жадвалда ҳам ҳолат феълларининг мавжуд семантик классификацияси келтирилади холос. Тўғри, анъанавий ўзбек тилшунослиги таклиф этган ушбу маъновий таснифни ҳам мукамал деб бўлмайди. Сабаби, ушбу классификация оламнинг лисоний тасвирида мавжуд барча маъноларни қамраб ололмайди. Демак, ҳолат феълларини маъносига кўра очиқ лексик-семантик тизим дея эътироф этиш мумкин. Шунингдек, ҳолат феъллари аксарият мустақил сўз туркумига оид лексемалар каби полисемантик табиатлидир. Бу ўринда ҳам бир ҳолат феъли бир неча семалар кесимида ётиши, матн контекстида луғавий маъно силжиши юз бериши мумкин. Мазкур тасниф эса ушбу эҳтимолларни ўзида намоён этмайди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, инглиз тилидаги ҳолат феъллари ўзбек тилидаги айни ЛСГдан бироз тор грамматик имкониятларга эга. Яъни ўзбек тилида ҳолат феъллари барча замонларда тусланади, инглиз тилида эса ҳолат феъллари бундай грамматик хусусиятга эга эмас.

Ҳолат феълларининг маъно турлари хусусида тадқиқотлар ва хулосалар мавжуд бўлгани ҳолда ҳаракат феълларига оид бундай хулосалар берилмаган. Шу боис юқорида келтирилган ҳаракат феълларининг маъно тизимини инглиз тили андозасида шакллантириш маъқул ечим бўла олади. Йўналма ҳаракат феълларини ушбу гуруҳда ҳаракат феъллари

таркибига киритдик, зеро динамика ушбу феълларни умумлаштириб турувчи бош маънодир. Ўзбек тилидаги йўналма ҳаракат феъллари ҳам инглиз тилидаги сингари тўрт умумлаштирувчи семантик хусусиятга эга. Авваламбор, ушбу феълларнинг барчаси бирор субъектнинг объект томон йўналиш бўйлаб ҳаракатини англатиши билан умумлашади. Шунингдек, инглиз тилида бўлгани каби ўзбек тилидаги йўналма ҳаракат феъллари суръат, яъни тарз маъноси мавжуд. Ушбу лексик-семантик гуруҳ таркибидаги барча элементларни ҳаракатнинг тарз маъносига кўра ҳам ажратиш мумкин. Қолаверса, йўналма ҳаракат феъллари ўз оралиқ семаларига кўра бир-бири билан маънодошлик, градуонимик, зид маънолилиқ ҳамда вариантдошлиқ муносабатларидан бирига кириша олиши билан ажралиб туради. Яъни лексик-семантик гуруҳ элементлари ўзаро изчил ва узвий семик муносабатлар тизими орқали боғланган. Демак, ўзаро аниқ семантик зиддият ёхуд уйқашик муносабатларига киришувчи йўналма ҳаракат феълларини асосий маъно турларига кўра қуйидагича классификация қилиш мумкин.

Олдинга йўналган ҳаракат	Орқага йўналган ҳаракат	Ён томонга йўналган ҳаракат
отилмоқ	қайтмоқ	ёнбошламоқ
оқмоқ	ўгирмоқ	ўгирилмоқ
югурмоқ	қайрилмоқ	букилмоқ
қувмоқ	қайирмоқ	суянмоқ
Етакламоқ	ўгрилмоқ	қийшаймоқ
Пастга йўналган ҳаракат	Юқорига йўналган ҳаракат	Айланма йўналишли ҳаракат
шўнғимоқ	ўсмоқ	Айланмоқ
йиқилмоқ	кўтарилмоқ	бурамоқ
чўкмоқ	ўсмоқ	ўралмоқ
пастламоқ	сапчимоқ	гирилламоқ
Тебранма йўналишли ҳаракат		
Тебранмоқ		
Чайқалмоқ		
Мавжалмоқ		
Тўлқинланмоқ		

Ўзбек тилидаги асосий йўналма ҳаракат феълларини ҳаракатнинг кечиш зрнига кўра ҳам таснифлаш мумкин.

Қуруқликдаги ҳаракат	Ҳаводаги ҳаракат
югурмоқ	Учмоқ
юрмоқ	кўтарилмоқ
эмакламоқ	қанот қоқмоқ
сакрамоқ	парвоз қилмоқ
Сув тубидаги ҳаракат	Сув сатҳидаги ҳаракат
шўнғимоқ	Эшмоқ
сузмоқ	Оқмоқ
чўкмоқ	Сизмоқ

Ҳаракатни бажарувчи субъектга кўра ушбу гуруҳ лексемалари қуйидаги маъно гуруҳларига ажратилади:

Инсон томонидан бажарилган ҳаракат	Жонзотлар томонидан бажарилган ҳаракат
Ҳайдамоқ	Шитобланмоқ
Юрмоқ	Парвоналанмоқ
Ўрамоқ	Судралмоқ
эмакламоқ	Ташланмоқ

Табий равишда юзага келувчи харакат	Автоматик (машина томонидан) амалга оширилган ҳаракат
Тўкилмоқ	айланмоқ
Оқмоқ	бурилмоқ
Ўсмоқ	Баландламоқ
сингимоқ	пастламоқ
Эсмоқ	Тезлашмоқ

Йўналма ҳаракат феълларининг энг йирик кўламли семантик таснифи шубҳасиз уларнинг тарз маъносига кўра классификациясидир. Бу тасниф кўплаб маъноларни қамраб олиши билан бирга тарз маънолари тизимини умуман олганда очик дейиш мумкин. Бир феъл бир неча тарз маъноларини ифодалай олиши сабабли ифода маъносига кўра полисемияга эришади.

«Давомийлик» тарз семаси	«Онийлик» тарз семаси	«Такрорийлик» тарз семаси
Айланмоқ	сапчимоқ	тебранмоқ
сузмоқ	отилмоқ	қатнамоқ
Судралмоқ	тўқнашмоқ	силкинмоқ
Ҳайдамоқ	сақрамоқ	тўлқинланмоқ
«Нотўлиқлик» тарз семаси	«Жадаллик» тарз семаси	«Секинлик» тарз семаси
эмакламоқ	қуламоқ	имилламоқ
Етакламоқ	ошиқмоқ	ғимирламоқ
оқмоқ	тўкилмоқ	тентирамоқ
йўналмоқ	сочилмоқ	ивирсимоқ
Солланмоқ	учмоқ	юрмоқ
«Тугалланганлик» тарз семаси		
Етмоқ		
Бормоқ		
Келмоқ		
Қўнмоқ		

Умуман олганда юқоридаги семалар сирасида тарз маънолари ажралиб туради дейиш мумкин, зеро ҳаракатнинг йўналиши, кечиш ўрни ва бажарувчи шахс каби маънолар фақат йўналма ҳаракат феълларига хос семалар. Бироқ тарз семалари барча ҳаракат феълларига хос. Шу сабабдан тарз маъносини йўналма ҳаракат феълларини феъл туркумидаги бошқа маъно турларига оид лексемалар билан боғлаб турувчи муносабат бўғими сифатида баҳолаш мумкин. Таъкидлаш жоизки феълнинг ҳаракат тарзи категорияси семантик жиҳатдан ўзбек тилшунослигида инглиз лингвистикасига нисбатан изчил ва тартибли ўрганилган. Дастлаб кўмакчи феълли қурилма [3] деб аталган ушбу грамматик категория тадқиқига кейинчалик семантик нуқтаи назардан ёндашилди. Ушбу тил ходисасини ўрганишда маъно устуворлиги янги истилоҳ, ҳаракат тарзи атамаси шаклланди [4]. Айни маъноларни ифодаловчи бирликлар умумлашмаси жаҳон лингвистикасида “аспектуаллик” парадигмаси деб номланади. Аспектуаллик майдонининг элементлари турли сатҳларда аниқланди. Лекин ушбу элементлар маъно таснифи изчил амалга оширилмаган. Шу сабабдан инглиз тилида йўналма ҳаракат феълларининг тарз маъноларини белгилашда ўзбек тилшунослигида шакланган тасниф моделини ўзаштириш маъқул ечим бўлади.

Маълумки, тилда полисемия икки тур бўлади. Биринчи кўриниш полисемия луғавий маънолар сонининг кўплигини англатса иккинчи тур кўпмаънолилик бир луғавий маъно таркибида қатор кичик семалар мавжуд бўлиши билан белгиланади. Йўналиш, бажарувчи субъект, кечиш ўрни, суръат (тарз) семалари барча йўналма ҳаракат феъллари луғавий маъноси таркибига киради – демак йўналма ҳаракат феъллари луғавий маъносида семантик қаватланиш кузатилади. Бундан ташқари йўнаома ҳаракат феъллари контекстуал ифода

маъноларига эга ҳамда ушбу маънолар нутқ таркибида англашилади, яъни лисонда ушбу семалар латент характерга эга.

Йўналма ҳаракат феъллари ўзбек тили лексик тизимида ҳаракат феъллари таркибига киради. Ушбу сўзларни бир неча семик белгиларга кўра таснифлаш мумкин. Йўналма ҳаракат феълларида маъно қаватланиши кузатилади, яъни ҳар бир йўналма ҳаракат феъли ўз луғавий семасида йўналиш тури, ҳаракат субъекти, ҳаракат ўрни, унинг тарзи ва воқеланиш ўрни каби маъноларни ташийди. Ушбу лексик-семантик гуруҳ элементларини шу луғавий семаларига кўра таснифлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Нурмонов А. Структур тилшунослик: илдизлари ва йўналишлари – Тошкент: 2008 – 89 б.
2. Расулов Р. Ўзбек тили феълларининг маъно тузилиши – Тошкент, 2008 – 142 б.
3. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 220 б.
4. Шукуров О. Ҳаракат тарзи шакллари парадигмаси: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Самарқанд, 2005. – 27 б;
5. Неъматов Ҳ., Гуломов А., Абдураимова М., Қосимова Н. Она тили. 6-синф учун дарслик (синов).– Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – 176 б.;
6. Сайфуллаева Р., Менглиев Б., Боқиева Г. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: ФТ, 2010. – 391 б.;
7. Энциклопедия языкознания. <https://jazykoznanie.ru/168/>
8. Шоабдурахмонов Ш., Асқарова М., Ҳожиёв А., Расулов И., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 1- қ. - Тошкент: Ўқитувчи, 1980. - 448 б.
9. Ўзбек тили грамматикаси. Т. 1. - Тошкент: Фан, 1975. - 612 б.
10. Баҳриднова Б.М. Кўшма феълларни ўқитиш муаммолари // “Тил ва адабиёт таълими” Тошкент, 2016 йил, 10-сон.
11. Она тили 8-синф учун дарслик. М.Қодилов ва бошқ. – Т.: Cho‘lpon, 2014. –144 б.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Rasulova Soxiba Ulug'bekovna
Samarqand davlat chet tillar instituti,
Ingliz tili va adabiyoti o'qituvchisi
e-mail: rasulovasokhiba@gmail.com

VASHINGTON IRVING IJODIDA SATIRA VA YUMOR

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

ANNOTATSIYA

Maqolamizni yaratishda, hozirgi oshkoraviy jamiyatda ilm-fanda turli xalqlar hamda turli madaniyatlararo o'zaro hamkorlik masalalariga qiziqish ortib bormoqda (jumladan, sharq va g'arb madaniyatiga). Shu ma'noda Amerika adibi V. Irving ijodidagi romantik sharqshunoslikka, sharqona motivlarga murojaat qilmoq o'rinli bo'ladi, deb o'ylaymiz. Ilmiy tadqiqotimizning maqsadi V. Irving asarlaridagi satira va yumor motivlarni ochib berish, ya'ni kamchilik va nuqsonlarni qattiq tanqid ostiga olishi, uning adib ijodidagi ahamiyatini ko'rsatib berishdan iborat.

Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi V. Irving asarlaridagi badiiy tasvirlarni yanada mukammalroq o'rganish, uning romanlaridagi satira va yumor motivlar tadrijini ko'p asralari orqali kuzatishdan iborat. Mavzuni boshqarishda adib asarlaridagi xususiyiyat hamda asosiy yo'nalishlarini ochib berishga imkon tug'diruvchi qiyosiy-tarixiy metoddan foidalanildi.

Tayanch so'zlar: Irving, xayoliy-fantastik, romantizm, istehzo, inglizlar yumori, hazil hikoyalar, madaniyat, urf-odat, anti-burjua.

Расулова Сохиба Улугбековна

Самаркандский государственный институт иностранных языков,
Учитель английского языка и литературы
e-mail: rasulovasokhiba@gmail.com

САТИРА И ЮМОР В ТВОРЧЕСТВЕ ВАШИНГТОНА ИРВИНГА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается ориентализм в творчестве известного американского писателя Вашингтона Ирвинга. Нам представляется уместным обратиться к романтическому ориентализму, к восточным мотивам в творчестве В. Ирвинга. Цель нашего исследования - выявить мотивы сатиры и юмора в произведениях В. Ирвинга, то есть резко критиковать недостатки и недостатки, показать ее значимость в творчестве писателя.

Научная новизна данной статьи заключается в более тщательном изучении художественной образности в произведениях В. Ирвинга, прослеживании эволюции сатирических и юмористических мотивов в его романах на протяжении многих столетий. В ведении темы авторские работы использовали сравнительно-исторический метод, позволяющий выявить особенности и основные направления.

Ключевые слова: Ирвинг, фантастика, романтика, ирония, английский юмор, юмор, культура, традиция, антибуржуазность.

Rasulova Soxiba Ulugbekovna

Samarkand State Institute of Foreign Languages,
English language and literature teacher
e-mail: rasulovasokhiba@gmail.com

SATIRE AND HUMOR IN THE WORK OF WASHINGTON IRVING

ANNOTATION

This article is about the stages of Washington Irving's works through a growing interest in science in today's open society on issues of interaction between different peoples and different cultures (including Eastern and Western cultures). In that sense, he is an American writer. We think it would be appropriate to refer to the romantic orientalism, oriental motifs in the work of V. Irving. The aim of our research is to reveal the motives of satire and humor in the works of V. Irving, that is, to sharply criticize the shortcomings and shortcomings, to show its importance in the work of the writer.

The scientific novelty of this article is a more thorough study of the artistic imagery in the works of V. Irving, tracing the evolution of satire and humorous motifs in his novels through many centuries. In the management of the subject, the author's works used a comparative-historical method, which allows to reveal the features and main directions.

Key words: Irving, fantasy, romance, irony, English humor, humor, culture, tradition, anti-bourgeois.

Washington Irving o'zining birinchi va mashhur "Rip, Van Vinkl" hikoyasini yarata turib, o'z e'tiroficha, niyati milliy adabiyotga romantik ruh berish edi. Kaatskil tog'lari – Appalach toshliklaridan iborat. Ularning ulug'vorligi o'quvchini sof amerikacha muhitga va shu bilan birga sehrli ertaklar olamiga etaklaydi. Tog'larda gnomlar bor - bu Yevropa romantizmi uchun odatiy mavjudot, ammo istehzoli amerikaliklar uchun ular mahalliy ranglarda ko'rinadi - ularning kamzullari, keng kamar va xanjarlari, patlardan iborat shlyapa, qizil paypoq va qisqichlar bilan bog'langan poyabzali xam bor edi; ular ko'chmanchilar tomonidan Gollandiyadan Yangi Dunyoga olib kelingan, Flamand rassomlari kartinasi hozirgina tushib kelganday go'yo. Sehrli ichimlik o'rniga gnomlar, golland arog'ini hayajon bilan sipqorishadi va xayoliy dunyoning mavjudotlari bo'lib qolishgandek qiziqqonlarcha kegli o'ynaydilar. Ilk amerikalik romantik Irving, o'z ijodini romantizmga kirish bilan boshlaydi va shu bilan bir vaqtda Yevropa romantizmi vakillariga aylanadi. Irving o'quvchiga voqea joyiga aniq ta'rif berganga o'xshaydi. Zero, uning beg'ubor zamondoshi Xermann Melvill bejiz aytmagan: "Rip, Van Vinkl qayerda yashagan?!" Xayoliy-fantastik ibtidoning realizm bilan uyg'unligi, kundalik-oddiy narsaning asta-sekin sehrgarlikka aylanib borishi – Irving-novellistning doimiy fazilatlaridandir. "Rip, Van Vinkl" ertagida ishlatilgan motiv juda qadimiy. U hatto antik adabiyotda ham ma'lum, Fridrix Barbarosa haqidagi nemis xalq ertaklarida keng tarqalgan, kelt eposida, ritsarlik romanlarida, Hindiston, Gretsiya va boshqa mamlakatlarning xalq ertaklarida uchraydi. Deyarli har doim fojiali tus oladi: uyg'onganida, odam o'zining uzoq avlodlariga duch kelib, murojaat qiladi, uni tushunishmaydi va yolg'izlikda halok bo'lishga mahkum. Irvingning hikoyasi esa hatto drammatizmning soyasiga ham ega emas. Suhbat yumshoq istehzo va atayin "quyi" ohanglarda olib boriladi. Rip oddiy va samimiy inson, uning sevimli mashg'uloti tog'da qurol bilan aylanib yurish. Bunday qahramonni yigirma yil davomida sirli uyquga kiritish bilan muallif nimaga erishadi? Kulgili asar. "Rip uyg'onib, tabiatning qanday o'zgarganini ko'radi: kichik daryo bo'ronli oqimga aylanadi, o'rmon o'sadi va o'tib bo'lmas holga keladi, qishloqning qiyofasi o'zgarib, odamlar o'zgaradi ("avvalgi muvozanat va uyqusirash o'rniga hamma narsada ishbilarmonlik, tashvish va shiddat paydo bo'ladi»). Faqat Rip o'zgarmaydi va sehr-jodu ham yo'q edi - barchasi hiyla-nayrang, sevgilisi "sodda, xushmuomala" edi. Hazilning befoyda tabiatiga urg'u

berish uchun muallif Ripning o'g'lining shaxsida otasiga dag'dag'a qiluvchi va dag'al odamning aniq nusxasini tasvirlaydi. Mustaqillik urushi halokatga uchrashi mumkin, ingliz zulmi ostida ag'darilishi, yangi siyosiy tizim kuchayishi, sobiq sinfiy jamiyat respublikaga aylanishi mumkin - faqat yalqov yalqovligicha qoladi. Yosh Rip, qariya otasi kabi, "hamma narsani qiladi, lekin o'z ishini qilmaydi".

Shunga qaramay, ob'ektiv o'quvchi Van Vinkl muallif kinoyasining hosilasi ekanligini his qiladi. U himoya qalqoni, bu orqali Irving "ishbilarmon", "shoshqaloq" va ochko'z vatandoshlar tazyig'idan himoyalangan. Uning do'stlari orasida ochko'zlik vabo singari yuqumli, deb ta'kidlanganligi ajablanarli emas va Amerikaning umumiy aqldan ozganligi - to'satdan boyib ketish istagi. "Men uchun pulga ega bo'lish, o'zimni jinoyatchidek his etishni anglatadi", dedi u. Ilk Irving romantizmining anti-burjua tabiati uning asarlarida uni o'rab turgan voqelikdan farqli o'laroq, o'zgacha bir dunyo yaratganida o'z aksini topdi! Longfello Irvingning birinchi "Eskizlar kitobi" to'plami haqida shunday yozadi: «Men hali ham maktab o'quvchisi edim, kitob chop etilib, ko'pchilik uni hayrat va zavq bilan o'qirdi; Biz shirin hazil bilan, rivoyatning ozgina ma'yus nozik muhitidan hayratga tushdik: zero jigarrang va chiroyli, aniq va yumshoq muqova bilan birga, ushbu nashrning shrifti muallif uslubining yorqin ifodasi bo'lib tuyuldi!»

"Uyqu darasi"da Irving baland tepaliklar orasidan xotirjam tinch joyni chizmoqda; irmoq tubida suzib yurib, suv «beshik tebratadi». Irving - ajoyib landshaft rassomi, uning hikoyalari syujeti har doim atrofdagi manzara bilan muntazam ravishda uyg'unlashtirilgan. Gudzon daryosining ulkan suvlari, chiroyli tepaliklarning tutash zanjirlari, qirmizi, qo'rg'oshin va binafsha rangdagi ohanglar va baland qirg'oqning jarliklari va jarliklari bilan yoritilgan osmon chizig'i va suv ustida kichkina qayiq - bu golland qishloq bayramining ajralmas qismi bo'lib, unda tog'lari jozibali manzarani aks ettiradi. Van Tessellar xonadoni tasviri -butun panegirika, uy uslubi, konfor, farovonlik va qishloq mehnatiga bo'lgan muhabbat in'ikosi. Irvingning ohangi - "patriarxal antik davr" ga qoyil qolish va yumshoq kinoyadan iborat. Uyqu darasi aholisi birinchi gollandiyalik ko'chmanchilarning avlodlari; ularning boshlari shaytoniy o'ylarga to'la, Yevropadan eksport qilingan va tubjoy amerikaliklar ertaklari va afsonalari tufayli kengaytirilgan. Bu voqea syujetining rivojlanishi uchun asosdir; keyingi voqealar ushbu "fon" dan o'sib chiqqanga o'xshaydi. Boshsiz chavondozi afsonasi bu yurtning irimga aylangan rivoyatidir. Brom Bonsning muhabbatdagi raqibi - Ikabod Kreyn hiylanayranglari yangi afsonani keltirib chiqaradi: dahshatli otliq go'yo boshini Kreynga uloqtiradi; sirli ravishda g'oyib bo'lgan o'qituvchini arvoh olib ketadi; uning ruhi go'yo maktab binosiga joylashadi. Qishloqdagi g'iybatlar yangi "afsonaga" qo'shib ko'pirtiriladi. Muallif o'quvchiga yakka - yakka jang tafsilotlari va joyini aytishni unutmaydi. Ertalab u erdan yorilib yotgan qovoq topiladi. SHunday qilib, Irving romanga mutlaqo yakunlangan shakl beradi: u hikoyani Uyqu darasi har qanday insonga orzu ulashadi, deya boshlab, kinoyali-parodiya afsona yaratish bilan tugatadi.

Ammo nafaqat Irving vatandoshlarining xurofotidan kuladi. Afsonalar, xurofotlar, xayoliy - "hikoyalar" u uchun ilhom manba edi: u o'z hikoyalarini ular bilan bezagan, vaholanki u ruh va sharpalarni kulgili rollarni bajarishga majburlagan.

Muallif Ikabod Kreyn obraziga alohida e'tibor beradi. Dastlab parodiya-afsonani yaratish uchun groteskli figura zarur ko'rinadi: o'qituvchi nafaqat boshqa dunyo kuchlari haqida biron - bir og'zaki rivoyatga ishonadi, u "Jodugarlik tarixi" kitobi va boshqa ilmiy asarlarni ham o'qigan. Ammo shundan keyin muallif yoqimsiz xususiyatlar baxsh etgan bu obraz bekorga kiritilmaganligi ayon bo'ladi. Undagi hamma narsa mubolag'a bilan ifoda etilgan: noqulay, qashshoq, oriq (muallif uni makkajo'xori dalasidan qochib ketgan qo'ng'iz bilan taqqoslagan), diniy qo'shiqlarni yomon kuylovchi, doim och: ammo u ochlikdan omon qoldi. Irving uni o'z jannatidan - Uyqu darasidan axmoqligi sabab haydab chiqarishi bejiz emas. «Jin ursin!» metaforali iborasi hikoya syujetida moddiylashgandek bo'ladi - dara aholisi Kreynni shayton bilan do'st xisoblaydi.

Xuddi shu metafora va aynan bir xil moddiylashish "Iblis va Tom Uoker" ("Sayohatchining ertaklari" turkumidan) romanida uchraydi. Bu endi amerikalik Faust avlodi, faqat parodiya bilan bo'yalgan. Irving ijodida doim kuzatilganidek, fantastika va oddiy kundalik narsalar bir-biri bilan chambarchas bog'langan, erkin va to'g'ridan-to'g'ri bir-biriga singib ketadi. Xayolotning voqelikni bir qismi ekanligiga o'sha zamon amerikaliklari qat'iy ishonishgan. Tom Uolker, Ikabod Kreyn singari ochko'z bo'lib, bitimga kelishdan oldin shayton bilan bir necha bor uchrashgan va uzoq vaqt

savdo qilgan. Xurofotchi Tom uchun do‘zax - bu haqiqat, xuddi bir tovuq tuxumi ustida xotini bilan janjal qilgani kabi. Amerikalik Faust, Bostonlik xasis-sudxo‘r real obrazdir. Tom Uolker o‘z qarzdorlarini xonavayron qiladi, birjada o‘ynaydi, o‘lamsa sudxo‘r va shu bilan birga Injilni berilib o‘qiydi, cherkovga qatnaydi. Din sudxo‘rlik uchun pana, parda. Irving bu ikkiyuzlamachilikka ishora qilib, Amerika biznesining odatiy xususiyatini fosh qiladi.

Iblis Tom Uolkerni o‘z an‘analariga muvofiq olib ketadi: momaqaldiroq va bo‘ronda, qora otda, chaqmoq tomon. Muallifning istehzoli kinoyasi bu jirkanch manzaraga kirib ketadi: shayton xasisni egarning ustiga bee‘tibor tashlaydi, Tomning oppoq tungi popog‘i va ichki xalati shamolda xilpiraydi. Sudxo‘rning sandig‘idan boylik o‘rniga kul, payraha va yog‘och kukni topiladi.

Ochko‘zlik va xasislik Irvingning qisqa hikoyalarida qayta-qayta paydo bo‘ladi va har safar istehzo hamda satirik tarzda talqin qilinadi. Tijorat va xurofot mamlakatida hatto ajdodining arvohi uzoqni ko‘zlovchi amaliyotchi bo‘lib chiqadi (“Dolf Heyliger”) boylik o‘lim to‘shagidan tirilishni o‘ylatadi (“Wolfert Webber”, yoki Oltin tushlar”). Irvingning boylik haqidagi ertaklarida sevuvchilar va ruhlar son-sanoqsiz xazinalarni saqlashadi, ularni tiriklar qo‘liga berishni xohlamaydilar; eski dengiz qaroqchisi va o‘limidan so‘ng o‘ljadan ayrilmaydi va sandig‘iga minib, Manxettendan olti mil narida joylashgan haqiqiy “Iblis darvozasi” orqali uchib o‘tadi.

O‘rta asrlardagi xarobalar, qabristonlar to‘lib toshgan “gotik” va “qora” Yevropa romanlaridan quvongan o‘sha paytdagi amerikalik o‘quvchining “Kuyov-sharpa”, “Asabiy janobning g‘ayrioddiy hikoyalari” hikoyalaridagi va boshqa romanlaridagi Irvingning istehzosini tushunishi va tushunish uchun qanchalik mukkasidan ketganligini tasavvur qilish kerak.

Tarixchilar ba‘zan “Kuyov-sharpa” novellasi Byurgening “Lenora asariga” parodiya ekanligini ta‘kidlashadi. Garchi Irving asardagi harakatlarni O‘rta asrlar Germaniyasiga o‘tkazgan va qahramonlarga graf va baronlar unvonini bergan bo‘lsa ham, qisqa hikoyadagi barcha tragikomik holatlar Amerikadagi har qanday hazilkashning xalqona hikoyasiga o‘xshaydi. Yosh ritsar Shtarken-Faust, sevgilisi qabriga qora otda (albatta qora rangli) yugurib borayotib urushda yengilgan yankini esga soladi; aldamchi kelin – Olbeni yaqinidagi fermer qiziga o‘xshaydi; baron, kelinning otasi, havoni oh-nola bilan to‘ldirib: “kuyov - axlatga, nevaralari esa - to‘ppa-to‘g‘ri axlat to‘dasiga aylanadi” - bu Amerika xalq hazil-mutoyibasining o‘zginasi. Butun novella Irvingning yurtdoshlari berilib ketgan xurofot ustidan kinoyadan iborat.

Yevropaga xos “qo‘rqinch mexanikasi” Irvingda saqlanadi: sharpalar eski soldevorlarda yashashadi, bo‘ron dahshatli uvlaydi, qadam tovushlari sirli eshitiladi, devorlar o‘rnidan siljiydi, portretlar jonlanadi, naqd yarim tunda ruhlar paydo bo‘lib, bo‘g‘iq ingrashadi. Ammo bularning hammasi kinoyali tagmatnga yoki parodiya xususiyatiga ega. Masalan, “oq kuylakli xonim” sharpasi melodramada bo‘lgani kabi qo‘llarini qarsillatadi, sovuq qotgan boshqa sharpa pech oldida isinib o‘tiradi, jonlangan portret tungi o‘g‘ri bo‘lib chiqadi, jodulangan mebel shunchaki siljimasdan quturganday raqsga tushadi. “Baqaloq jentelmen” hikoyasida Irving unga “Gamlet”dan go‘yo “qo‘rqinchli” bir bayt jo‘natadi:

Mayli meni yo‘q qilsin sharpa,

Ammo ont ichgum, to‘xtatgum uni.

Irving barcha “sirli” narsalarni parodiya qiladi. Bunga ko‘zga ko‘rinmas narsaga qiziqishni “orttirish” orqali erishiladi. Hikoya nafaqat romantik tasvirlash manerasiga parodiya. Balki umuman shunday asarlar yaratish jarayoni ustidan kulishdir. Irving romantiklar “oshxonasi” ustidan kinoya qiladi. U bir g‘aliz vaziyatni yuzaga keltirish orqali, boshqasini inkor qiladi. Bu parodiya qilingan tuzilmaning aksariyati kutilmaganda va qasddan “jo‘n” yakun topadi. Ertalab dumaloq janob shovqin-suron bilan mehmonxonani tark etadi. Uyg‘onib ketgan hikoyachi derazadan uning aravaga chiqayotgan orqasini ko‘rib ulguradi. To‘la insonning “siri” hech qachon ochilmay qoladi.

Latifasimon bu kulgili hikoyaning mohiyati voqeaning kutilgan xayratomuzlik va soxta ahamiyati bilan bog‘liq bo‘lib, syujet mayda va hikoyachining unga sirlilik va “chuqur mazmun” bag‘ishlamoqchi bo‘lganidir.

“Baqaloq jentelmen” hikoyasi Irvingning o‘ziga shunchalik ma‘qul keladiki, u bu syujetni “Breysbridjxoldan” “Sayohatchi hikoyalariga” ko‘chiradi va u bilan uchinchi novellalar kitobini boshlaydi. “Buyuk notanish” deb e‘tibor tortadigan tarzda nomlangan kirish so‘zida Irving “Ueverli

muallifi” (Valter Skot) baqaloq jentelmenda o‘zini taniganligini matbuotda eslatgan va u, Irving, shundan buyon kitobxonlardan tinimsiz, ko‘plab xatlar olmoqda, ular baqaloq janobga keyin nima bo‘lganligi bilan qiziqishmoqda. Muallif voqealar “sirliligini” saqlab qoladi, kirish so‘zini esa, ko‘plab novellalarning kinoyali ibtidosiga aylantiradi.

Mantiqsiz, bema’ni vaziyat, kulgili giperbola bema’nilik, kutilmagan, jasur taqqoslash, ayyor va hazil iboraning qurilishi (“Bu qadimgi minoralar soati bo‘lib, odatda arvohtar aqldan ozayozgan”) - bularning barchasi o‘quvchiga misli ko‘rilmagan zavq bilan jilmayish yoki kuchli kulgi paydo qiladi.

Irvingning asarlarida arvohtlari ko‘plab, polki bilan paydo bo‘ladi, yarim tunda soat o‘n ikki emas, 13 marta bong uradi va shu bilan arvohtni chalkashtirib yuboradi; “oq ayol” paydo bo‘lgan sayyoh, mehmonga ahamiyat bermaydi, lekin uni tinchgina orqasiga o‘giradi va ertalabgacha uxlab qoladi; atirlar va arvohtar bilan to‘lib-toshgan eski tashlandiq shaharchaning aholisi kechqurun o‘z buyumlarini boshqa dunyo kuchlaridan himoya qilib, oshxona jihozlari, kumush va zargarlik qutisini yashiradi. Irving qattiq kuladi, o‘quvchini ham baland kuldiradi. Hatto uning tabiat manzarasi ham istehzoli - daryoning oqimi “ichkilikbozga o‘xshab g‘azablanib, chayqaladi”.

Dahshat, kemalarni yutib yuboradigan girdob “Tovuqlar va jo‘jalar” deb nomlangan; bu istehzo bizni tragikomizm har doim ham Amerika xalq hazillari ham adabiyotdagi hazilning o‘ziga xos xususiyati ekanligini yodimizga soladi. Biroq, “Sayohatchi hikoyalari” – bu nafaqat romantik “sirlilikka” parodiya, balki AQSH ni zabt etgan XVIII asrning ingliz-fransuz “gotik” romanlari bilan kurash, balki Irvingning o‘z vatandoshlari xurofotlarini masxara qilish istagi bilan birga, bu qandaydir ijobiy, muallif o‘zi ishongan narsa, uni tasdiqlanishi edi.

Irving go‘zallikdan quvonadi. U esa samimiyat, ezgulik, do‘stlik muhitiga yoyilgan; tabiatning yorqin ranglariga, atrof - muhitning rassomona turfa xilligida yashirin: qo‘shiqda, raqsdan, kuyda uni ko‘rish mumkin.

Bu Irvingning estetik shiori-kredosi. Bu “Sayohatchilarning ertaklari” ning turli xil ohangdorligi bilan qo‘llab-quvvatlanadi - jirkanch buzg‘unchilik, ataylab parodiya, hozir drama, keyin fojiali ranglardagi ajoyib lirizm. Ikkinchisi – “Yosh italyan tarixi” hikoyasi ham sentimental romantizmning klassik uslubidagi hikoya. Bu yerda - giperbolik tuyg‘ular, qahramon xatti-harakatlarining g‘ayrioddiyligi, uning “yuqori sezgirligi”, hayotning favqulodda holatlari, aqldan ozdiruvchi sevgi, vijdon azobi – barchasi mavjud. Ularning barchasi qotil chizgan qurbonining portretida aks etadi. Irving qahramoni tipik romantik qiyofa kasb etadi: baland bo‘yli, nozik xiyli charchoq bosgan noparmon chehrali yosh yigit. Uning nigohi “olov to‘la, yovvoyi va o‘zgaruvchan”. Uning didi ham betakror - Salvatoriya Rozaning ajoyib va g‘amgin rasmlariga qiziqqan yosh italiyalik. Qahramonning taqdiri ham g‘ayrioddiy: u boy otasi tomonidan rad etilgan kambag‘al odam. Nazorat qilinmaydigan his-tuyg‘ular uni jinoyatga olib keladi: uning yagona sevikli ayoliga ishtiyoq bilan yonib, ko‘p yillar davomida uni himoyasiz qoldiradi va keyin erini o‘ldiradi. Ammo, qahramonini ruhiy azob-uqubatlardan azob chekayotgan, peshonasida “Kainaning muhri” bilan ta’riflagan, o‘z hayotining evaziga qutulishni istagan va shu bilan dramatik keskinlikni eng yuqori nuqtaga keltirgan holda qahramonini tasvirlab, Irving o‘zi va o‘quvchisi uchun muhim bo‘lgan kinoyani chetlab o‘tolmaydi. Qal’a egasi baron o‘z mehmonlariga “yosh italyan tarixini” so‘zlab beradi, ularda bu erda bo‘lgan voqealarga katta qiziqishni uyg‘otadi. Xo‘jayin mehmonlariga o‘sha iblisona suratni ko‘rsatmoqchi bo‘ladi, ammo u mehmonlarga mutlaqo boshqacha rasmni ko‘rsatadi va ular hech qachon ko‘rmagan sirli rasm haqidagi qarama-qarshi fikrlaridan zavqlanadi.

Ushbu hikoya Irvingga juda xosdir. Irvingning o‘zi yosh italiyalikning fojiali va romantik taqdiridan zavqlanadi. Shu bilan birga, u o‘zini ko‘rinmas zinapoyada ushlab turishga harakat qilib, na o‘zi va na o‘quvchi biron - bir so‘zning realligiga ishonmasligini xohlaydi.

Muallif boshqa dunyoviy va “dahshatli” narsalarga ishonmagani kabi, hech qanday “iblisona” portretlarga ham ishonmaydi. U ma’rifiy fikrlarning merosxo‘ridir, aqlning muxlisidir. Ammo uni go‘zal badiiy to‘qimalar olami jalb qiladi. O‘quvchini hazil, nozik mulohazalar, istehzoli da’volar va siyosiy ko‘rsatmalar bilan tinglagan Irving “sirli” narsalarni tabiiy narsa sifatida ochib beradi. Shu bilan birga, u shunday narsaki bu siz hayotsiz hayot biri kam bo‘lishi mumkin edi.

Ushbu “fikr, tuyg‘u, til o‘yini“ (Vashington Irving ta‘rifi) uning qisqa hikoyalarning asosiy jozibasini tashkil etadi. “Algambra“ (1832) tipik romantik asar.

Sayohat davomida qadimgi Mavritan me‘morchiligining mo‘‘jizasi - Algambra saroyi yozuvchining tasavvurini lol qoldirdi. Saroyning xushbo‘yligi, jimjitligi, ulug‘vorligi va go‘zalligi, atirgullar, ayvonlar bo‘ylab o‘sib qalbida naqshli yubka bilan o‘ralgan eshik bu eshikni yaratdi - bularning barchasi keyinchalik shu she‘riy joyda joylashgan yoqimli ertaklarda paydo bo‘ldi.

Saroyda daydi lo‘lilar, nogiron askarlar, uysiz qariyalar va kampirilar yashar edi; qulab tushayotgan minoralarga in qo‘ygan boyqushlar va ko‘rshapalaklar (ular ham Irvingning qisqa hikoyalari “aktyorlari“ bo‘lishadi)yashashadi. Algambraning zamonaviy aholisi Horun ar Rashid davridagi ko‘plab afsonalar va ertaklarni, avliyolarning hayoti, sayohatchilar va qaroqchilarning sarguzashtlari haqidagi hikoyalarni, Algambraning egalari haqidagi hikoyalarni, Murlar yashirgan xazinalar va bu boyliklarni qo‘riqlaydigan ruhlar, saroy minoralari va zindonlaridagi mahbuslar, tumorlar, afsunlar va sehrli afsunlar, yirtqich hayvonlar va ajdarlar haqida afsonalarni bilishadi. Afsonalar arab va got tilida yozilgan, ko‘pincha improvizatsiya, ba‘zan she‘riy xususiyatga ega bo‘lgan. Irving gubernatorning ruxsati bilan “qirollar xobxonasiga“ joylashadi, u erda Grenada tog‘lari va tog‘ yon bag‘irlaridagi podalar balkonlardan ko‘rinib turardi. YOzuvchi bu erda cho‘zilganicha Algambraning oldingi buyukligini orzu qilar edi va xuddi o‘zini Shahrizoda ertaklaridagi muhitda yashagandek his etardi. Aynan shu “havo“ ni u o‘z kitobi orqali o‘quvchiga etkazmoqchi bo‘ladi.

Kirish so‘zida u o‘z romanlarini sharqona usulda “arabeski“ deb ataydi, so‘ngra “hayotdan olingan eskizlar, xalq an‘analariga asoslangan hikoyalar“ deb qayta nomlaydi. Kitob “Sayohat“ bobidan boshlanadi, u 1829 yilda Ispaniyaga kelgan va Rossiyadagi, Madriddagi elchisi bilan birgalikda “Sevilyadan Grenadagacha“ otda sayohat qilgan. Algambraning tavsifi va qo‘shilgan romanlari - bu erda eshutilgan “hikoyalar“ kitob asosini tashkil etadi.

Bo‘limlarning birida muallif yashagan xobgoh tasvirlangan. Irving ertakka hikoyaviy ohang beradi. Go‘yo u o‘zining taassurotlari va shu bilan birga - tasavvurning asosi, afsona va voqelikning uyg‘unligi va bu voqeaga o‘ziga xos joziba bag‘ishlaydi. Bu keyingi bob “Oy nuridagi Algambra“ xam shu uslubda yaratiladi.

Irving, doimo “adabiyotda tajriba o‘tkazganligini“, ya‘ni har doim yangi shakllarni qidirganini tan oldi. Qadimgi afsonalarni jonlantirish uchun yozuvchi “Algambraning aholisi“ bobida hikoyachilarning haqiqiy shaxslarini taqdim etadi. YOlg‘onchi va mag‘rur odamlar juda badiiyat uchun chiroyli. Ulardan biri Irvingni hayratda qoldirib, o‘zini shunday tanishtiradi: “Men Algambraning o‘g‘liman!“ Muallif qadimiy saroyning “o‘g‘illari“ dan ko‘plab afsonalarni eshitgan, ularning eng yaxshilari uning to‘plamiga kiritilgan. Bular “Arab munajjimi“, “Uch go‘zal malika“, “Shahzoda Ahmad al- Kamolning afsonasi yoki sevgi muhojiri“ , “Mavrning merosi haqidagi afsonasi“ va “Algambra atirguli afsonasi“.

Bir marta, polkovnik Espinvoll bilan bo‘lgan suhbatda Irving o‘zining adabiy uslubini quyidagicha belgilaydi: “Men eski ertaklarni qayta ishlayman, tasavvurim darajasida zeb-ziynat qiladi va ularni zamonaviy ishqiy didga moslashtiraman. Bu tarix va romantika o‘rtasida nimadir bo‘lib chiqadi.“ “SHahzoda Ahmad al- Kamolning afsonasi“da shunga o‘xshash lirik-falsafiy va afsonaviy atributlar mavjud: sehrlangan ot, sehrli ritsar qurollari, uchar gilam, gapiruvchi kaptar va boshqalar. Bular “bezaklar“. Romanning ma‘nosi chuqur insoniydir - hayot, tabiat qonunlari, inson qalbi, sevgi, jasorat va sadoqat haqida. Irving mehribon insonning eng yuqori axloqiy idealini yaratadi. Uning shahzodasi Ahmad o‘zini “muhabbat ziyoratchisi“ deb atagan va u haqiqatan ham o‘zining go‘zal sevgilisini zabt etib, ritsarlik ishlarni bajaradi. Muallif jang maydonida muhabbat va jasoratga sodiq qolgan qahramon yoshlarni maqtaydi. Irvingning ertaklarini ajoyib qahramonlari juda to‘laqonli insonlar, ular er yuzidagi odamlar. Irving didaktizmning soyasiga ham ega emas, u o‘z asarlari sahifalarida kinoya sababli axloqiy targ‘ibot qilishga imkon bermaydi. Shunga qaramay, uning olijanob xulq-atvori, ruhiy impulslarning pokligi bilan kitobxonni o‘qitadi, tarbiyalaydi.

“Shahzoda Ahmad al- Kamolning afsonasi“ syujeti Kalderoning “Hayot uyqudir“ pyesasi ta‘sirida yaratilgan.Kalderonda bo‘lgani kabi Irving qaxramoni ham to‘liq yolg‘izlikda ulg‘ayadi. Mehribon ota o‘g‘lini sevgi jodusidan va ayol makridan himoyalaydi Shahzoda qariya ustozidan

sevgi nimaligini so‘rab shunday javob oladi: “Bu xavfli bilim oldida Aql eshiklarini berkit! Bilginki, muxabbat baxtsiz insoniyat azoblarining yarmiga sababchi bo‘lgan... Tashvish va hasrat, sog‘inch to‘la kunlar va xijronli tunlar – mana uning hamrohlari”.

Boshqa bir suhbatda oshiq kabutar muhabbatga boshqacha ta‘rif beradi: “Bu bir kishi uchun azob, ikki kishi uchun baxt, uch kishi uchun dushmanlik va janjal”. SHaxzoda sevgi haqida bilib olganlari vaqti kelib o‘zini oqlaydi.

“Irvingning mashhurli barchaga ayon. Ushbu yozuvchi inglizlar yumor deb ataydigan – aqliy quvnoqlik turini yuksak darajada egallagan, uning yurtdoshlari bundan mahrumdirlar. Uning ahamiyati yana shu bilan muhimlik kasb etadiki, u sovuqqonlik va majburiyatlar hukmron bo‘lgan jamiyatda dunyoga keladi”, deb yozadi Jeyms Fenimor Kuper o‘zining italiyalik tanishlaridan biriga, Irvingning uchinchi kitobi e‘lon qilingach.

Aynan o‘zi tanlagan adabiyot sohasida Irving birinchilardan edi. U ortidagi epigonlarni his qilib turadi va u haqida do‘stlariga yozadi.

Irving hech qachon o‘rtamiyona qalamkashlarga aralashib ketmagan. Chunki nafaqat iqtidorli bo‘lgan, balki tanlagan yo‘li to‘g‘riligiga ishongan. Yo‘l esa og‘ir edi. Hatto XIX asrning oxirlariga va XX asr boshlariga kelib ham AQSH da yumoristika ikkinchi darajali adabiyot hisoblangan. U hatto adabiyot hisoblanmasdan, balki gazetaga xos shov-shuvli, bir marta o‘qiladigan va tashlanadigan narsa hisoblangan, uning yakshanba nashrlaridagi “hajviy polosalarda” deyilgan.

XIX asr boshida zamonaviy Amerika adabiyotshunos olimlari “taqdirning suyuklisi“ deb atashni yaxshi ko‘radigan yozuvchi Irvingning eng yaxshi hazil hikoyalari to‘plami shunchalik tanqidga uchragan va pastga urilganki, shubhasiz, Irvingga “egardan“ ulotirib yuborish darajasidagi shafqatsiz zarba bo‘lgan. Tabiatan “g‘ayratli bo‘lmagan“ odam bo‘lganligi sababli (o‘zi tan olishicha) Irving jangni qabul qilmaydi, aslida qo‘llarini qo‘ltiqqa urib, romantik tarjimai hollarni yaratish uchun yanada tinchroq sohaga o‘tdi. Va bu uning o‘z adabiy faoliyatining xarakterini aniq anglab aks ettirganda sodir bo‘ldi. “Men ularning adolat g‘oyalariga emas, balki kitobxonlarning his-tuyg‘ulariga va tasavvuriga murojaat qilishni afzal ko‘raman“, deb yozgan u. “Mening yozuvlarim mamlakatimiz siyosatchilarining

beparvo nigohlarida ko‘rinishi mumkin, ammo agar ular mening adabiyotim maqsadini tushunsalar, men yarataman, keyin mening ishimning mohiyati ularga oshkor bo‘ladi”.

Irving- yumorist o‘z o‘quvchisining his-tuyg‘ularini tarbiyaladi, tasavvur va aqlini rivojlantirdi. U “zararsiz“ ertaklar ko‘rinishida Amerika haqiqatining turli tomonlarini tanqid qila oldi.

“Shahzoda Ahmad al Kamolning afsonalari“da ishqiy- qahramonona hikoya yaratib, Irving bu asarning ikki qahramoni - to‘tiqush va boyqush obrazlarini istehzo-kinoya va hajv ko‘magida bo‘rttirib tasvirlaydi. Sevimli shahzoda faylasuf boyqushni uning hamrohi va maslahatchisi bo‘lishga ishontiradi. – Nima deyapsan? - dedi boyqush uni norozi qiyofada tinglab, - men sevgi ishlarida qatnashadigan qushlar soniga kiramanni? Butun vaqtim oy haqida o‘ylashga bag‘ishlangan!

- Xafa bo‘lmang,-dedi Shahzoda – bir- muncha vaqt oyni unuting; menga qochishga yordam bering, sizda boyo‘g‘li yuragi xohlagan hamma narsa bo‘ladi.

-Men ularga shunday ham egaman,- dedi boyqush,- Bir nechta sichqon mening kamtar stolimni qondirishadi; devordagi teshik mening tadqiqot faoliyatim uchun etarlicha keng; faylasufga yana nima kerak?

- O‘ylab ko‘r, o dono boyqush, o‘z hujrangda oyga termulgancha ming‘irlab o‘tirar ekansan, olam uchun iqtidoring yo‘qqa chiqadi. Ajoyib kunlarning birida men podshoh bo‘lsam, senga muhim lavozimlardan birini beraman.

Boyqush, faylasuf bo‘lsa-da, har qanday maishiy orzudan o‘zini ustun bilsa-da, mansabparastlikdan voz kecholmadi va oxir - oqibat shaxzodaga hamroh bo‘lishga rozi bo‘ldi.”

Muallif kinoya bilan boyqushga dastlab shahzodaning ishqiy ishlarini tartibga solishini yuklaydi, so‘ngra uning donishmand ekanligiga ishonch hosil qilgach, yangi qirol davri boshlangach, bosh vazir lavozimini beradi. Asosan tili bilan ishlovchi to‘ti ham mansabga erishish uchun rosa intiladi: she‘rlar aytadi, birovlar hazilini takrorlaydi, qaltis hazillar qiladi. Irving qissachilikda ikki

xil yo‘l tutadi: goh jiddiy, real tasvirlarga berilsa, goh asabga teguvchi kinoya va istehzolarga to‘la, parodiyali o‘xshatmalarga murojaat qiladi. SHahzoda va to‘ting gapi ikkinchi usulda kechadi:

- Do‘st bo‘lamiz. Taxtga o‘tirgach, senga yaxshi lavozim beraman. Iqtidoringni ko‘rdim, kiborlarni yaxshi bilarkansan. Menga malikaga erishishimga yordam ber!-dedi shahzoda.

- Minnatdorman. – javob berdi to‘ti,-ammo imkon bo‘lganida menga ogir mehnat bilan bog‘liq bo‘lmagan vazifa topshirsangiz, ma‘rifatli kishilarning qora mehnatdan ko‘ngli aynishadi.

E‘tiborli kitobxon o‘ziga xos satirik “shartlilikni” sezadi. SHahzoda, malika, taxt kabi so‘zlar amerikancha atamalar bilan almashtirilsa, yangi davr politikanlarining suhbatiga aylanib qoladi: saylovda partiyalar soxta va‘dalar bilan tarafdorlarini ko‘paytirmoqchiga o‘xshaydi. Ertakdagi to‘ti o‘z orzusiga erishdi: u saroyda oberseremoniymeysterga aylandi.

Muallifni o‘ziga kelsak, siyosatdan qancha qochmasin, uni yoqtirmasa ham, san’atkor Irving o‘z munosabatini bildirmaslikning imkoni yo‘q edi. Korrupsiya, siyosatchilar axloqi, davlat mansablarining sotilishi haqida u yoshligidagi “Salmagundi” to‘plamida yozgan edi.

Mashhur yozuvchiga aylangach, Irving o‘zining adabiyot manerasi haqida shunday yozadi:

“Men hikoyani materiallarim joylashtiriladigan rom deb bilaman. Bu tafakkur, his-tuyg‘u va til o‘yini; engil o‘zgaruvchan xarakterlar, shu bilan birga ifoda nuqtai nazaridan chiziqlari aniq; yaxshi tanish jamiyat hayotining aniq kartinalari va yarmi berkitilgan yumor oqimi, aksariyat hollarda o‘t tarkibini yorib chiqadi, - mana men intilayotgan va mutanosiblikni saqlaganimda o‘zimni tabriklamoqchi bo‘lgan narsalar”.

Ammo bu “o‘yin”da yozuvchi o‘quvchisiga nima demoqchiligini yaxshi biladi. Bu uning ijodiga xos ratsionalistik ibtido amerikalik romantikni XVIII asr ma‘rifatparvarlariga yaqinlashtiradi, uning novellistikasidagi to‘qimalar olamini favqulodda tiyran va tushunarli qiladi.

Irving ijodiy jarayonga hech qanday mistik ko‘rpa tashlamaydi; uning ijodida “anglab bo‘lmas” narsaning o‘zi yo‘q, barchasi ijodkor-muallifga bo‘ysunadi.

“Men eskizlar va qisqa hikoyalar shaklini afzal ko‘raman“, deb yozgandi “Amerika novellistikasining otasi“, yuqorida eslatilgan Genri Brevurtga yozgan xatida,-chunki men yozuvchilarning odobiga yoki boshqa yozuvchilarning uslubiga to‘g‘ri kelmaydigan yozuv turini tanlayman”.

Yaqinda paydo bo‘lgan janr bo‘lgan novella Irvingdan qattiq, tirishqoqlik va maqsadli mehnatni talab qildi. Unga qaytadan novellistika qonunlariga aylangan shaklni yaratishga to‘g‘ri keldi.

Yaxshi did va benuqson uslub sohibi bo‘lgan Irving, uning adabiy obro‘si juda aziz ekanligini, foyda uchun kitob nashr qilish orqali nufuzini xavf ostiga qo‘ymasligini aytadi. Va shunga qaramay, zamondoshlari fikriga ko‘ra, u o‘zini faqat adabiy asar bilan moddiy qo‘llab-quvvatlagan yagona amerikalik yozuvchi edi. Irving o‘zining har bir nashrini puxta tayyorlab, hatto sarlavhalarni sodda bo‘lishiga intilib, elegant“ ..., beautiful“ ..., fragrant“ ... kabi epitelar qo‘yishdan qochardi. U yangi kitobini qo‘liga olgach, har doim “hamma narsani yangidan yozish“ istagi paydo bo‘lardi.

“Kichik shaklni qo‘llab” uning katta mahorat talab qilishini yozuvchi chuqur anglardi. Amerika romani endi tetapoya qilayotganligi sababli, Irvingning nazarida novella ustunlikka ega edi. Irvingning ta‘kidlashicha, katta asarda muallif kompozitsiyaning uyg‘unligi haqida o‘ylamasligi va faqat ta‘sirli tugatishni o‘ylab, sahifani sahifaga o‘tkazishi mumkin. Qisqa hikoyada, har bir sahifa yuqori sifatli bo‘lishi kerak (har bir sahifa o‘ziga yarasha bo‘lishi kerak). Muallif har doim keskin bo‘lishi shart; agar yaxshi narsalar orasida bema‘ni sahifa ham paydo bo‘lsa, uning holiga voy; hikoyada, uning kichik hajmiga qaramay, turli xil narsalar, ong va hazil, shuningdek, aql va til “yarqiroqligi“ bo‘lishi lozim.

Bir paytlar Irvingda F. S. Katsens bilan suhbatda paydo bo‘lgan novellani yaratish jarayonining qiziqarli obrazli-majoziy ta‘rifi qiziqarlidir: yozuvchi o‘zini dirijyor, asar kompozitsiyasini orkestr bilan taqqoslagan. “Men bu yerda skripkani, u erda klarnetni, so‘ngra ulkan trombonni, so‘ng nayni chalishni va oxir-oqibat barabanning qudratli basini kiritaman. Shuning uchun men turli xil cholg‘ularni boshqaraman, keyin birining ovozini o‘chiraman, so‘ng boshqasining ovozini kuchaytiraman va yana, baraban shovqiniga murojaat kilaman.”

Vashington Irving o'z novellalarining badiiy shaklini o'ziga xos xususiyatlarini baholaganda haq edi: yaxlitlik, bir butunlik, hayratlanarli darajada xilma-xil individual komponentlar bilan uyg'unlashish. Bu xususiyatlar chindan uning novellasini simfoniya bilan taqqoslash huquqini beradi. Ochko'zlik va xasislik Irvingning qisqa hikoyalarda qayta-qayta paydo bo'ladi, ijodiy jarayonga hech qanday mistik ko'rpa tashlamaydi; uning ijodida "anglab bo'lmas" narsaning o'zi yo'q, barchasi ijodkor-muallifga bo'ysunadi va har safar istehzo hamda satirik tarzda talqin qilinadi. Yozuvchi o'zi xristian diniga mansub bo'lsa ham musulmon dunyosiga bir qadar xayrixohlik bilan qaraydi. O'sha davrlarda arab mamlakatlaridan qul sifatida olib kelingan arablardan turli-tuman hikoyalar eshitib, ulaming badiiylashtiradi. Bu asarlarda o'tmish muallif tomonidan hozirgi kunning ko'zgusi sifatida namoyon bo'lib, voqelikni salbiy fon sifatida xolisona aks ettiradi, qahramon esa ijobyning tashuvchisi.

Shunday qilib, Irving o'z faoliyatining boshida siyosiy satirik sifatida ishlaydi, muallif sifatida tirikchilik qilgan birinchi amerikalik edi va 1800-yillarning boshlarida o'zining sermahsul personajlarni yaratdi. Irving nafaqat qisqa hikoyalar yozgan. Uning asarlarida esselar, she'riyat, sayohatni yozish va tarjimai hol; uning asarlari uchun xalqaro e'tirofga sazovor bo'ldi.

Foydalanagan adabiyotlar ro'yxati:

1. The Compleat Works of Washington Irving. P.1834.
2. Irvingiana. A Memorial of Washington Irving. N.Y. 1860, p.XXXVI
3. Irving V. Romanlar. -405 b. Tarjimalar o'zimizniki, "Moskovskiy telegraf", 1829, №16.
4. "Adabiy qismat erkatoyi" deb Irvingni Parrington ataydi ("asosiy oqimlar...", v.2. 243-bet).
5. Havola manbasi: Wagenkntcht Ed. Washingtjn Irving.... P.67.
6. Genri Brevurtga yozilgan maktubdan. 1824 11 dekabr. In: Wagenkntcht Ed. Washingtjn Irving P.65.
7. In: Wagenkntcht Ed. Washington Irvin. P.187.
8. Bobrova M.N.: 19-asr Amerika adabiyotida romantizm. Vashington Irving.
9. Yusupov O. CHARACTER EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.
10. Yusupov O. et al. Phraseological Units with Colour Designation Component as a Means of Reflecting the Self-Consciousness of the English People //LINGUISTICA ANTVERPIENSIA. – 2021. – С. 719-731.
11. Yusupov, O. N. "Subtleties Of Literary Translation."İlkögretim Online (IOO)-Elementary Education Online 4.4 (2021): 1987-1991.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

G'aybullayeva Xatira Muratdjanovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti erkin tadqiqotchisi

BADIIY TARJIMADA LINGVOMADANIY TAHLILNING AHAMIYATI <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>**ANNOTATSIYA**

Jahon tarjimashunosligida turli badiiy asarlarni qiyosiy tadqiq qilish tobora jadallashib bormoqda. Ma'lumki, tarjima inson faoliyatining eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, u tufayli biz jamiyat taraqqiyoti tarixining barcha tafsilotlarini ochiq-oydin tasavvur etamiz. Tarjima xalqaro do'stlik, qardoshlik va hamkorlik manfaatlariga, xalqlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, ilmiy, madaniy va adabiy aloqalarning kengayishiga xizmat qiluvchi qudratli quroldir. U turli xalqlar adabiyotlarining o'zaro aloqasi va bir-biriga ta'siri jarayonini tezlashtiradi. Tarjima asarlari tufayli kitobxonlar jahon adabiyoti durdonalaridan bahramand bo'ladi. Shu bilan birga, tarjima tillarning rivojlanish sur'atini jadallashtiruvchi, lug'at boyligini oshiruvchi va takomillashtiruvchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola, badiiy tarjimada lingvomadaniy tahlilning ahamiyati masalasini o'rganadi, hamda tarjima ilmi masalasi yuzasidan fikrlar tahlil qilinadi. Zero, tarjima ilmini tahlil va tadqiq etish, mohir tarjimonlar tajribalarini umumlashtirish, yangi va yanada mukammalroq tarjimalar o'tmishdan to hozirgacha bo'lgan holatini o'rganish dolzarb masaladir.

Tayanch so'zlar: badiiy matn, milliy kolorit, tarjima, tarjima ilmi, tahlil.

Гайбуллаева Хатира Муратджановна

Соискатель Ташкентского государственного педагогического университета

**ЗНАЧЕНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА В
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ****АННОТАЦИЯ**

В мировом переводоведении набирает обороты сравнительное изучение различных произведений искусства. Общеизвестно, что перевод — одна из древнейших форм человеческой деятельности, благодаря которой мы можем отчетливо представить себе все подробности истории общественного развития. Перевод является мощным оружием в интересах межнациональной дружбы, братства и сотрудничества, а также расширения экономических, политических, научных, культурных и литературных связей между народами. Он ускоряет процесс взаимодействия и взаимодействия между литературами разных народов. Благодаря переведенным произведениям читатели наслаждаются шедеврами мировой литературы. В то же время перевод является важным средством ускорения развития языков, увеличения и улучшения богатства словарного запаса. В данной статье анализируется наука перевода и его проблемы. Так как ни одна наука не может существовать без учета и использования опыта прошлого, работ предшественников в соответствующей области, то в первую очередь необходимо использование и обобщение данных истории перевода и

переводческой мысли, подведение известного итога борьбы взглядов и мнений по вопросам перевода.

Ключевые слова: художественный текст, национальный колорит, перевод, переводоведение, анализ.

Gaybullaeva Khatira Muratjanovna

Researcher of the Tashkent State Pedagogical University

THE IMPORTANCE OF LINGUACULTURAL ANALYSIS IN LITERARY TRANSLATION

ANNOTATION

In world translation studies, the comparative study of various works of art is gaining momentum. It is well known that translation is one of the most ancient forms of human activity, thanks to which we can clearly imagine all the details of the history of social development. Translation is a powerful weapon in the interests of international friendship, brotherhood and cooperation, as well as the expansion of economic, political, scientific, cultural and literary ties between nations. It accelerates the process of interaction and interaction between the literatures of different peoples. Thanks to the translated works, readers will enjoy the masterpieces of world literature. At the same time, translation is an important tool for accelerating the development of languages, increasing and improving the richness of vocabulary. This article analyzes the science of translation and its problems. Since no science can exist without taking into account and using the experience of the past, the work of predecessors in the relevant field, it is first necessary to use and generalize the data of the history of translation and translation thought, summing up the well-known result of the struggle of views and opinions on translation issues.

Key words: literary text, national flavor, translation, translation studies, analysis.

In addition to the specific issues of translation theory and practice, research in the field of translation studies in the world is conducting extensive research on general issues that reflect the essence of the field, and the issue of translation is becoming more and more attractive to researchers. Speaking of the science of music, and having in mind not only the study of the physical aspects of musical sounds, but also the understanding of the structures that these sounds enter into in various types of musical composition, no one underestimates the importance of skill in composing music and the art found in its good interpretation. . The same is certainly true of translation.

The science of translation is only one side of linguistic science, which in turn is only one of the behavioral sciences, the purpose of which is to carefully describe the role of verbal communication in human behavior. However, the analysis of translation does differ from most linguistic studies in that in translation we deal with at least two languages and study them in terms of rendering formally different means of the same content.

In our country, especially in the process of building a new Uzbekistan, comprehensive measures are being taken to further develop the Uzbek language and improve language policy. One of the urgent tasks is to "preserve the purity of the state language, enrich it and improve the speech culture of the population." In this regard, the comparative study of the linguacultural features of the use of barbarisms in linguistics in the context of multilingualism in the English and Uzbek languages, the enrichment of the Uzbek lexicon with new elements, the expansion of non-standard acquisitions and the importance.

In the science of translation, contextual meanings are of particular importance. Contextual meanings arise in the process of using words in speech, depending on the environment, and are realized under the influence of a narrow, wide and extralinguistic context.

A word, especially a polysemantic one, is a complex semantic structure. The main thing in it is the nominative meaning, directly aimed at objects and phenomena of reality.

This, according to V.V. Vinogradov, "the support and socially conscious foundation of all its other meanings and applications." The problem of the hierarchy of the meanings of a polysemantic

word is devoted to a number of studies, among which, first of all, the works of R.O. Jakobson about the main, main and particular meanings and E. Kurilovich about primary and secondary semantic functions. The difference between the main linguistic meaning and private meanings hierarchically subordinate to it lies in the fact that the main meaning is one that is not determined by the context, while the remaining (private) meanings add context elements to the semantically elements of the main meaning. The enrichment of the context leads to the emergence of further private shades of private values [1].

Отношения тапа «главное значение – частное значение» являются регулярными в многозначных словах, что представляет одну из важнейших характеристик полисемии. А.И. Смирницкий подчёркивал, что «связи между лексико-семантическими вариантами в системе языка оказываются повторяющимися, типичными, закономерными. Главное значение и частные значения, непосредственно данные в регулярно реализуемых позициях, относятся к собственно языковым (как и их семантический вариант – общее значение) [2].

According to the degree of frequency, one can distinguish between ordinary (repeating) and occasional (random, individual) contextual meanings. The first over time, with the accumulation of observations, pass into the category of variant correspondences. The latter can appear and disappear as a manifestation of the subjective use of words by one or another author and are most often found in fiction. "The transformation of the "occasional" use of the word into the usual" is one of the most frequent ways of developing polysemy. X. Cassares gives a number of reasons that prompt the speaker to discard "the generally accepted word that is spinning on his tongue" and replace it with another "used in an unusual meaning for him." This is mainly a sudden association of ideas, emotional excitement (obviously, a state of passion), the desire for expressive richness, to achieve a comic effect, or simply a desire to attract the attention of the listener or reader. It is the occasional, unusual use of the word and the reasons for this that must be taken into account by the translator.

Contextual meanings are not introduced from the outside, but are the realization of the meanings potentially embedded in the word. This can be established from the semantic structure of the word.

The definition of the lexical meaning of a word through the disclosure of its semantic structure as a system of bilateral minimal lexical units - lexico-semantic variants of the word allows us to take into account such factors that usually escape the researcher's field of vision that determine the lexical meaning, such as: 1) socially conscious and settled (systemic) contexts of the use of the word ; 2) belonging of a given word to a certain semantic or lexical-grammatical category of words; 3) specific lexical connections with other words, due to the models of semantic compatibility of verbal signs inherent in this language; 4) semantic correlations of words with synonyms and other similar words in the language system as a whole.

The above definition, given by A.A. Ufimtseva, contains a list of factors that determine the characteristics of the word as the basic unit of the language, fixed by the vocabulary, and as the minimum unit of the speech flow.

As mentioned above, a polysemantic word is a complex semantic structure. Its main meaning is the nominative meaning. The "primary function", writes E. Kurilovich, coincides with the "principal value" of Jakobson, the "secondary functions" are identical with other "private values". The use of the expressions "proper (literal) and figurative meaning" according to E. Kurilovich suggests a certain hierarchy between them. "It is clear," he continues, that the immediate data are the "private" meanings that appear in specific conditions (in context).

The principal meaning and particular meanings directly given in regularly realized positions are proper linguistic ones (as well as their semantic invariant – common meaning). Beyond regularity are chains of "further particular shades of particular meanings" (E. Kurilovich), "applications" of the word (V.V. Vinogradov), word meanings that already have an extralinguistic character (V.A. Zvegintsev, G.P. Melnikov and others). These are the contextual meanings of the word, the special "applications" of the word in the context, which go beyond the usual linguistic meanings, although they are indirectly motivated by linguistic meanings through a system of "hidden" internal forms, implications. Such contextual meanings (actual meanings, in the terminology of W. Schmidt) are not

fixed in explanatory dictionaries as going beyond the limits of the usage and not revealing regular relationships. A.R. Luria emphasized that the meaning, in contrast to the usual linguistic meaning, is the actualization of “those aspects that are associated with a given situation and the affective attitude of the subject”, “transformation of meanings, selection from among all the connections behind the word, that system of connections which is relevant at the moment. It is easy to understand that the word rope for a person who wants to pack a purchase has one meaning, but for a person who has fallen into a hole and wants to get out of it, this is a means of salvation.

All this creates a prerequisite for distinguishing between the actual linguistic and extralinguistic content of the word: the meaning of the word (main, private) ~ the meaning of the word.

Such an opposition is based on the opposition of regular and irregular relations of meanings in words or otherwise - meanings with explicit and implicit internal forms. Using the well-known position of A.A. Potebnya that in word formation in the circle of words of one root, any previous one can be called the internal form of the subsequent one, it can be argued that in semantic derivation (the structure of a polysemantic word) each topologically previous one, in a way of representing its extralinguistic content .

The meaning of a word as an extralinguistic use of a sign is based on modification, contextual expansion of the original internal form, its actual concretization. The contextual internal form is determined not only by the specifics of a given linguistic text, but also by the system of extralinguistic knowledge, the actual cognitive orientation of a person's speech and thinking activity, the theory of knowledge - epistemology. The sign and its meaning, thanks to such a mobile internal form, which occupies an intermediate position between language and reality (including poetically modeled), receive a specific reference in the text, usually “displaced” in comparison with the *usus*. Such a contextual internal form, unlike the usual one, could be called a linguistic episystem.

In semiotic terms, the opposition between “meaning of the word” (“internal form”) and “meaning of the word” (“linguo-episystem”) finds justification in the distinction between semantics, which studies the relationship between sign and meaning, and stigmatism, which considers the relationship between sign and object, proposed by G. Klaus. , which operate respectively with the concepts of “usual (linguistic) meaning” and “actual (extra-linguistic) meaning”.

The concept of “meaning” thus turns out to be inextricably linked with epistemological semantics, which goes beyond the limits of proper linguistic, with the general theory of reference. The opposition “meaning of the word” - “meaning of the word” is not rigid, it involves transitional cases, while the meaning itself turns out to be connected with the meaning by a system of motivations, an implication, supported by extralinguistic data.

The nature and types of a linguistic episystem can be varied: the meaning of a word that determines it is determined both by its original meaning and the specifics of the text, and by factors of an extralinguistic nature (the subject-conceptual structure of reality itself).

Literature has always acted as a moral censor that does not allow the world to plunge into the abyss of lack of spirituality. In the technocratic and automated society that we have today, the importance of literature increases many times over. Humanity, no matter what language its individual representatives speak, addresses its reflections to everyone without exception. The noble task of introducing everyone and everyone to the results of the work of thought of this elite is served by literary translation - the most important means of intercultural exchange, bringing peoples and civilizations together.

It is difficult to point to any phenomenon in literary criticism regarding which there would be such a huge number of polar points of view as the problem of literary translation. Being a particular type of translation, it is fundamentally different from all others in the specifics of its subject and the range of issues raised. Which translation is correct: literal or free; the translator must be a “shadow” of the author of the original or has the right to be creative in the translation; what language the translation should be written in: how the author himself would write if the language of the translation was native to him, or the language in which it is clearly felt to “take it into account”; what is more important: an orientation towards preserving and transmitting the features of the literature from which

the work is translated or ensuring that the translation complies with the norms and traditions of the perceiving literature; translation is a copy of the original or a new work of art; is it possible to achieve absolute adequacy of the original in the translation, if not, what translation can be considered adequate? - this is the range of topical issues that every translator or theorist inevitably faces. Naturally, there can be no definitive answers to them, since creativity (and literary translation, of course, is a creative matter) involves a constant search for new ways and solutions.

Literary translation in its development went through phases of rapid growth of interest in itself and its weakening, in its development the movement "in depth" was replaced by the movement "in breadth". The current period can be characterized as a movement "in depth": due to the widespread bilingualism and polylingualism, the demands on the quality of translated works are increasing. The reader is not satisfied with the transfer of the general content of the original, he requires reflection in the translation of the poetics of the author, the stylistic features of the work. In this regard, the demand for translation criticism is also growing, since "criticism is always associated with understanding the essence of a phenomenon."

A lot of research has been devoted to the problems of literary translation in Uzbek and foreign translation studies, which indicates the versatility of this phenomenon, the inexhaustibility of its problems. Within the framework of these works, a significant layer is made up of studies devoted to the transfer of national color in literary translation has become especially relevant in recent times. In literary criticism, it appears under various terms and (national form, national coloring, national identity, local color, historical color, color of the era, national color).

A. Fedorov's book "On Literary Translation" is a major contribution to the theory of translation. It highlights the main theoretical provisions of literary translation. A. Fedorov also touches upon the issue of national color and its transmission. Dwelling on the tasks facing critics, he writes: "Neither lapses nor curiosities should be the focus of criticism. They are secondary. They can also be found in good translations, and their absence is by no means equivalent to the high quality of the translator's work. The main requirement for translation, according to the researcher, is "to preserve the originality of the original, so that it does not depreciate." Quite rightly, A. Fedorov speaks out against translators who preserved proverbs, sayings, idioms in translation, "the national specificity of which consists not only in the native Russian character of words, but also in the mention of specially Russian realities ("I need to make you eat kalachi", "Don't bast of shit", "Go to Tula with your samovar", "Scream all over Ivanovskaya", "Moscow was not built in one day", etc.). He emphasizes that such "Russianisms contradict the real-factual content of the translated work, its national background" [3].

Two articles by V. Rossels [4] are devoted to the problem of conveying national color in literary translation, who was one of the first researchers to deeply and comprehensively shed light on this issue. In his articles, a sufficiently complete and substantiated description of the concept of national color is given, its components are clarified, and the methods and principles of their reproduction in literary translation are outlined.

The national color can be considered a set of characteristic features of any nation, nationality, its originality, reflected in works of art. In this regard, local color is the characteristic features of a given area, [5] the color of an era, or historical color is the characteristic features of a particular period in the history of a people. Consequently, the local color and the color of the era are components of the national color.

National color is a very broad concept. It covers the peculiar national characteristics of the people, their history and life.

A nation is a historically formed community of people, which is characterized by the unity of the material conditions of life. Each nation has its own territory, its own economy and culture, its own language, its own mental warehouse. By the latter, we understand the national character, which is formed during the centuries-old labor and creative activity of people, national traditions, customs, beliefs, prejudices, feelings and tastes, interests and views. The peculiarity of the spiritual life of a particular nation, reflected in architecture, fine and applied arts, choreography, music, literature, gives any kind of art a unique national flavor [6].

The dispute about the impossibility of conveying the national color in literary translation, which has not subsided for several centuries in a row, in our opinion, is primarily due to inaccurate translations. Practice shows that it is possible to translate all texts while preserving all the features of the original and the culture of this nation, and sometimes the translation is not inferior to the original, and in other cases even surpasses it. The main thing is to find the key to the translated work, which will allow to overcome the translation difficulties that arise in the process of reexpressing the work into another language, with minimal loss to the ideological and content basis of the original text.

So the national flavor has its limits, since ethnically determined differences in extralinguistic experience and the presence of a very bright cultural component in words in some cases represent almost insurmountable obstacles to achieving an equivalent translation.

In the process of translation, part of the cultural information is lost. This is normal to the extent that the loss of some information within certain (insignificant) limits is a phenomenon inherent in translation, however, losses beyond this measure, the leveling of national and cultural specifics make an equivalent translation impossible. In this case, they resort to retelling, adaptive arrangement, etc.

References

1. Маллалиев Г.Н. Проблемы художественного перевода поэзии :На материале поэтических текстов русской и табасаранской литератур. Дис... кандидата фил. наук. Махачкала, 2006. – 177 с.
2. Топер П. Перевод и литература: творческая личность переводчика //Вопросы литературы. М., 1998, №6. – С. 178-199
3. Федоров А.В. О художественном переводе. Л.: ОГИЗ Гос. изд-во художественной литературы, 1991.
4. Россельс В. О передаче национальной формы в художественном переводе. // «Дружба народов», 1953, № 6.
5. Холбеков М.Н. Таржима назариясининг лингвистик тамойиллари // Ўзбек тили ва адабиёти, 2010, №4
6. Nida E. The Nature of Dynamic Equivalence in Translation. Montreal, 1977.
7. Yusupov O.N. EXPRESSION OF INTERCULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
8. Yusupov O. et al. IMPROVING WRITING SKILLS USING COMMUNICATIVE COMPETENCE //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
9. Yusupov O. CHARACTER EXPRESSION IN LITERARY TRANSLATION // Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т. 2. – №. 4.
10. Yusupov O. et al. Phraseological Units with Colour Designation Component as a Means of Reflecting the Self-Consciousness of the English People //LINGUISTICA ANTVERPIENSIA. – 2021. – С. 719-731.
11. Yusupov, O.N. "Subtleties Of Literary Translation."İlköğretim Online (IOO)-Elementary Education Online 4.4 (2021): 1987-1991.
12. Yusupov O. N. EXPRESSION OF INTERCULTURAL DIFFERENCES IN TRANSLATION //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.

Икрамова Азиза Аминовна

Бухоро давлат университети, Гуманитар
йўналишларда чет тили кафедраси таянч докторанти

ИҚБОЛ МИРЗОНИНГ “САМАРҚАНД САЙҚАЛИ” ШЕЪРИЙ ДРАМАСИДА СИНКРЕТИК ХУСУСИЯТЛАР

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.0000000>

АННОТАЦИЯ

Антик давр адабиётида драматик турнинг тараққиёт босқичлари кўп асрларга бориб тақалади ҳамда бу тур энг етакчи ўринларда бўлган. Қолаверса, бу даврдаги драматик асарларнинг муҳим хусусияти – уларнинг асосан шеърий шаклда ёзилишидир. Яъни драманинг лирикага хос бадиий шаклда ёзилиши анъанавийлашган. Шу нуқтаи назардан шеърий драма алоҳида ўринга эга.

Мазкур мақолада Иқбол Мирзонинг “Самарқанд сайқали” шеърий драмасида синкретизм атамаси бир қанча мисоллар орқали очиқ берилган. Шу билан бирга таниқли олимлар томонидан синкретизмга берилган ривожланиш босқичлари таҳлили келтирилган.

Таянч сўзлар: синкретизм, лирика, эпос, драма, ритм, бадиий-эстетик тажриба, трансформация.

Ikramova Aziza Aminovna,

PhD Student, Department
of Foreign Languages in the Humanities
Bukhara State University

SYNCRETIC FEATURES IN IQBOL MIRZO'S POETIC DRAMA “SAMARKAND SAYQALI”

ANNOTATION

In the literature of antiquity, the stages of development of the dramatic genre go back many centuries, and this genre was at the forefront. In addition, an important feature of the periodicals of this period is that they were written mainly in poetic form. In other words, the drama is traditionally written in a lyrical artistic form.

Poetic drama has a special place in this context. In this article, the term syncretism in poetic dramas is given by I. Lyskov and A. N. Veselovsky, their analysis of the stages of development of the term. In addition, in "Mahmud Tarobi" poetic dramas which was written by Oybek reveals syncretic features in this article too.

Key words: syncretism, lyric, epic, drama, rhythm, artistic-aesthetic experience, transformation.

Икрамова Азиза Аминовна,
базовый докторант, Кафедра
иностранных языков гуманитарного профиля
Бухарский государственный университет

СИНКРЕТИЗМ В ПОЭТИЧЕСКОЙ ДРАМЕ ИКБОЛ МИРЗО «САМАРКАНД САЙКАЛИ»

АННОТАЦИЯ

В литературе античности этапы развития драматического жанра уходят вглубь веков, и этот жанр стоял во главе угла. Кроме того, важной особенностью периодических изданий этого периода является то, что они писались преимущественно в стихотворной форме. Иными словами, драма традиционно написана в лирико-художественной форме. Особое место в этом контексте занимает поэтическая драма.

В данной статье термин синкретизм в поэтических драмах, в частности. Я. Лысков и А. Н. Анализ этапов развития дает Веселовский. Кроме того, в произведении Ойбека «Махмуд Тароби» обнаруживаются синкретические черты.

Ключевые слова: синкретизм, лирика, эпос, драма, ритм, художественно-эстетическое переживание, трансформация.

Антик давр адабиётисида драматик турнинг тараққийёт босқичлари кўп асрларга бориб такалади ҳамда бу тур энг етакчи ўринларда бўлган. Қолаверса, бу даврдаги драматик асарларнинг муҳим хусусияти – уларнинг асосан шеърӣй шаклда ёзилишидир. Яъни драманинг лирикага ҳос бадиий шаклда ёзилиши анъанавийлашган. Шу нуқтаи назардан шеърӣй драма алоҳида ўринга эга. Кейинчалик Уйғониш даврида шеърӣй драма У.Шекспир ижодида бадиий тараққийётга эришди. Илмий кузатишлар шуни кўрсатадики, драматургиянинг турли жанрлари ҳар бир даврда услуб, мавзу, шакл ва мазмун жиҳатдан сайқаллашиб, ривожланишда давом этган. Демак, шеърӣй драма жаҳон адабиётининг бадиий-эстетик тажрибалари, турли трансформацион ва синкретлашув жараёнлари таъсирида шаклланди ва бадиий тараққийёт этди.

Ҳақиқатан, XIX асрнинг иккинчи ярмида синкретизм Вилгельм Шерер томонидан термин сифатида таърифлана бошланганлигига қарамасдан, атама фақат поэзияга нисбатан кўлланилишда давом этди.

Қадимги халқларнинг халқ оғзаки ижодини ўрганиш натижасида Гомер давригача ҳам ёзма дostonларнинг яратувчилари бўлган. Хусусан, Гомернинг ўзи "Одиссея" дostonида Демодок ва Фамир исми ижодкорлар номларини келтиради. Таъкидланишича, Гомерга қадар ҳам юнонларда ижодкор-муаллифлар бўлиб, улар маъбуд Апполон шарафига қасидалар битишган, қасида эса лирик асар ҳисобланади. Бу кузатишлар синкретизмнинг қадимийлигини ва анъанавийлигини, антик давр адабиётисида намоён бўлганлигини кўрсатиб туради.

Кўринадики, А.Веселовский ҳам синкретизм ҳодисаси антик давр адабиётисида, аниқроғи, драматик асарларда намоён бўлганлигини тасдиқлайди. Бунга сабаб, қадимги юнон адабиётисидаги драматик асарларнинг шеърӣй йўл билан ёзилишидир.

Олимпнинг бу борадаги қарашлари ниҳоятда қимматли. Унинг фикрича, драма шоири – қалбнинг ўргатувчиси (суфлери) ("драматический поэт – суфлёр души")дир. Шу асосда олимп синкретизм ҳодисасини шеърӣй драмага боғлайди ва бу жанр ўзининг тарихий илдизларини сақлаган ҳолатда ривожланганлиги, унда ҳиссиётни шеърӣй ҳамда воқеликни насрда тасвирлаш ривожланиб борганлигини таъкидлайди. Олимп шеърӣй драмадаги синкретликни ҳиссиёт (шеърӣй шакл) ва воқелик (насрий шакл) тасвири уйғунлигида кўради.

А.Веселовский синкретизм масаласини махсус ўрганар экан, ёзади: "Шеърӣятдаги синкретизм атамаси бугунга қадар адабий танқидчиларнинг жуда баҳсли таърифларига сабаб бўлган. Биринчи навбатга синкретизм: 1) маданий жиҳатдан қуйи поғонада турган ибтидоий халқларнинг маиший ҳаёти акс этган оғзаки ижоди намуналари синтезидир. Қолаверса, бугунги кунда 2) замонавий, маданий жиҳатдан тараққий топган халқларнинг ўзаро муносиб

ва номутоносиб ҳаёт жиҳатларининг ижодга кўчиши сифатида ҳам талқин қилиниши мумкин”. Кўринадики, назарийчи олим, аввало, халқ оғзаки ижоди намуналарида, шу билан бирга, замонавий адабиётда жанрий уйғунлик мавжудлигини таъкидлайди. Бу билан у синкретизмнинг илдизлари халқ оғзаки ижодига бориб боғланишини асослайди. А.Веселовский бу борадаги фикрларини давом эттириб, ёзади: “Шеърятда синкретизм ҳақида гапирар экан, В.Шерер антик давр лирикасида воқеаларнинг икки хил шаклда – шеърӣ ва бошқа шаклларда ёзилишига сабаб бўлганлигини айтади. Шу сабабли ҳам шеърӣ шаклда драматик асарларни ёзиш анъанаси шаклланди”. Кўринадики, А.Веселовский ҳам синкретизм ҳодисаси антик давр адабиётида, аниқроғи, драматик асарларда намоён бўлганлигини тасдиқлайди. Бунга сабаб, қадимги юнон адабиётидаги драматик асарларнинг шеърӣ йўл билан ёзилишидир.

Олимнинг бу борадаги қарашлари ниҳоятда қимматли. Унинг фикрича, драма шоири – қалбнинг ўргатувчиси (суфлери) (“драматический поэт – суфлёр души”)дир. Шу асосда олим синкретизм ҳодисасини шеърӣ драмага боғлайди ва бу жанр ўзининг тарихий илдизларини сақлаган ҳолатда ривожланганлиги, унда ҳиссийатни шеърӣ ҳамда воқеликни насрда тасвирлаш ривожланиб борганлигини таъкидлайди. Олим шеърӣ драмадаги синкретикликини ҳиссийат (шеърӣ шакл) ва воқелик (насрий шакл) тасвири уйғунлигида кўради.

Ойбекнинг “Маҳмуд Торобий” асарида синкретиклик хусусияти ёрқин кўзга ташланади. Унда монолог, диалог, мусиқа уйғун ҳолда келган. Натижада драматизм, эпизм ва лиризм бирлашган. Лиризм етакчи хусусият касб этган. Асар қаҳрамони Жамиланинг монологига ҳаётсеварлик ҳисларини туйиш мумкин. Бу кайфият унинг қалбида ғунча очган муҳаббат туфайлидир. Шоир шундай муҳаббат лаҳзаларини Жамиланинг сопол кўза кўтариб, шарқираб оқиб турган сув бўйида куйлаган кўшиғи тасвирида беради. Демак, бунда асар мусиқа билан уйғунлашади ва бу синкретлашувнинг бир қиррасини намоён этади. Дарҳақиқат, ишққа ошно қалбнинг гўзал тарзда кўриниш беришида ижодкор нутқнинг монолог типидан фойдаланади:

Ишқ чаманзор айлағай кўнгил боғин,
Дилда дардинг бўлмаса, инграрми тор?

Бу ўринда нутқ охирида келган саволнинг жавоб талаб қилмаслиги монологнинг ўзига хос хусусиятларидан бирини ифодалайди ва диалогдан фарқли томонини кўрсатади.

Тадқиқотчи Г.Ходжиеванинг ёзишича: “Драмада Темур Малик фаолиятини ифодаловчи тарихий воқеаларнинг асосий чизиғи сақланган ҳолда, асар унинг шахсий фазилатларига мос характер белгилари билан тўлдирилган. Китобхон ва томошабин назарида Темур Малик эл-юртга содиқ ва довюррак халқ қаҳрамони сифатида намоён бўлди. Темур Малик характеридаги юксак фазилатлар – жасорат душманларга чексиз нафрат ва букилмас ирода уни Чингизхон асирлигидаги хатти-ҳаракатлари тасвирида қиёмига етади”. Маълумки, асар тарихий воқелик негизига қурилган. Темур Маликнинг Чингизхон бошчилигидаги мўғул босқинчиларига қарши кураши тасвир этилган. Бу воқелик тарихга Маҳмуд Торобий кўзғолони номи билан кирган.

Жамила ва Ёдгор суҳбатлашиб турганларида Маҳмуд Торобий кириб келади ва уларга қарата шундай дейди:

Минг хил азоб, кулфат кўрдингиз,
Юртни босди олов бўрони,
Оқди лак-лак одамлар қони,
Кул бўлди кўп қишлоқ ва шаҳар.
Ободликдан қолмади асар,
Мўғул отларининг тақаси,
Остидадир эл қовурғаси,
Тўйди, молдор бўлди оч мўғул (102).

Юқоридаги сатрлардан маълум бўладики, мўғул босқинчилари юртга бостириб кириб, элни вайрон қилган. Бунда шоир мўғулларни “олов бўрони” деб метафора қилади. Халқнинг

хонавайрон бўлганлигини эса “мўғул отларининг тақаси остига қолган эл қовурғаси” ифодаси орқали беради. Торобий ҳақиқий ишқни жуда қадрлайди.

Истиқлол йиллари ўзбек драматургиясида тарихий шахслар образини бадиий гавдалантириш ўзига хос адабий анъана тусини одди. Шу жиҳатдан Ўзбекистон халқ шоири Иқбол Мирзонинг “Самарқанд сайқали” шеърый драмаси синкретик хусусиятлари билан алоҳида эътиборни тортади. Чуқур лиризм ва драматизм билан суғорилган бу асар Навоийнинг ташвишли, изтиробли, ҳорғин ҳолати тасвири билан ибтидо топади. Тадқиқотчи Г.Ходжиеванинг ёзишича: “Асар асосидан шоирнинг дунё ҳақидаги ҳаётый фалсафаси: одамзод бу ҳаётда бир йўловчи, сайёҳ экани, қисмат карвони қаерга етакласа шунга қараб бориши алоҳида ўқ чизик бўлиб ўтади” (1, 104).

Асар кўринишлардан таркиб топган. Бу – драматик турнинг композицион белгиси. Биринчи кўринишда карвоннинг Самарқандга кириб келиши воқеаси тасвирланган. Алишер Навоий Самарқандга ташриф буюрар экан, дастлаб шаҳардаги кўҳна тарихий обидалар нигоҳини тортади. Асар улуғ шоирнинг шу лаҳзалардаги ҳайратлари тасвири билан ибтидо топади.

Самарқанд бир Мўйсафид сиймосида улуғ шоирни кучоқ очиб кутиб олади:

Мўйсафид:

Сизни ҳам танидим шу байтлар боис,
Сизни фарзандим деб билар Самарқанд,
Сизни шоирим деб улуғлайди эл,
Хуш кўрдик, марҳабо, ўғлим Алишер! (2,60)

Мўйсафид – рамзий маънода кўҳна Самарқанд тимсоли. Гарчи ўз юртидан “ихрож қил”инган бўлса-да, шоирни Самарқанд очиқ юз билан кутиб олади. Бунга сабаб – унинг битган ашъорлари Туронзаминда маълум ва машҳур эканлигидир. Бу каби лавҳаларда лиризм ва эпизм хусусияти уйғунлашганлиги кузатилади.

Алишер Навоий биографиясидан маълумки, Самарқандда унга Аҳмад Ҳожибек ҳомийлик қилган. Асарда яна бир тарихий воқелик айнан А.Ҳожибек билан боғлиқ. Драманинг иккинчи кўринишида Соҳиб Сиддиқнинг Самарқанд ҳокими Аҳмад Ҳожибек ҳузурига кириб, Навоийни йўқ қилиш ҳақидаги ёрликни тақдим этади. Абу Саид Мирзо Навоийнинг бутун хеш-ақрабоси, яқинлари, тоғаларининг қшу машъум ҳақиқат ҳам маълум бўлади. Учинчи кўриниш Навоийнинг Абу Лайс Самарқандий мадрасасида шоирлар Юсуф Сафой, Мир Қарший, Ҳирамий Қаландар, Давлатшоҳ Самарқандий, Мирзобек, Риёзийлар билан суҳбат жараёни тасвир этилган.

Драма бошдан охир Навоийнинг қалб изтироблари, аламли кечинмалари асосига қурилган. Навоийнинг болалик йиллари воқелиги – кекса шоир Лутфий билан учрашуви, онасининг уни кучиб эркалаётганлиги, шоир тоғалари билан суҳбати, отаси, укаси билан ўтган дамлари тасвири намоён бўлади. Бу ретроспекция усули ҳисобланади.

Драма Навоийнинг онасини туш кўриши, унда келажак башоратининг акс этиши билан интиҳо топади. Шундан сўнг улуғ шоирнинг юртига қайтиши билан боғлиқ лавҳаларга ўрин берилади.

Драмада Навоийнинг қалб изтироблари мунгли оҳангларда баён этилади. Урушнинг фожиа эканлиги, инсон бошига қанчалик оғир мусибат солиши, у туфайли бутун оиласи, ота-онаси, булбулзабон тоғаларидан айрилганлиги Аҳмад Ҳожибек билан бўлган диалогларида акс эттирилган. Шоир онаизорини эслаган пайтда лиризмни кучайтириш мақсадида Иқбол Мирзо шеърый сатрларда синоним сўзларни қатор қўллайди:

Уруш қуюнининг гирдибодида
Тўзғиб битди бизнинг қутлуғ хонадон...
Отамдан айрилдим, онаизорим:
Мушфиғим, мунисим, ғамбодам онам!..
(Уҳ тортиб, давом этади.)
Қавму қариндошим қанча-қанчаси –
Булбулзабон шоир тағойиларим

Бошини учирди уруш шамоли (2, 64).

Аҳмад Ҳожибек Навоийга лутф кўрсатади, Фазлуллоҳ Абу Лайс Самарқандий ҳузурига юборади. Соҳиб Сиддиқнинг Аҳмад Ҳожибекнинг Навоийга бўлган муносабатидан ғазабланиб чиқиб кетади.

Кейинги кўриниш суҳбат саҳнаси билан бошланади. Бунда Навоийнинг шеърятга муносабати Риёзий битган байтларни нуктадонлик билан тузатиши, мантиқ тарозусига солиб, бетакрор байтлар битиши сингариларда намоён бўлган.

Жаҳолатга қарши маърифат билан курашмоқ кераклиги Абу Лайс Самарқандийнинг сўзлари орқали драмада ўз ифодасини топган:

Зулматни ёритар эзгулик нури,
Жаҳолат тиғига маърифат қалқон.
Не учун маъмурлик бизнинг заминда,
Тонг сокин, кечалар осуда кечар,
Улус шод, хотиржам каттаю кичик.
Кун сайин ҳар ишда равнақу ривож.
Боиси – бу тинчлик, осойишталик,
Тараққий асоси эса маърифат! (2, 69)

Ҳамма замонларда ҳам хотиржам яшашнинг асоси тинчлик ва осойишталик бўлиб келган. Абу Лайс Самарқандий сўзларидан шу ҳақиқатларни англаш мумкин:

Абу Лайс Самарқандий:
Юксалтир қалбқўрғон деворларини!
Аждодлар шаънига бўлгил муносиб!
Наслу насабингни унутма, асло!
Огоҳ бўл, огоҳ бўл, мудом огоҳ бўл!
Навоий:
Ҳар нафасинг ҳолидан огоҳ бўл,
Балки, анга хуш ила ҳамроҳ бўл!
Мирзобек:
Эрурсен шоҳ – агар огоҳсен, сен,
Агар огоҳсен, сен – шоҳсен, сен! (2, 70)

изтироблари тасвирига кенг ўрин берилган. Муғанний яъни ҳофиз Навоийнинг Лутфийнинг лутфига сазовор бўлган ғазалини куйлаш асносида савол билан мурожаат этиб, шоирнинг қал оғриқларини янгилайди, болалик хотираларини эслатади. Бу дардли нола драмада лиризмни кучайтиришга хизмат қилган. Туш мотивидан асарда унумли фойдаланилган. Бунда Навоийнинг Самарқанддаги сафари тугаши, уни Ҳирот кутиб тургани тушида онасининг айтган сўзлари орқали китобхонга маълум қилинади.

... Ажаб, тонга ёвуқ бир туш кўрибман...
Эҳ, онам, волидам, мушфигим онам,
Малойик суратли, анвор юз билан
Озор бермайин деб тушимда ҳатто
Ўша майин, синиқ, сокин овозда
Келгин, болам, дейдир, ота уйингга...
Абу Саид вайрон этган ҳовлимиз
Яна обод эмиш, чароғон эмиш (2, 80).

Драманинг таъсир кучини ошириш мақсадида И.Мирзо бир неча ўринларда Навоий мисраларидан парчалар келтиради. Мўйсафид ҳам буюк шоирни унинг ғазаллари орқали таниб олади. Бу эса драмага лириклик хусусиятини ёрқин намоён этган.

Демак, драманинг Навоий ҳақида яратилган лирик, эпик турдаги асарлардан фарқи шундаки, Иқбол Мирзо улуғ мутафаккирнинг лирик образини яратган. Асар воқелигидан Навоийнинг Самарқанддаги ҳаёти бесамар кечмаганлигини: у кўҳна шаҳарда ҳам илм ўрганиш, ижод қилишдан тўхтамаганлигини билиб олиш мумкин.

Юқоридаги асар таҳлили асосида шеърӣ драмада синкретикликнинг намоён бўлиши ҳақида қуйидагича хулосаларга келиш мумкин:

Биринчидан, шеърӣ драма антик адабиётининг кўп йиллик тажрибалари, турли трансформацион ва синкретлашув жараёнлари таъсирида шаклланди ва бадий таракқий этди.

Иккинчидан, синкретизм адабиётининг турли босқичларида поэтик турларнинг ривожланиш босқичларини умумлаштириб айтиш мақсадида қўлланилган. Шу жиҳатдан бу адабий ҳодиса қадимий ва анъанавийлик касб этган ва дастлаб антик давр адабиётида намоён бўлган.

И.Мирзонинг “Самарқанд сайқали” драмаларида синкретиклик хусусияти ёрқин кузатилади. Асар тўлақонли равишда шеърда ёзилиши – лиризм, монолог ва диалоглар – драматизм, ғазалларнинг куйланиши мусиқийлик, воқеалар тизими эса воқеабандлик сингари жиҳатларнинг уйғунлашувида кўринади.

Юқоридаги таҳлилларимиз тарихий асардаги бадий тўқима ва тарихий реал образларнинг ҳаракати ҳамда уларнинг асардаги ўрни ҳақида эди. Тарихий драмаларда тўқималик ва реаллик тушунчалари нафақат образлар, балки, воқеаларга ҳам дахлдордир. Тарихий воқеалар ўзгартириб ёзилмайди, аммо бадий адабиёт бу ҳукми ўз қоидаларига кўра четлаб ҳам ўтиши мумкин. Мақсуд Шайхзоданинг “Жалолиддин Мангуберди” драмаси мисолида худди шундай бадий тўқима воқеаларга дуч келамиз. Маълумки, Жалолиддин Мангуберди ҳаёти ҳақида бизгача тўлиқ етиб келган манбалардан бири бу Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Насавийнинг “Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти” асаридир. Тарихчи Насавий Мангуберди билан бир даврда яшаб, Хоразмшоҳлар саройининг тарихнависларидан бири бўлган. У Жалолиддин Мангуберди ва Чингизхон ўртасида бўлган курашларнинг ҳам тирик гувоҳидир. М.Шайхзода драмасида ҳам Насавийнинг тарихий жанглари ёзиб бораётганининг гувоҳи бўламиз. Тарихий реал асар ва тарихий-бадий асарда воқеалар қай тарзда баён қилинганини таҳлилга тортсак, ёзувчи қўллаган бадий тўқималар юзага чиқади ва айни пайтда бу усул нега қўлланганини ҳам билиб оламиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Лысков И. Синкретизм // Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925. Т. 2. П-Я. – Стб. 788–798. <http://feb-web.ru/feb/slt/abc/lt2/lt2-7881.htm>. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. М., "Высшая школа", 1989. – 224 с. Теория литературы. В 2-х т. Т. 2: Учеб. пособие. Бройтман С.Н. Историческая поэтика /Под ред. Н.Д.Тамарченко.– Москва: Академия, 2004. –С. 72-110.
2. Википедия.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. –М.: Высшая школа, 1989. – С. 38-91
4. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. IV том. – Тошкент: Фан, 1976. – Б.398.
5. Ходжиева Г. Ўзбек шеърӣ драмаси. –Бухоро: Дурдона, 2021. –Б.94.6
6. Ikromova, A. A. (2020). The Concept Of Pedagogical Skills, Its Role And Importance In Teaching. The American Journal of Applied sciences, 2(08), 122-126.
7. IKRAMOVA, Aziza Aminovna, and Nigina Aminovna IKRAMOVA. "FACTORS AFFECTING THE DEVELOPMENT OF AMERICAN DRAMA." E-Conference Globe. 2021.
8. IKRAMOVA, A. A. (2021, April). THE GENESIS OF DRAMA IN WESTERN AND UZBEK LITERATURE. In E-Conference Globe (pp. 496-501).
9. Aziza, Ikromova. "SYNCRETIC PHENOMENA IN THE SYSTEM OF PARTS OF SPEECH IN SOME WORKS OF RUSSIAN WRITERS." Web of Scientist: International Scientific Research Journal 2.11 (2021): 277-283.
10. Ikromova, A. (2021). INGLIZ ADABIYOTI VA DRAMANING TEATIRDAGI O‘RNI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 3(3).

11. Aminovna A. I. An Artistic Analysis of the Works of the English Writer Thomas Eliot //Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. – 2021. – Т. 10. – С. 47-50.
12. Икрамова А. А. Использование терминов драмы и драматургии в английской литературе //Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes. – 2022. – С. 245-247.

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 5, НОМЕР 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 5, ISSUE 4

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000